

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

ŠIUOLAIKINĖS POLITIKOS STUDIJŲ MAGISTRO PROGRAMA

TOMAS DAPKUS

II kurso studentas

**POLITIKOS IR TEISĖS SANTYKIO PROBLEMA: SUVERENITETO
KLAUSIMAS**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas:
prof. Alvydas Jokubaitis

Vilnius, 2022

MAGISTRO DARBO PRIEŠLAPIS

Magistro darbo vadovo išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....
.....

.....

(data) (v., pavardė) (parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....

(data) (Gynimo komisijos sekretorės parašas)

Magistro darbo recenzentas:

(v., pavardė)

Magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas:

Komisijos nariai:

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas „*Politikos ir teisės santykio problema: suvereniteto klausimas*“ yra:

1. Atliktas mano paties ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame institute / universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Tomas Dapkus

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Dapkus T. Politikos ir teisės santykio problema: suvereniteto klausimas. Šiuolaikinės politikos studijų programos magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas A.Jokubaitis, 2022 - 82 p.

Reikšminiai žodžiai: suverenitetas, konstitucija, konstitucionalizmas, teismas, konstitucinis teismas, referendumo teisė, šeimos samprata, konstitucinė doktrina.

Šiame darbe nagrinėjama suvereniteto raida, jo vaidmuo politikos ir teisės santykiuose. Aptariamas suvereniteto sąvokos, kuri yra modernybės konceptas, susiformavimo, visų pirma siejamo su šiuolaikinės valstybės įsteigimu, teorinis kelias nuo viduramžių epochos iki XXI a., išryškinant tuo metu dominavusios politinės ir teisinės minties turinį. Darbe aptariama kaip kito konstitucinės valstybės, kurios atsiradimas siejamas su Prancūzijos ir Amerikos revoliucijomis XVIII amžiuje, konstitucijos kaip normatyvinio akto ir konstitucionalizmo modelio supratimas. Analizuojama kaip naujasis konstitucionalizmo modelis, kilęs visų pirma Vokietijos jurisdikcijoje po Antrojo Pasaulinio karo, ir jo esminiai elementai perkeliama į Lietuvos Konstitucinio Teismo formuojamą oficialią konstitucinę doktriną.

Turinys

Įvadas.....	6
1. POLITINĖS IR TEISINĖS MINTIES RAIDA IKI SUVERENITETO.....	12
1.1 Viduramžių politinės dilemos.....	12
1.2 Suvereniteto idėjos užuomazgos.....	17
2. SUVERENITETO IDĖJOS SUSIFORMAVIMAS.....	23
2.1 Suverenitetas ir visuomenės sutartis.....	29
3. KONSTITUCINĖ VALSTYBĖ IR LIAUDIES SUVERENITETAS.....	34
3.1 Senoji ir naujoji konstitucija.....	38
3.2 Konstitucinė valstybė ir teisminė priežiūra.....	45
4. KONSTITUCIONALIZMO TRANSFORMACIJA: NAUJIEJI MODELIAI.....	52
5. NAUJAUSIOS LIETUVOS KONSTITUCIONALIZMO TENDENCIJOS.....	59
5.1 Konstitucinė doktrina: šeimos sampratos atvejis.....	60
5.2 Konstitucinė doktrina: referendumo teisės ribojimas.....	67
Išvados.....	74
SUMMARY.....	76
Literatūros ir šaltinių sąrašas.....	77

Išvadas

Prancūzų antropologas Louisas Dumontas, kritikuodamas šiuolaikinių politikos mokslų perdėtą dėmesį galios sąvokai ir vadindamas tai obsesija, o ypač „visų kovos prieš visus“ idėją laikydamas ne kuo kitu, o būtent banalia politikos redukcija į šią sąvoką, daro išvadą, kad politikos galia turi paklusti vertyboms: žmogaus gyvenimo esmė nėra visų kova prieš visus, tad ir politinė teorija, anot antropologo, negali būti galios teorija, ji turi būti legitimaus autoriteto teorija¹. Suvereniteto sąvoka ir yra toks legitimizacijos siekis, kuris įvairiuose istoriniuose laikotarpiuose ir skirtingose geografinėse vietose ieško ir siūlo būdus, kaip išeiti iš atviros prievartos situacijos randant ideologinius sprendimus, kad tai taptų rišančia medžiaga tap valdžios ir valdančiųjų, kad šis ryšys atrodytų priimtinas.

Suvereniteto sąvoka yra viena daugiausiai teorinių ir praktinės politikos ginčų sukelianti dėl jos tikrojo turinio. Skandinaviškojo teisinio realizmo, siūlančio teisės mokslą grįsti gamtos mokslų principais, teorinės mokyklos vienas kūrėjų Alfas Rossas, kritikuodamas ne tik suvereniteto sąvokos turinį, bet ir abejodamas net šios sąvokos tikslu, taikliai pastebėjo, kad ji turi tiek apibrėžimų, kiek turi autorių, ir todėl siūlė konkrečią suvereniteto sąvokos kritiką nukreipti į konkretų jos apibrėžimą. A.Rossas manė, kad apskritai nėra tokios srities, kurioje neaiškumas ir painiava būtų tokie ryškūs. Tačiau kartu jis buvo priverstas pripažinti, kad suverenitetas toliau atlieka itin svarbų vaidmenį tiek politinėje terminologijoje, tiek tarptautinėje teisėje. A.Rossas tai aiškino ir tuo, kad suvereniteto sąvoka turi emocinį, mokslo dėsnius peržengiantį krūvį, nes jos išdavoje valstybės galia įgauna tam tikrą sakralumą ir kilnumą, valstybė nėra ribojama nieko, tik savo valios, ji yra save šlovinanti ir žiūrinti tik savo gerovės, dėl to valstybės viduje mobilizuojanti valstybės egoistines tendencijas². Suvereniteto sąvoka kelia tiek teorinių diskusijų, kad dalis šių ginčų dalyvių net siūlo jos visai atsisakyti (ši tendencija visų pirma atsirado teisės srityje) tiek dėl nuo pat pradžių iškreiptos sąvokos³, tiek kaip sąvokos, kuri dėl nacionalinės valstybės įtakos smukimo smarkiai praranda aktualumą XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje (judėjimas į

¹ Louis Dumont, *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1986), 176-177.

² Alf Ross, *A Textbook of International Law: General Part* (London: Longmans, Green and Co., 1947), 33-35, 45-46.

³ Jacques Maritain, „The Concept of Sovereignty“ *The American Political Science Review* 44, No. 2 (1950): 343-344.

postsuvereniteto amžių⁴), tačiau suverenitetas ir šiandien toliau, nepaisant vykstančio jo turinio kaitos interpretacijų, išlieka viena centrinių sąvokų aiškinant vidaus ir tarptautinę politiką. Verta pastebėti, kad ši sąvoka, nors apibrėžta politinėje filosofijoje, dabar jau negali būti išskirtinai priskirta grynai politikos ar net ir teisės mokslo šakoms, nes turi tiek politinę, tiek teisinę dimensijas ir dėl to ją nagrinėti naudinga iš tarpdisciplininės perspektyvos, ką šiame darbe ir siekiama daryti.

Akivaizdu, kad teoriniai ir politiniai nesutarimai dėl suvereniteto sąvokos turinio, ją sudarančių elementų buvo ir išlieka radikalūs būtent dėl to, kad ši sąvoka nurodo, kokia valdžia konkrečiai ir kokios sandaros yra legitimi ir verta paklusimo iš valdomųjų, dėl to suvereniteto sąvokos svarba ir yra sunkiai išmatuojama, o tai reiškia, kad būtina istorinė šios sąvokos analizė. Kaip pastebi Quentinas Skinneris ir Hentas Kalmas, kadangi įvairios suvereniteto doktrinos konstruojamos ne kaip nekintami teiginiai, bet kaip klausimų ir atsakymų (kurie patys savo ruožtu nėra amžini, o, priešingai, yra istoriškai apibrėžti) rinkinys, istorija suvereniteto tyrinėjimuose negali būti apeita. Jų teigimu, suvereniteto paradoksas yra, kad jis neturi istorijos, o pats yra istorija. Istorinis tyrimas padeda atkurti skirtingame laike ir erdvėje suvereniteto sąvokai priskirtą turinį, kuris išryškėja šiuolaikiniuose suvereniteto apibrėžimuose, o tai daro įtaką ir ateities vizijoms.⁵ Būtent vadovaujantis šia logika darbe atliekama teorinė-istorinė konkrečiau suvereniteto sąvokos turinio formavimosi prielaidų, priešasčių ir raidos analizė, to turinio kismas. Tuo tikslu analizuojamas politikos ir teisės santykis, jo vystymasis skirtingais istoriniais etapais ir atskirose geografinėse erdvėse bei kokia to santykio įtaka suvereniteto sąvokai, jos vaidmuo šiame santykiyje. Darbas pagrįstas prielaida, kad politiniai istoriniai įvykiai skatino teorines valdžios legitimizavimo paieškas ir būtent intensyvus suvereniteto sąvokos ryšys su politine galia lėmė jos turinį ir susijusias kontroversijas.

Darbe aptariamas suvereniteto sąvokos, kuri yra modernybės konceptas, susiformavimo, visų pirma siejamo su šiuolaikinės valstybės įsteigimu, teorinis kelias nuo viduramžių epochos, išryškinant tuo metu dominavusios politinės ir teisinės minties turinį. Būtent

⁴ Neil MacCormick, *Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth* (New York: Oxford University Press, 1999), 95.

⁵ Quentin Skinner, Hent Kalmo „Introduction: a concept in fragments,“ in *Sovereignty in Fragments: The Past, Present and Future of a Contested Concept*, ed. Hent Kalmo, Quentin Skinner (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 10-12.

viduramžiuose, kai teisė buvo atskirta nuo to meto valstybės, dominavo trys suvereniteto išoriniai ir vidiniai priešininkai – Bažnyčia, imperatorius ir feodalai, daroma teorinė-istorinė išvada, kad suverenitetas gimė politinėje ir teorinėje kovoje su jais. Prieš analizuojant konkretų suvereniteto sąvokos teorinį turinį, kuris susiformavo ir įsitvirtino XVI a. Europoje, darbe aptariami Renesanso ir reformacijos fenomenai, kurie padarė itin reikšmingą įtaką šios sąvokos konkretauro turinio susiformavimui ir jo dominavimui: dėl jų visų pirma pakito dvasinės ir pasaulietinės valdžios tarpusavio santykis. Atskirai apžvelgiama Martino Lutherio teologija ir Niccolo Machiavellio politinė filosofija. M.Lutherio teologija vietiniam pasaulietiniam valdovui (kunigaikščiui), kuris iki tol tebuvo svarbiausias tos teritorijos feodolas, suteikia visus dieviškus įgaliojimus veikti nevaržomam iš išorės, teoriškai paneigdamą iki tol egzistavusį viduramžiškų universalistinių institucijų kaip popiežius ar imperatorius viršenybę vietinio pasaulietinio valdovo atžvilgiu, vietinio valdovo teritorinėje valstybėje jo pasaulietinės valdžios visagalybę legitimuojama kaip tiesiogiai kylanti iš Dievo, o N.Machiavellio politinė filosofija atskiria politiką nuo krikščioniškos moralės, svarbiausia kunigaikščio pareiga nuo šiol yra išsaugoti savo valstybę, arba, tiksliau, savo valdžią savo valstybėje. Taip ne tik panaikinama politinės valdžios veiksmų bet kokia priklausomybė nuo religijos, bet ir apskritai sustiprinama politinio suvereniteto samprata, kai viskas turi būti padaryta atsižvelgiant į susidariusias situacines aplinkybes, kad kunigaikščio valdžia ir valstybė būtų išsaugota. Teorinė-istorinė analizė darbe tęsiama pabrėžiant legistų (*legistae*) judėjimo Prancūzijoje ir Italijoje įtaką suvereniteto sąvokos turinio formavimuisi ir šios teorinės mokyklos, kuri rėmėsi Romos teisės studijomis ir šios teisės pritaikymu būtent naujoms politinėms aplinkybėms, itin reikšmingą poveikį politikos ir teisės santykio vystymuisi visoje krikščioniškoje Europoje. XVI amžiuje Prancūziją nuniokojus religiniams karams prasidėjo teorinės tvarios vidaus taikos paieškos, kurių tikslas buvo padėti tą taiką įtvirtinti. Tuo tikslu Jeanas Bodinas paskelbia teorinį veikalą „Šešios knygos apie Sandraugą“ (1576), kuris apibrėžia naują suvereniteto sąvokos turinį jau nebe viduramžių santvarkoje, o naujos politinės tvarkos – šiuolaikinės valstybės (konkrečiai apibrėžta teritorija, koncentruota valdžia, kuri yra teisės šaltinis ir niekam nepavaldi, su savo valdžios aparatu ir šiai valdžiai pavaldūs, tos konkrečiai apibrėžtos teritorijos gyventojai) – kontekste. Tai vienas centrinių veikalų apskritai visoje suvereniteto sąvokos istorijoje, dėl to darbe analizuojamas kiek plačiau. Religijos vietos valstybės

gyvenime klausimas neišnyko ir XVII amžiuje ir toliau buvo teorinių diskusijų bei siūlomų sprendimų epicentre iki pat konstitucinės valstybės susiformavimo. Darbe aptariamos visuomenės sutarties teorijos, kurios siūlo kitokią visuomenės organizavimo koncepciją: ji turi būti jungiama ne aukštesnių bendrų vertybių (moralės, religijos, išganymo etc.), o labiau praktinių klausimų, pavyzdžiui, grėsmių (prievartos, karo, laisvių ir privačios nuosavybės apsauga) įveikimui kartu bei įtvirtina distinkciją tarp valstybės ir visuomenės, ši skirtis įvardijama kaip esminis šiuolaikinės visuomenės mąstymo elementas. Visuomenės sutarties teorijų dalyje apžvelgiamos Thomo Hobbeso, Johno Locke'o, Jeano Jacqueso Rousseau teorijos. Konstitucinės valstybės, konstitucijos kaip normatyvinio akto ir konstitucionalizmo modelio atsiradimas siejamas su Prancūzijos ir Amerikos revoliucijomis XVIII amžiuje, kurios skyrėsi savo tikslais, tačiau abiejų politinių reikalavimų centre buvo suvereniteto, kuris pereina liaudžiai, klausimas. Darbe analizuojami konstitucinės valstybės principai, konstitucijos dokumento išskirtinumas, susiformavęs konstitucionalizmo modelis, kurio integralia dalimi tampa teisminė konstitucinės priežiūra. Po Antrojo pasaulinio karo konstitucionalizmas išgyvena esminę transformaciją. Pertvarkomas politikos ir teisės santykis keičiant liaudies suvereniteto vaidmenį, kuris esmingai apribojamas valstybės vidaus gyvenime: tautos, masinė visuomenė turi mažiau spręsti tiesiogiai politikoje, o prigimtinė teisės teorija vėl išstumia pozityvistinę. Darbe aptariamos nuo XX a. antrosios pusės vykstančio konstitucionalizmo raidos priežastys ir pasekmės valstybės valdymo modeliui, pateikiama austrų teisės filosofo Alexanderas Somekas konstitucionalizmo raidos klasifikacija, išskiriant tris jo modelius: konstitucionalizmas 1.0, kuris atitinka tai, ką šiame darbe įvardijame kaip šiuolaikinį klasikinį konstitucionalizmą, konstitucionalizmas 2.0, arba jį dar galėtume pavadinti grįstu proporcingumo principu, ir dar besiformuojantis konstitucionalizmas 3.0. Šia klasifikacija remiamasi kaip metodologija nagrinėjant naujojo konstitucionalizmo įtaką Lietuvos Konstitucinio Teismo oficialiajai doktrinai. Darbe analizuojami šeši teismo sprendimai, kurie suformavo teismo doktrinos nuostatas šeimos sampratos ir referendumo konstitucinės justicijos bylose. Doktrina, kuri buvo suformuota šiose bylose, yra charakteringa naujojo konstitucionalizmo modeliui. Darbo tikslas – nustatyti, ar naujasis konstitucionalizmo modelis, kilęs visų pirma Vokietijos jurisdikcijoje, ir jo esminiai elementai perkeliama į Lietuvos Konstitucinio Teismo formuojamą oficialią konstitucinę doktriną. Darbo tikslui pasiekti buvo išsikelti uždaviniai: (1) išanalizuoti

suvereniteto sąvokos turinį: kaip ir kokių priežasčių veikiamas jis istoriškai formavosi bei kito, koks suvereniteto sąvokos ryšys su valstybės sampratos istorine kaita, taip pat kas lėmė konstitucionalizmo esminę transformaciją nuo jo susiformavimo XVIII a., kai jo centre buvo liaudies suverenitetas, iki XX a. antros pusės konstitucionalizmo, kurio pagrindinis elementas yra universalios žmogaus teisės, bei (2) išanalizuoti suvereniteto vietą Lietuvos Konstitucinio Teismo oficialiojoje doktrinoje, nustatyti, ar yra naujo konstitucionalizmo elementų Lietuvos Konstitucinio Teismo oficialioje doktrinoje, išryškinant charakteringiausias pavyzdžius.

Lietuvoje mokslinė diskusija, susijusi su konstitucionalizmu dažniausiai apsiriboja išskirtinai tik teisės sritimi. Lietuvos teisės literatūroje Konstitucinio Teismo oficialioji doktrina apžvelgiama aprašant atskirų teismo sprendimų turinį⁶, doktrinių nuostatų kaitą⁷, vietą Konstitucinio Teismo formuojamoje oficialiojoje doktrinoje⁸, aptariami konstitucinės interpretacijos metodai⁹, retai, tačiau pasitaiko atskirų Konstitucinio Teismo nutarimų kritinė analizė¹⁰, aptariama oficialiosios doktrinos įtaka atskiroms socialinėms sritims¹¹. Moksliniuose straipsniuose rečiau analizuojami demokratijai kylantys iššūkiai, tarkime, populizmo, ir jie aptariami konstitucinių teismų Rytų Europoje formuojamų doktrinų kontekste.¹² Tačiau Lietuvos moksliniuose šaltiniuose šiuo metu nėra analizuojamas naujojo konstitucionalizmo ir Konstitucinio Teismo oficialiosios doktrinos ryšys, taip pat, kokį poveikį jo raida turi politikos ir teisės santykiui ir besikeičiančiam suvereniteto vaidmeniui. Ši diskusija yra plati Vakarų politikos, teisės ir ekonomikos srityse. Darbe, be klasikinių istorinių, politinės ir teisės filosofijos šaltinių, remiamasi ryškiausių šiuolaikinių konstitucionalistų Ernsto Wolfgando Bockenforde'o, Alexandero Someko, Roberto Alexy, Dieterio Grimmo, Mattiaso Kummo, Antono Scalios, Yanivo Roznai, Martino Loughlino

⁶ Egidijus Šileikis, „Apkaltos instituto conceptualaus supratimo paieška“ *Jurisprudencija* 19, No. 3 (2012): 955-985.

⁷ Vytautas Sinkevičius, Dainius Žalimas, Airė Kutarakienė, Vaidas Lubauskas (sud.), *Oficialioji konstitucinė doktrina: Svarbiausios nuostatos 1993-2020* (Vilnius: Konstitucinis Teismas, 2020).

⁸ Vytautas Sinkevičius (sud.), *Konstituciniai ginčai* (Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2019).

⁹ Egidijus Kūris, „Konstitucijos dvasia“ *Jurisprudencija* 30, No. 22 (2002): 16-31.

¹⁰ Egidijus Kūris, „Politinių klausimų jurisprudencija ir Konstitucinio Teismo obiter dicta: Lietuvos Respublikos Prezidento institucija pagal Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimą.“ *Politologija* 11, No. 1 (1998): 3-94.

¹¹ Toma Birmontienė, „The Influence of the Rulings of the Constitutional Court on the Development of Health Law in Lithuania“ *European Journal of Health Law* 14, No. 3 (2007): 321-333.

¹² Dainius Žalimas, „The Concept of Democracy as Safeguard by the Constitution: Regional and National Challenges“ *Konstitucinė Jurisprudencija* 58, No. 2 (2020): 141-153.

teoriniais darbais. Jie kalba ne tik apie konstitucionalizmo raidą, apibrėžia idealiuosius jo modelius, tačiau ir tai, kaip naujasis konstitucionalizmas veikia politiką, kokį poveikį turi visuomenės pažangai ir raidai. Šių autorių moksliniai darbai toliau cituojami darbe. Verta atkreipti dėmesį, kad pati politikos ir teisės santykio naujojo konstitucionalizmo kontekste tema konkrečiai taip pat yra tapusi mokslinių tyrimų objektu, pavyzdžiui, M.Loughlinas parengė spaudai knygą *Against Constitutionalism* (planuojama publikuoti 2022 metų pavasarį) apibrėždamas konstitucionalizmą, kaip šiuo metu įtakingiausią valdymo filosofiją, turinčią esminę įtaką demokratijai.

1. Politinės ir teisinės minties raida iki suvereniteto

1.1. Viduramžių politinės dilemos

Viduramžių politinėje mintyje teisė atskirta nuo valstybės, nes teisė šioje doktrinoje atsiranda iki jos ir dėl to nuo jos neturi priklausyti. Būtent todėl prigimtinė teisė (visuotinė) yra aukščiau už bet kurią žmogaus sukurtą teisę (besiskiriančių papročių, kurie gali būti ir užrašyti statutuose, bet tai nėra politinės valios sprendimas). Apskritai viduramžių politinėje mintyje valstybės (nėra nuasmenintos teisės) sąvoka neegzistuoja, o centre yra valdovas (personalizuota valdžia). Dėl personalinio valdžios pobūdžio neegzistavo skirtis tarp viešosios ir privačios erdvės, nes valdovas yra viskas viename, lojalumas reiškiamas jo asmeniui, todėl nėra ir vietos valstybei ir iš jos kylantiems teisėms. Dar viena priežastis, kodėl valstybė neegzistuoja, yra dėl išskirtinio religijos ir politikos santykio: egzistuoja viena tikinčiųjų bendruomenė, kuri gyvena turėdama skirtingus valdovus, tačiau sudaro vieningą „mistinį kūną“ (*corpus mysticum*) virš kurio yra tik popiežius ir imperatorius.¹³ Krikščionišką visuomenę, šį *corpus mysticum* sudaro visi, tai yra praeities, ateities, dabarties, tikri ir potencialūs tikintieji. Dėl to buvo nereikalinga ir politinio suvereniteto sąvoka, nes viduramžių Europa buvo sudaryta ne iš valstybių, o iš atskirų teritorinių vienetų, turinčių savo valdovus, kurie turėjo teisę tuos vienetus valdyti, tačiau jų valdžia juose nebuvo nei galutinė, nei absoliuti, šie vienetai nebuvo nepriklausomi, jų sienos buvo sąlyginės. Kaip pastebi Robertas Jacksonas, šių teritorinių vienetų (*regna*) valdovai (karaliai) susidūrė tiek su išorinių, tiek su vidinių jėgų konkurencija dėl valdžios. Kova dėl valdžios vyko tiek su popiežiumi, tiek su jo skirtais aukštais dvasininkais (kardinolais, arkivyskupais, vyskupais), kurie dažnu atveju buvo ir įtakingi žemvaldžiai, taip pat su vietiniais feodalais bei savarankiškais miestais bei gildijomis. Karai vyko ne tik su kitais karaliais, bet ir įvairiais samdiniais, nes suvereniteto principas (tik suverenas skelbia karą ir sudaro taiką) dar neveikė, todėl ir teisė į jėgos panaudojimą nebuvo monopolizuota. Šis valdovas (karalius) valdė tam tikrą, dažnai tiksliai neapibrėžtą teritoriją, bet kartu jis joje buvo ir didžiausias feodolas. Feodalinė sistema pasižymi apraizgytu patrono-kliento tinklu, dažnai peržengianti

¹³ Alexander Passerin d'Entreves, *The Notion of the State: An Introduction to Political Theory* (London: Oxford University Press, 1967), 83-87.

konkreto teritorinio vieneto ribas, ir negali būti vadinama feodalinė valstybė, nes yra valstybei alternatyvi visuomenės sutvarkymo sistema.¹⁴ Todėl viduramžiais galima identifikuoti tik vieną darinį, panašų į valstybę, tai yra *respublica Christiana*. Geriausiai ją apibūdina anglų istorikas ir filosofas Johnas Neville'is Figgisas, teigdamas, kad „viduramžiais Bažnyčia nebuvo tiesiog valstybė, tai buvo tam tikra valstybė (*not a State, but the State – aut. past.*); valstybė arba veikiau pilietinė valdžia (nes visuomenė atskirai nebuvo pripažįstama) buvo paprasčiausiai Bažnyčios policijos departamentas. Bažnyčia kritikavo Romos imperijos aukščiausios valdžios, paremtos absoliučia ir universalia jurisdikcija, teoriją ir išplėtojo ją kaip popiežiaus visagalybės (*plenitudo potestatis*) teoriją. Popiežius buvo aukščiausias įstatymų leidėjas, garbės titulų, įskaitant karaliaus, teikėjas ir vienintelis teisėtas žemiškosios galios šaltinis, legalus, nors ir ne faktinis, religinių ordinų ir universitetinių laipsnių steigėjas, aukščiausias tautų „teisėjas ir jų nesantaikos kurstytojas“, tarptautinės teisės gynėjas, keršijęs už pralietą krikščionių kraują.“¹⁵ Kaip teigia L.Dumontas, komentuodamas šį J.N.Figgiso teiginį ir popiežiaus viršenybės doktriną, Bažnyčia, kaip visuotinė krikščionių bendruomenė, apėmė visas pavienes institucijas ir buvo vienintelė visuomenė (globali visuomenė modernia prasme) ir per savo dvasininkų hierarchiją prisiėmė politinio pobūdžio įgaliojimus, kurių dalį deleguodavo žemiškosioms instancijoms. Tiek J.N.Figgisas, tiek L.Dumontas XIV a. išskiria kaip politinių įvykių ir teorinių svarstymų pradžią, kurie leido gimti šiuolaikinės valstybės teorijai jau XVI amžiuje.¹⁶ Tuo metu teokratinė doktrina, kad popiežius valdo visą krikščionišką pasaulį kaip šv. Petro sosto įpėdinis, o imperatoriaus valdžia Europoje kyla iš to, kad popiežius jam šią valdžią delegavo, dominavo nuo XI amžiaus.¹⁷ Geriausiai šią doktriną iliustruoja viduramžiais pasitelkta dviejų kalavijų alegorija: imperatorius ir kiti valdovai savo valdžią gauna iš Dievo, bet per Bažnyčios vadovą, Dievo vikarą žemėje, kuris veikia kaip Dievo viceregentas, nes Dievas šv. Petriui, o per jį ir jo įpėdiniams popiežiams, įteikė du kalavijus, kurių vienas (dvasinis, amžinos valdžios) lieka šv. Petro (jo įpėdinio popiežiaus) rankose, o antrąjį (žemiškos, laikinos valdžios) šv. Petras (jo įpėdinis popiežius) perduoda

¹⁴ Robert Jackson, *Sovereignty: Evolution of the Idea* (Cambridge: Polity, 2007), 24-30.

¹⁵ John Neville Figgis, *Studies of Political Thought: From Gerson to Grotius (1414-1625) - the Political and Religious Philosophy of European Renaissance Literature* (Adansonia Press, 1907), 7-8.

¹⁶ Dumont, *Essays on Individualism*, 66-67.

¹⁷ Francis Harry Hinsley, *Sovereignty* (New York: Cambridge University Press, 1989), 54.

pasaulietiniam valdovui.¹⁸ Tiesa, kaip pastebi L.Dumontas, egzistavo ir alternatyvios doktrinos, ypač atkreipiant dėmesį į popiežiaus ir imperatoriaus politinei konkurencijai, darydamos distinkciją tarp žemiškosios ir dvasiškos valdžios, tačiau kaip dominuojanti vis dėlto neabejotinai išliko būtent popiežiaus viršenybės doktrina.¹⁹ XV a. pradžioje Bažnyčią krėtė vidinė krizė ir galima schizma dėl vienu metu net trijų save popiežiais skelbusių dvasininkų, todėl 1414 metais buvo sušauktas Konstanco visuotinis Bažnyčios susirinkimas. Krizė galėjo būti išspręsta tik jei pontifikatas paklus susirinkimo viršenybei. Susirinkimui išsprendus schizmos klausimą, jo įtaka automatiškai sumenko, o popiežiaus valdžia sustiprėjo, reikalaujamos reformos neįvyko, ir laikoma, kad tai neabejotinai paskatino reformaciją. Konsiliarizmo judėjimo idėjas nugalėjo absoliutizmo modelis. Konstanco susirinkimas daugelio istorikų laikomas viduramžių pabaiga. Jo poveikis politinei filosofijai ir politinio suvereniteto bei šiuolaikinės valstybės atsiradimui taip pat itin reikšmingas. J.N.Figgisas, nagrinėdamas Konstanco susirinkimo įtaką ir popiežiškos reakcijos pasekmes, taip pat teigia, kad šio visuotinio Bažnyčios susirinkimo principai yra paskutinės viduramžiško konstitucionalizmo pastangos, o jų žlugimas žymi skirtį tarp viduramžių pabaigos ir modernaus pasaulio pradžios. Tai, kad susirinkimui nepavyko nuolatinei apriboti pontifikato valdžios, tapti nuolatine institucija ir įdiegti daugiau federalizmo principų Bažnyčioje, tai, anot J.N.Figgiso, paskatino lygiagrečiai du judėjimus, kurie buvo vienas kitam antagonistiški: reformacijos (radikalus, kruvinas atsakas į nesugebėjimą persitvarkyti švelniomis priemonėmis) ir ultramontanizmo (pontifikato absoliutizmo), o vėliau atsiradusi kontrreformacija buvo atsakas į reformacijos judėjimą ir taip pat centralizavo ir koncentravo pontifikato valdžią. Jo vertinimu, nors konsiliarizmo judėjimo teoretikų siūlymai apriboti absoliučią valdžią, kad ji netaptų tironiška (apribota monarchija), ieškoti geriausio valdžios sąrangos modelio (susirinkimas, patarėjai ir monarchas), kad susirinkimas posėdžiautų reguliariai, buvo atmesti ir pralaimėjo, jie padėjo pagrindus (politinės) bendruomenės suvereniteto teorijai (susirinkimas kyla iš bendruomenės ir yra aukščiau monarcho, bendruomenė ir jos interesai yra aukščiau bendruomenės pareigūno) bei ją lydėjusioms kontroversijoms. Ir, nors tai buvo siūloma Bažnyčiai, tačiau pasiūlytos formos ir istorinis kontekstas, kai, anot J.N.Figgiso, diskusijos apie Bažnyčią vyko ir kaip apie politinę

¹⁸ Otto von Gierke, *Political Theories of the Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, 1913), 13.

¹⁹ Dumont, 68-69.

bendruomenę lyginant ją su kitomis politinėmis bendruomenėmis, yra lengvai pritaikomos politikai. Tai politinėje realybėje ir buvo padaryta antrojo judėjimo, kuris pasisakė už pontifikato absoliutizmą. Popiežiaus valdžios pergalė prieš susirinkimą ir jo idėjas lėmė tai, ką J.N.Figgis pavadina pontifikato kerštu, kai popiežius pakyla iš susirinkimo pažeminimo (Konstanco susirinkimo reikalavimai to meto kontekste laikytini skandalingais ir įžūliais) kaip absoliutus, niekieno neribojamas monarchas, taip nustatydamas madas ir toną net ir tiems pasaulietiniams vadovams, kurie labiausiai jo valdžiai oponavo: prieš teunonišką ir federalinę visuomenės sampratą laimi unitariška ir romietiška.²⁰

Viduramžių feodalinis partikuliarizmas, krikščioniškos Bažnyčios institucijų moralinė krizė, politinės įtampos tarp popiežiaus, Šventosios Romos imperatoriaus ir Prancūzijos karaliaus, begaliniai kariniai konfliktai ir nuolatinis plėšikavimas, nestabilumai, maro epidemijos, dualistinė teisinė, viena kitą dubliuojanti kanonų ir civilinės teisių sistema skatino formotis tokiai politinei minčiai, kuri pasiūlė šiuolaikinės suverenios valstybės modelį ir tarptautinę sistemą, pagrįstą vienas nuo kito nepriklausomais dariniais (valstybėmis), atsisakant universalistinės teokratinės doktrinos. Šie esmiškai nauji visuomeniniai pasikeitimai reikalavo ir naujo, labiau pasaulietinio (o ne religinio ir pasaulietinio vienu metu) valstybės santykio su kitomis visuomeninėmis institucijomis, visų pirma Bažnyčia, ir naujo valdžios santykio (nepriklausomumo) su kitomis įtakingomis jėgomis tiek viduje, tiek išorėje. Tokiu atveju nebegalėjo egzistuoti ir senasis, anksčiau aptartas, požiūris į teisę kaip tradiciją, kuri negali būti proaktyviai keičiama vietinės politinės bendruomenės valia. Geriausias atsakas į vyraujančią politinę sąmyšį ir visuomeninius lūkesčius taps absoliučios monarchijos valdymo modelis. Italų filosofo ir teisės istoriko Alessandro Passerino d'Entreveso vertinimu, šiuolaikinės valstybės sąvokos gimimas yra ne kas kita, kaip suvereniteto – aukščiausios, galutinės jėgos, paremtos įstatymu, bet kartu ir tą įstatymą kuriančios, nepavaldžios jokiai kitai jėgai bent jau tokia forma, kuria kitos jėgos, esančios jos kontrolėje, yra pavaldžios jai – sąvokos galutinis įsivyravimas. Anot jo, moderni valstybė visų pirma yra teisės sistema, o jos naudojama galia yra ne nuoga jėga, tačiau jėga, kuri veikia remdamasi taisyklių rinkiniu ir jų vardu, būtent iš šių taisyklių mes ir darome

²⁰ Figgis, *Studies of Political Thought: From Gerson to Grotius (1414-1625) - the Political and Religious Philosophy of European Renaissance Literature*, 24-26, 30-35.

išvadą, kad valstybė kaip tokia egzistuoja.²¹ Naujas įstatymų leidybos (teisėkūros plačiąja prasme) filosofinis pagrindas susijęs su dviem svarbiais elementais: atmetus universalistinį teokratinį modelį, konkreti politinė bendruomenė turi turėti galimybę leisti sau įstatymus, reguliuoti savo gyvenimą savo pačių kuriamomis normomis, o šis principas įgalinamas pasitelkus reprezentacijos instrumentą (jis dažnai įvertinamas kaip svarbus demokratinės minties vystymosi istorijos momentas (tai išvelgia ir A.Passeras d'Entrevesas), galų gale šiuolaikiniai parlamentai paremti šiuo feodalizme gimusiu instrumentu, tačiau reprezentacijos interpretacija kaip demokratijos apraiška nebūtų iki galo tiksli, nes tuometis istorinis kontekstas ją verčia interpretuoti kiek konkrečiau. Reprezentacija tuo metu neatliko demokratinės funkcijos šiuolaikine prasme (išreikšti lygių proceso dalyvių daugumos valią, nes tai buvo griežtai vertikale paremta hierarchiška valdžia, kurioje sprendimai nuleidžiami iš viršaus į apačią), o atliko valstybę jungiančią funkciją, kai delegatai iš įvairių vietų ar atskirų luomų suvienijami į vieną politinį kūną sprendimų priėmimui prie monarcho. Tokiu būdu harmoningai susitinka politinė bendruomenė, (arba galima teigti, kad tai yra pati tuometė valstybė). Kaip pastebi amerikiečių istorikas ir politologas Charlesas McIlwainas, viduramžiais neegzistavo valdžių padalijimo doktrinos (kaip ją vėliau apibrėžė Charlesas Louisas de Montesquieu), tačiau tuo metu aiškiai galiojo valdžios ribotumo teorija.²² Suverenitetą dėl skirtingai pasireiškiančios galios santykių būtina skirstyti į vidinį (politinės bendruomenės viduje) ir išorinį (tarp atskirų politinių bendruomenių). Kaip pastebi A.Passeras d'Entrevesas, išorinis suverenitetas tapo suvokiamas kaip būtina vidinio suvereniteto sąlyga, nes norėdama būti tikrai suvereni (aukščiausias įstatymo šaltinis valstybėje) valdžia toje konkrečioje valstybėje turėjo būti visiškai nepriklausoma nuo bet kokios aukštesnės (išorinės) jėgos, ši valdžios formulė skambėjo taip: *Rex in regno suo est imperator* (karalius savo valstybėje yra imperatorius), atitinkama suverenios valdžios formulė taikyta ir laisviesiems miestams *Civitas superiorem non recognoscens est sibiprincipes* (laisvas miestas yra savo paties šeimininkas).²³ Tokią išoriškai suverenios valstybės koncepciją tarptautiniuose santykiuose pradėjo įtvirtinti ir vėlyvaisiais viduramžiais popiežiaus vykdoma diplomatija, kai pradėti sudarinėti ir pasirašinėti

²¹ Passerin d'Entreves, *The Notion of the State: An Introduction to Political Theory*, 96.

²² Charles Howard McIlwain, *Constitutionalism: Ancient and Modern* (New York: Cornell University Press, 1947), 142.

²³ Passerin d'Entreves, 99.

konkordatai (dvišaliai susitarimai) su atskiromis nacionalinėmis monarchijomis. Tokiu būdu šie pasaulietiniai valdovai tampa lygiaverte sutarties šalimi, nustatančia santykius tiesiogiai su popiežiumi ir įgauna išorinį suverenitetą, nes popiežius sudaro susitarimus tiesiogiai su atskiromis konkrečiomis valstybėmis ir taip pripažįsta jų valdovus, o ne mato visą krikščionišką pasaulį kaip vientisą (universalistinę prieigą).²⁴

1.2 Suvereniteto idėjos užuomazgos

Prieš analizuojant konkretų suvereniteto sąvokos teorinį turinį, kuris susiformavo ir įsitvirtino XVI a. Europoje, būtina aptarti dviem milžinišką įtaką šios sąvokos konkreta turinio susiformavimui ir jo dominavimui padarusiems judėjimams: reformacijai ir Renesansui. L.Dumonto vertinimu šie du fenomenai turėjo revoliucinį poveikį dvasinės ir pasaulietinės valdžios tarpusavio santykiui, kuris buvo darnus viduramžių epochoje, tačiau radikaliai pakito kaip šių dviejų sąjūdžių išdava. Anot antropologo, dvi proto veiklos sritys, darniai sugyvenusios viduramžių dvasioje, išsiskyrė, kai „religinis protas, pradėdamas Martinu Lutheriu, sukilo prieš kompromisą su pasauliu ir antikos mąstytojų pasaulietinę išmintį, o antikos dvasia, kiek ji buvo nepriklausoma nuo religijos globos, įsigalėjo naujajame humanizme“.²⁵

M.Lutherio teologija ir jo įkvėptas judėjimas turėjo tiesiogines politines pasekmes politinio suvereniteto įsitvirtinimui ir šiuolaikinės valstybės teoriniam pagrindimui, visų pirma Bažnyčios bei popiežiaus universalistinės valdžios sąskaita. M.Lutherio teologija vietiniam pasaulietiniam valdovui (kunigaikščiui), kuris iki tol tebuvo svarbiausias tos teritorijos feodolas, suteikia visus dieviškus įgaliojimus veikti nevaržomam iš išorės, teoriškai paneigiama iki tol egzistavusi viduramžiškų universalistinių institucijų kaip popiežius ar imperatorius viršenybė vietinio pasaulietinio valdovo atžvilgiu, vietinio valdovo teritorinėje valstybėje jo pasaulietinės valdžios visagalybė legitimuojama kaip tiesiogiai kylanti iš Dievo. M.Lutheris paneigė visus teorinius elementus, kurie trukdytų pasaulietiniam valdovui tiek iš išorės, tiek iš vidaus jėgų, tarp jų dėl jo valdinių teisių, nepaklusti vietinio valdovo tironiškiems sprendimams. Kaip pastebi Q.Skinneris,

²⁴ Jackson, *Sovereignty: Evolution of the Idea*, 41.

²⁵ Dumont, 70-71.

nagrinėdamas politines M.Lutherio teologijos implikacijas, jis visų pirma paneigia Bažnyčios jurisdikcines galias bei valdžią vadovauti ir reguliuoti krikščionių gyvenimą apskritai bei atmeta dvasininkiją kaip atskirą luomą, pateikdamas formulę „visi esame įšventinti kunigais per krikštą“²⁶. Tokiu būdu paneigiama kanonų teisė ir išardomas anksčiau šiame darbe aptartas teisės dualumas, kuris buvo būdingas viduramžių laikotarpiui. M.Lutherio teologinė doktrina atmeta vienuolišką gyvenimą ir pasisako prieš vienuolijų ordinus apskritai. Tai itin sustiprina pasaulietinę valdžią ir vietinį valdovą, nes vienuolijų ordinai buvo įtakinga jėga tiek dvasine (dalyvavę visuotinės Bažnyčios administraciniame gyvenime), tiek materialia prasme (valdė daug žemių kaip feodalai, atliko švietimo, socialines funkcijas). Vienuolijų ordinų deligitimavimas buvo būtinas siekiant unitarinės pasaulietinio valdovo valdžios įtvirtinimo nepaliekant nepavaldžių, išorinei jėgai lojalių ekstrateritorinių galios struktūrų, kurios konkuruotų su vietiniu valdovu dėl politinės įtakos. M.Lutherio teologija vienuolijų atžvilgiu pasaulietinį valdovą sustiprina ir materialiai, nes vienuolijų turtas, žemės ir ten gyvenę valstiečiai perimami pasaulietinio valdovo nuosavybėn ir žinion. Tačiau net jeigu atmestume praktinę to naudą, žvelgiant grynai iš teorinių perspektyvų neturi būti jokių kitų bendruomenių, kurios būtų susaistytos kitokiais ryšiais, o ypač su išorinėmis jėgomis, nei vietinė politinė bendruomenė su savo pasaulietiniu valdovu – ir tai yra principinis klausimas, nes tokių autonomiškų bendruomenių egzistavimas paneigtų doktrinos loginį vientisumą. M.Lutherio teologija siūlo radikalią idėją, paneigiančią iki tol dominavusią ir anksčiau aptartą popiežiaus „dviejų kalavijų“ doktriną: visa žemiška valdžia turi būti pasaulietinio vietinio valdovo rankose. Kaip teigia Q.Skinneris, M.Lutheris pabrėžia, kad Bažnyčiai tiesiogiai vadovauja Kristus ir jai priklauso tik dvasinė valdžia, kuri reiškiasi dangiškoje karalystėje (internalizuotai), o žemiškoji valdžia (pasaulietinės valdžios kalavijas) Dievo tiesiogiai suteikta pasaulietiniam valdovui, ir Bažnyčia čia neturi jokio vaidmens, ir nei popiežius, nei vyskupai (jie tik skelbia Dievo žodį) neturi jokios teisės kėsintis ar uzurpuoti pasaulietinio vietinio valdovo teisių, ir dėl to materialiai (žemiškame pasaulyje esanti) Bažnyčia irgi yra pavaldi pasaulietinio vietinio valdovo valdžiai. Kaip pastebti J.N.Figgisas, kai M.Lutheris sudegino Kanonų teisės sąvadą, tai reiškė, kad siekiama panaikinti ne tik Bažnyčios viršenybės principą, tačiau ir apskritai bet kokios jos būdingos jurisdikcijos

²⁶ Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought: The Age of Reformation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 12-13.

perspektyvas. Jis taip sunaikino „dviejų kalavijų“ doktriną, nes nuo šiol kalvijas yra tik vienas ir jis yra pasaulietinio teritorinio valdovo rankoje – taip atsivėrė kelias į absoliutizmą.²⁷ Tiesa, kaip mano Q.Skinneris, tai nebūtinai reiškė, kad M.Lutheris matė nepriklausomas nacionalines Bažnyčias, kurių vyskopus skiria pasaulietinis valdovas. Tačiau M.Lutherio išvada aiški: visa pasaulietinė valdžia kyla tiesiogiai iš Dievo ir dėl to pasaulietiniai vietiniai valdovai turi neginčijamą teisę naudotis savo teisėta valdžia.²⁸ Kanonų kodekso sąvado sudeginimas ir dualistinės teisės atsisakymas Renesanso epochoje tapo visuotinai priimtinas Europoje, nes tai būtinas suverenaus valdovo valdžios elementas.

Naujoji teorinė konstrukcija turėjo išspręsti prievartos legitimaus panaudojimo klausimą: kada valdovas turi teisę ją panaudoti, ar yra kitų aukštesnių jėgų teisių įsikišti ir ar valdiniai turi teisę esant tam tikromis aplinkybėmis priešintis valdovui. Viduramžių teorinė mintis teigė, kad tik prieš popiežių negalimas aktyvus pasipriešinimas, tačiau dvasiniai valdžiai leidus pasipriešinimas vietiniam valdovui tampa pateisinamas, M.Lutherio teorija panaikina bet kokias dvasinės valdžios teises spręsti prievartos klausimu. Tokiu būdu panaikinami bet kokie pasaulietinio valdovo valdžios ribojimai iš išorės. Tada M.Lutheris imasi pasaulietinio valdovo išvadavimo iš bet kokių vidinių ribojimų. Kaip pastebi J.N.Figgis, M.Lutheris suformuoja „pasyvaus paklusnumo“ doktriną – uždraudžia valstiečiams priešintis ne tik vadovaujantis dieviškuoju, bet ir pasaulietiniu įstatymu: krikščionys negali aktyviai, naudodami prievartą, priešintis, nes krikščionio pareiga melstis už priešus ir daryti gerą savo skriaudėjams. M.Lutheris yra kategoriškas: kam tai nepatinka, tas nebegali vadintis krikščioniu.²⁹ Valstiečių karo (1524 m.) metu M.Lutheris užėmė poziciją, kuria besąlygiškai parėmė pasaulietinę valdžią toliau formuodamas jiems palankų teorinį pagrindą legitimizuoti brutalią jėgą prieš sukilusius valstiečius panaudojimui, kuris turėjo ilgalaikes politines pasekmes ir, žinoma, sąlygojo žiaurias valstiečių skerdynes, kurias asmeniškai parėmė M.Lutheris. Čia verta pastebėti tam tikrą vidinį prieštaravimą M.Lutherio teorijoje, kuris pabaigoje vis dėlto nusveria pasaulietinio valdovo naudai. Kalbėdama apie politinių valdinių politinį įsipareigojimą paklusti savo valdovui M.Lutherio teorija sako apie tai, kad nėra tokios pareigos paklusti, jeigu pasaulietinis valdovas elgiasi prieš Dievo valią ir

²⁷ Figgis, 44.

²⁸ Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought: The Age of Reformation*, 14-15.

²⁹ Figgis, 40.

piktavališkai, tačiau, kaip pastebi ir Q.Skinneris, M.Lutherio teorija čia pat kontrastuoja su nurodymu nesipriešinti tironiškai pasaulietinio valdovo valiai: turi nesutikti, bet paklusti jo valiai ir sprendimui. Idėjų istoriko vertinimu, tai nulėmė M.Lutherio nenoras, kad jo teologija atrodytų kaip radikalizuojanti ir pavojinga pasaulietinei valdžiai, dėl ko sulauktų pasipriešinimo. Nesipriešinimo pasaulietinio teritorinio valdovo valiai doktriną M.Lutheris, kurio teologija, beje, apskritai remiasi pažodiniu Šventojo Rašto interpretacijos metodu, kildinama iš šv. Pauliaus laiško romiečiams, kuriame krikščionių apaštalas kalba apie klusnumą valdžiai: „Kiekvienas žmogus tebūna klusnus viešajai valdžiai, nes nėra valdžios, kuri nebūtų iš Dievo, o kurios yra – tos Dievo nustatytos. Kas priešinasi valdžiai, priešinasi Dievo sutvarkymui. Kurie priešinasi, užsitraukia teismą. Juk vyresnybės bijoma ne gera darant, o pikta. Nori nesibijoti valdžios? Daryk gera, ir susilauksi iš jos pagyrimo. Ji juk yra Dievo tarnaitė tavo labui. Bet jei darai bloga – bijok, nes ji ne veltui nešioja kalaviją. Ji Dievo tarnaitė ir rūsti baudėja darantiems pikta. Todėl reikia jos klausyti ne tik dėl grasos, bet ir dėl sąžinės. Juk todėl ir mokesčius mokate, o anie yra Dievo tarnautojai, nuolat užsiimantys tais dalykais. Atiduokite visiems, ką privalote: kam mokestį – mokestį, kam muitą – muitą, kam baimę – baimę, kam pagarbą – pagarbą.“³⁰ (Rom 13, 1-7, vertė Antanas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas). Kaip pastebi Q.Skinneris, dėl M.Lutherio įtakos ši Šventojo Rašto teksto ištrauka tapo viena svarbiausių ir labiausiai cituojamų ištraukų Renesanso laikotarpiu siekiant pagrįsti pačius politinio gyvenimo pagrindus.³¹

M.Lutherio teorija įtvirtino visiškai nepriklausomą, suverenų pasaulietinį valdovą, veikiantį savarankiškai nuo dvasinės valdžios, bet ir nuo bet kokios kitos išorinės pasaulietinės valdžios, tai yra, ir nuo imperatoriaus, taip atsisakyta ne tik klerikalizmo, bet ir bet kokios federalizmo idėjos. Pasaulietinio valdovo valdžia kyla tiesiogiai iš Dievo, ji yra niekaip neribojama apibrėžtoje konkrečioje teritorijoje, joje esantys valdiniai, anksčiau negalėję priešintis popiežiaus ar imperatoriaus valdžiai, dabar turi išlikti paklusnūs vietiniam valdovui. Kaip pastebi J.N.Figgisas, kadangi Karaliaus dieviškosios teisės doktrina visą dėmesį skiria pasaulietinės valdžios nepriklausomumui nuo išorinės ar vidinės dvasinės valdžios įtakos, tuo metu pasaulietinio valdovo ar valstybės santykis su individu lieka

³⁰ „Šventasis Raštas“, Lietuvos vyskupų konferencija, žiūrėta, 2021 m. gruodžio 7 d., https://biblija.lt/index.aspx?cmp=reading&doc=BiblijaRKK1998_Rom_13#131.

³¹ Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought: The Age of Reformation*, 15-17.

antrame plane, dėl ko daugeliu atvejų ši politinė teorija atvedė prie individo laisvių visiško nebuvimo, visų individo teisių visiškos absorbcijos į arbitralinę monarchiją ir į neatskaitingą valstybę, o XVI–XVII a. transformuojasi į neatšaukiamos pavaldėjimo teisės doktriną.³²

Vienas ryškiausių suverenios monarchijos pavyzdžių yra Anglijos karalius Henrikas VIII, kuris ne dėl kokių nors teologinių ginčų su Roma, priešingai – anksčiau net asmeniškai buvo pasmerkęs M.Lutherio ereziją, bet grynai dėl politinių motyvų (dinastijos ateities) visiškai nukerta bet kokią pavaldumo ryšį su Bažnyčia ir popiežiumi: iš bažnytinės Anglijos provincijos, kuri panaikinama, įsteigiama nacionalinė Anglijos Bažnyčia, o jos galva paskelbiamas Anglijos karalius. Suvereniteto sąvokos istorijai svarbu tai, kad monarcho sprendimas atskirti Anglijos Bažnyčią priimtas parlamento (1532 metais priimtas Antų aktas, kuriuo nebesiunčiamos Anglijoje surinktos pajamos popiežiui, 1533 metais priimtas Apeliacijų aktas, kuris apriboja Romos bažnytinę jurisdikciją ir 1534 metais galutinis Supremacijos aktas, kuriuo Anglijos Bažnyčios galva skelbiamas Anglijos karalius, o popiežiaus valdžia neteko jokios galios), tokiu būdu karaliui (kaip galvai) ir parlamentui (kaip dalims) veikiant išvien, ką karalius Henrikas VIII ir įvardija kaip vieną politinį kūną. Nepaliekama nieko, kas šią politinę bendruomenę ribotų iš išorės. Su tuo nesutikę ir priesaiką duoti atsisakę dvasininkai ir valstybininkai baudžiami mirtimi, nes jie tampa šio politinio kūno, kuris simbolizuoja valstybę, o ši jau yra aukščiau bet kokios kitos valdžios, išdavikais. Tai visų pirma politinė (aukščiausia), o ne religinė (erezija) išdavystė. Kaip pastebi R.Jacksonas, tai nebuvo tiesiog konfliktas tarp karaliaus Henriko VIII ir Romos popiežiaus ar tarp visuotinės ir Anglijos bažnyčių, o fundamentalus nesutarimas tarp viešojo gyvenimo, paremto kosmopolitine politine-teologine ir nepriklausomos karalystės sampratomis. Per reformaciją valstybė įsitvirtina kaip savo teritorijoje visiškai niekam nepavaldi ir turinti absoliučią viršenybę prieš bet kokią išorinę jėgą, tarp jų Bažnyčią.³³

Antrasis fenomenas, turėjęs revoliucinį poveikį dvasinės ir pasaulietinės valdžios tarpusavio santykiui, kaip jau anksčiau apibrėžė L.Dumontas, buvo naujajame humanizme įsigalėjusi Antikos dvasia. Sunkiai išmatuojamą įtaką čia padarė Florencijos valstybininkas ir politikos filosofas Niccolò Machiavellis, atskyręs politiką nuo krikščioniškos moralės, o respublikos pavyzdinį modelį atradęs senovės Romos miesto-valstybės istoriniuose

³² Figgis, 43-44.

³³ Jackson, 47.

pavyzdžiuose. XVI a. pradžioje buvo itin paplitęs politinės literatūros žanras, kurį galima apibūdinti kaip patarimus kunigaikščiui. Šiose veikaluose aptariamos ir kunigaikščiui būtinos moralinės vertybės bei dorybės kaip krikščioniui valdovui, nes bet koks jo veiksmas kaip tikinčiajam turės ir pasekmių dangiškajam gyvenime. Moralė kyla iš religijos ir yra neatsiejama nuo valdovo politinių sprendimų. Kaip pastebi autoritetingas N.Machiavellio tyrinėtojas Q.Skinneris, italų filosofas visų pirma išsiskyrė iš šio žanro tuo, kad tuometę politinę teoriją pasmerkia dėl jos netinkamo ir nepakankamo dėmesio grynajai valdžiai ir nuogos jėgos svarbai sprendžiant valdymo klausimus. N.Machiavellis atmeta dominuojančią teoriją, kad valdovui norint pasiekti garbę, šlovę ir didybę reikia nuolat elgtis vadovaujantis krikščioniška morale ir dorybe: svarbiausias tikslas išlaikyti valdžią ir dorybingas elgesys negali būti kliūtis šiam strateginiam tikslui. Tiesa, valdovas turi stengtis sudaryti dorybingos reputacijos įspūdį, nepaisant jo tikrojo elgesio saugant savo valdžią. Jis plėtoja kitų autorių mintis dėl jėgos panaudojimo akcentuodamas jos lemiamą svarbą. N.Machiavellio filosofijoje valdovas turi skirti esminį dėmesį karybos studijoms, remtis ne samdiniais, o iš savos valstybės piliečių suformuotomis pajėgomis, jėga itin svarbi tiek santykyje su išorinėmis jėgomis, tiek ir su vidaus (akcentuoja, kad praradus valdinių pasitikėjimą būtina išlaikyti bent kariuomenės paramą).³⁴ Jis pabrėžia, kad svarbu geri įstatymai ir gera kariuomenė, tačiau nesant pastarosios, nebus ir gerų įstatymų, tai yra fundamentalus valstybės egzistavimo elementas. Skirtis tarp moralės ir kunigaikščio pareigos išsaugoti savo valstybę, arba, tiksliau, savo valdžią savo valstybėje, ne tik panaikina politinės valdžios veiksmų bet kokią priklausomybę nuo religijos, bet ir apskritai stiprina politinio suvereniteto sampratą, kai viskas turi būti padaryta atsižvelgiant į susidariusias situacines aplinkybes, kad kunigaikščio valdžia ir valstybė turi būti išsaugota. N.Machiavellio politinė teorija tvirtina, kad jei valdovas tiesiog visada, visomis aplinkybėmis elgsis nuosekliai vadovaudamasis principais, kurie laikomi moraliais, dorybingais ir gerais, jis papuls į tam tikrus spąstus, nes toks jo elgesys tam tikru momentu pasirodys neracionalus siekiant išlaikyti valdžią. Kunigaikštis turi suprasti, kad dažnu atveju jam reikės elgtis priešingai tiesai, religijai, humaniškumui, labdaros principui, ir jis privalo elgtis atitinkamai pagal konkrečias

³⁴ Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought: The Renaissance* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 129-132.

aplinkybes.³⁵ Čia įvyksta esminė skirtis nuo iki tol egzistavusios politinės minties: krikščioniškas kunigaikštis elgsis vertybiškai nepaisant žemiško rezultato, nes jam bus atlyginta dvasiniame pasaulyje, tuo metu naujasis kunigaikštis elgsis tik kaip reikalauja aplinkybės, jo tikslas – išlaikyti savo žemišką valdžią, o dvasinis pasaulis nėra politinio pasaulio dimensija. Kaip apibendrina L.Dumontas, veikiamas N.Machiavellio filosofijos nuo visų išorinių varžtų išlaisvintas praktinis politikos mokslas pradeda pripažinti vienintelį principą – *valstybės protą (raison d'Etat)*.³⁶

2. Suvereniteto idėjos susiformavimas

Suvereniteto sąvokos turinio formavimuisi didelę įtaką turėjo legistų (*legistae*) judėjimas Prancūzijoje ir Italijoje, kurio teorinė mokykla padarė itin reikšmingą poveikį politikos ir teisės santykio vystymuisi visoje krikščioniškoje Europoje. Legistų teorinė mokykla visų pirma rėmėsi Romos teisės studijomis ir šios teisės pritaikymu naujoms politinėms aplinkybėms. Legistai pasiremia Rytų Romos (Bizantijos) imperatoriaus Justiniano I teisynu, kuriame imperatorius yra absoliutus monarchas, virš jo nėra jokios viršesnės valdžios, jis leidžia įstatymus, renka mokesčius, teisia savo valdinius ir per analogiją šias teises suteikia Prancūzijos karaliui. Vieno žymiausių Lietuvos teisės teoretikų M.Römerio teigimu, pačią suvereniteto formulę legistai pasiskolina iš feodalizmo, kuriame ši sąvoka reiškė, kad suverenas reiškia feodalą, kuris konkrečiame feode yra nepriklausomas nuo kito feodalo valdžios, kitas feodaras neturi į jo feodą teisių. Legistų suformuluotas suvereniteto sąvokos turinys įtvirtina karaliaus valdžią visame valstybės teritoriniame plote kaip monopolį. Čia legistų teisinę mintį veikia ir Romos teisės įtaka (*Imperium* sąvoka). Kaip pastebi M.Römeris, legistai teoriškai įtvirtino istoriškai įvykusį faktą, kai dėl karaliaus (didžiausio feodalo) įvykdytų kitų feodalų teritorijų aneksijų mažai beliko konkuruojančių smulkesnių feodalų, ir karalius pagal naujas teises sąvokas tapo visuotiniu suverenu toje valstybėje, o suvereno sąvokos turinys išsiplėtė, nes dabar apėmė daugiau nei feodalizmo laikotarpio sąvoka, nes reiškė visą valstybės valdžios esmę.³⁷

³⁵ Quentin Skinner, *Machiavelli* (New York: Hill and Wang, 1981), 38.

³⁶ Dumont, 71.

³⁷ Mykolas Riomeris, *Konstitucinės institucijos: Suverenitetas* (Vilnius: Pradai, 1995), 92-93.

Kaip matome iš teorinės-istorinės suvereniteto sąvokos analizės, suvereniteto instrumentas, turintis tiek vidinę, tiek išorinę funkciją, sprendžia tris pasaulietinio valdovo problemas: jo nepriklausomybę nuo Bažnyčios, imperatoriaus ir valdžios konsolidavimą jo teritorinės valstybės, kuri formuojasi feodalinės visuomenės kontekste, viduje. Šių problemų sprendimas pasaulietinio valdovo naudai padeda taip pat susiformuoti šiuolaikinės valstybės sampratai. Kaip pastebi M.Römeris, taip pat remdamasis ir austrų viešosios teisės autoritetu Georgu Jellineku, suverenitetas gimė politinėje ir teorinėje kovoje bei polemikoje, kai ši sąvoka buvo teigiama, neigiant ir atremiant minimų trijų: Bažnyčios (dvasinė valdžia nebeturi viršenybės prieš pasaulietinę valdžią), imperatoriaus (teritorinė valstybė nebegali būti suvokiama tik kaip imperijos provincija) ir feodalinės visuomenės (valstybės valdžia yra vienintelis teisės šaltinis, kurio teisė galioja visiems valdiniam, stambūs žemvaldžiai, korporacijos negali būti ekstrateritorialūs, turi paklusti valstybės valdžiai) jėgų teorinius teiginius, kurie ginčijo valstybės nepriklausomybę nuo jų.³⁸

Prancūzų legistai apibūdinami kaip valdžios vietos paieškas matę viena svarbiausių savo teorinių svarstymų problema, siekdami anarchišką politinę tvarką pakeisti gerai organizuota santvarka, ir tai suvokė kaip suvereniteto sąvokos tikrojo turinio moksliską paiešką, nes jų vertinimu šios sąvokos nereikia naujai kurti – ji istoriškai egzistavo ir būtina tik iš naujo ją atrasti.³⁹ Šios valdžios vietos ir formos paieškos prancūzų politikos ir teisės filosofo Jeano Bodino teorijoje visų pirma susiję su XVI amžiuje Prancūziją nuniokojusiais religiniais karais ir tvarios vidaus taikos paieškomis, jos tikslas padėti tą taiką įtvirtinti. J.Bodino teorinis veikalas „Šešios knygos apie Sandraugą“ (1576) formuoja naują suvereniteto sąvokos turinį jau nebe viduramžių santvarkoje, o naujos politinės tvarkos – šiuolaikinės valstybės (konkrečiai apibrėžta teritorija, koncentruota valdžia, kuri yra teisės šaltinis ir niekam nepavaldi, su savo valdžios aparatu ir šiai valdžiai pavaldūs, tos konkrečiai apibrėžtos teritorijos gyventojai) – kontekste. Tai vienas centrinių veikalų apskritai visoje suvereniteto sąvokos istorijoje, dėl to vertas kiek gilesnės analizės.

J.Bodinas suverenitetą apibrėžia kaip absoliučią ir amžiną valstybės galią, kuri pati nepavaldi įstatymams ir privaloma visiems valdiniam. Ši galia yra amžina, nes priešingu

³⁸ Riomeris, 93-94.

³⁹ Denis Baranger „The apparition of sovereignty,“ in *Sovereignty in Fragments: The Past, Present and Future of a Contested Concept*, ed. Hent Kalmo, Quentin Skinner (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 50-51.

atveju ji būtų ribota laike, ir tie, kas ją turėtų laikinai, nebūtų tos galios sargai, o pasibaigus terminui taptų eiliniaisiais valdiniais, jie turėtų galią tik tol, kol jos neatsiima tikras suverenas, kuriam ta paskolinta (deleguota galia) iš tiesų galų gale ir priklauso, todėl suvereniteto sąvoka privalo turėti būtiną amžinumo elementą. Kitas būtinasis elementas yra šios galios absoliutumas, nes suverenas, anot J.Bodino, negali suteikti galios niekam tiek, kad pats taptų pavaldus. Suverenas nepripažįsta nieko už jį viršesnio, išskyrus Dievą, ir visada savo galia nugali bet ką kita. Suverenitetas nėra ribojamas nei galia, nei funkcija, nei laike.⁴⁰ Ši valstybės galia pati nėra varžoma jokiais įstatymais ir yra privaloma visiems piliečiams ir valdiniais, bet pats suverenas yra įstatymų leidėjas, o tai, anot J.Bodino, yra viena iš esminių jo kaip suvereno charakteristikų, jis turi teisę leisti valdiniais privalomus įstatymus, juos taisyti ar keisti. Kaip pastebėjo Vokietijos konstitucionalistas Dieteris Grimmas, kadangi J.Bodino teorijos tikslas buvo Prancūzijos vidaus taika po religinių karų, todėl suverenas kaip įstatymų leidėjas apima visas gyvenimo sritis ir nepalieka jokios teisės dalies Bažnyčios žiniai, nes tai neužtikrintų vidaus taikos nuo religinių konfliktų.⁴¹

M.Römerio vertinimu, J.Bodino suvereniteto apibrėžimas yra teisinė naujosios Vakarų Europos civilizacijos valstybės, kurią padedant tam tikriems socialiniams veiksniams įkūrė vietos pasaulietiniai valdovai, o teisiškai suformulavo prancūzų legistai; formulė, kurioje suverenitetas yra monarchinis, konstruojamas kaip vietos valdovo subjektyvioji teisė į tą absoliutinę valstybės galią, kurią ir apibrėžė suvereniteto sąvoka. M.Römeris remiasi G.Jellineku, kuris vertindamas J.Bodino formulę sako, kad tai, jog valstybės valdžia yra suvereni, reiškia tai, kad valstybė iš viso yra nepriklausoma nuo jokios kitos galios, tokiu būdu apibrėžiama ne tiek tai, kas yra valstybė, kiek visų pirma nusakoma tai, kas ji nėra. G.Jellinekas, suverenitetą siūlydamas suprasti santykyje su istorine valstybės kova dėl savo teisės egzistuoti, paaiškina, kodėl tokios suvereniteto sąvokos neatsirado Antikoje: tiesiog nebuvo jėgos, kuri siektų viršenybės virš antikinės valstybės valdžios. Su J.Bodino teorine mintimi teisės istorikai sieja suvereniteto doktrinos plėtrą iš grynai aptartos neigiamos funkcijos į teigiamą, kuri, anot M.Römerio, pasireiškia monarchine suvereniteto konstrukcija, o ja vėliau ir tapo pagrįsta absoliutinė monarchija, nes būtent ji ir yra idealus

⁴⁰ Jean Bodin, *On Sovereignty: Four chapters from The Six Books of the Commonwealth* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 1-4.

⁴¹ Dieter Grimm, *Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept* (New York: Columbia University Press, 2015), 20-21.

nepavaldumo nei išorinėms, nei vidinėms jėgoms modelis: visa viešoji galia sukoncentruojama viename valdžios šaltinyje, kuris yra pasaulietinio valdovo valia.⁴²

Kaip pastebi D.Grimmas, religinė schizma ir sekę religiniai karai nepakeitė įsitikinimo, kad pasaulio tvarka yra sukurta pagal Dievo valią, ir tiek valdžia, tiek valdiniai turi prisiderinti prie šios dieviškos tiesos, tačiau iškilo esminis nesutarimas, kokia konkrečiai yra ta Dievo valia ir skirtingų stovyklų šalininkai (Bažnyčia ir jos teologiniai priešininkai), skleidžiantys skirtingą religijos tiesų interpretaciją, pateisino prievartos prieš vienas kitą naudojimą Dievo valios savosios interpretacijos įtvirtinimui tapdami nesutaikomais, kruvinais priešais. J.Bodinas savo knygoje atmeta hugenotų keliamą teoriją, neva jie turi teisę priešintis karaliui, stojančiam į katalikybės pusę, ir pasiūlė sekuliarų politinį sprendimą, tai yra virš religinių frakcijų pakilusį karalių, kurio valdžia nebeturi nieko virš savęs, išskyrus tiesiogiai Dievą, kurio rankose konsoliduojama visa valdžia arba, kaip D.Grimmas pavadina, išmėtytos suverenios teisės, surenkamos į vienintelio karaliaus ranką, ir tik jis įgauna teisę ja naudotis. J.Bodinas tai mato ne tik kaip būdą pasiekti taiką Prancūzijoje, bet galimybę sukurti naują veiksmingesnę santvarką, kurioje jau vyraus taika, o naujai tvarkai kurti reikia ir naujų teisinių mechanizmų.⁴³

Kaip jau remdamiesi A.Passerinu d'Entrevesu minėjome anksčiau, viduramžiais teisė kilo iš tradicijos, bet ne iš įstatymų leidybos. J.Bodino veikalas iš tiesų esmingai prisideda prie lūžio požiūryje į teisės kilmę. Jis teisę apibrėžia kaip kylančią iš savarankiško įstatymų leidėjo. Pasikeitus teisės kilmei atsiranda užduotis nustatyti, o kas yra tas legitimus, tikrasis įstatymų leidėjas, nes esant teisės kilmei iš tradicijos, toks klausimas tiesiog neegzistavo apskritai. Nustačius tikrąjį įstatymų leidėją, toliau iškyla jo kompetencijos klausimas – ar jo kompetencija leisti įstatymus apskritai gali būti ribojama, ar visi jo nurodymai yra teisėti savaime bei privalomi vykdymui, ar egzistuoja pateisinamos aplinkybės nevykdyti įstatymų leidėjo aktų. Tai, anot daugelio teisės istorikų, kad teisė kyla jau nebe iš dieviškosios, bet iš pasaulietinio suvereno valios, žymi pozityviosios teisės doktrinos pradžią ir J.Bodiną dažnai priskiria prie šios teisės mokyklos pradininkų. Tačiau nors ši interpretacija itin paplitusi, ji kelia tam tikrų abejonių dėl supaprastinto požiūrio į J.Bodino suvereniteto teoriją.

⁴² Riomeris, 94-96.

⁴³ Grimm, *Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept*, 18-20.

Čia verta paminėti kelis kertinius J.Bodino teiginius, kurie net gali atrodyti kaip jo suvereniteto teorijos vidinis prieštaravimas. Pirma, jis teigia, kad įstatymas, nors ir pagrįstas tinkamais paaiškinimais, galų gale priklauso ne nuo ko kito, bet nuo suvereno geros valios. Jeigu lemia absoliutaus suvereno valia, kodėl dar turi būti jo sprendimai grindžiami gera valia ar tinkamais pagrindimais? Jei filosofo teorijoje suvereno valdžia yra absoliuti ir visi jai turi paklusti, kodėl tada jis, kaip teigia J.Bodinas, vis dėlto yra saistomas Dievo įstatymų bei gamtos dėsnių, o valdiniai gali pasyviai nesutikti su neteisėtais valdovo sprendimais ir net jam tai pasakyti? Jei yra su teise prasilenkiantys sprendimai, o suverenas dar ir susaistytas Dievo ir gamtos įstatymais, kaip gali būti, kad, anot J.Bodino, anarchija visada yra blogiau nei bet kokia šiuurkščiausia tironija?

Norint paneigti šiuos dažnai minimus prieštaravimus ir nuosekliau apibūdinti suvereniteto sąvokos turinį, būtina apžvelgti J.Bodino teisės sampratą, tačiau prieš tai būtina pabrėžti Dievo ir moralės vaidmenį J.Bodino politinėje teorijoje. Britų istorikas Johnas Williamas Allenas sako, kad neįmanoma suprasti veikalo „Šešios knygos apie Sandraugą“ neįvertinus žmogaus intensyvaus religinio ryšio, nes jame valstybė yra Dievo pasireiškimas, valdžia ilgalaikėje prasme siejama su protu ir dorybe, o tai yra Dievo valios išraiška. Itin svarbu pabrėžti, kad tai, kas yra prigimtinio, yra neišvengiama, o tai reiškia ir teisinga, nes jeigu neišvengiama, tai reiškia neabejotinai atspindi Dievo valią. Istoriko vertinimu, J.Bodino filosofijai įtaką darė Senasis Testamentas ir itališkasis platonizmas. J.Bodinas buvo itin kritiškas mūsų anksčiau aptartai N.Machiavellio politinei filosofijai darančiai distinkciją tarp politikos ir moralės, kuris jo manymu padarė fundamentalią klaidą teigdamas, kad valstybė gali egzistuoti be moralės ir tikėjimo.⁴⁴ Tiesa, be abejo, kalbant apie Dievo įstatymus, jau nebeturima galvoje kokio nors Bažnyčios vaidmens tą dievišką valią aiškinant ar perteikiant, nes skirtingos konfesijos negalėtų kartu sugyventi, o tai tiesiog prieštarautų vidaus taikos logikai, kuri yra strateginis tikslas.

Moralės ir religijos įtaka daro įtaką J.Bodino teisės sampratai. Kaip teigia teisės filosofas Johnas Underwoodas Lewisas, J.Bodino vertinimu teisės tikslas yra užtikrinti tvarką valstybėje, o tvarka savo ruožtu reiškia teisingumą ir dėl to visų valstybių pagrindas yra žmonių gerovė. Jo teigimu, tokia J.Bodino teisės samprata yra išskirtinai būdinga

⁴⁴ John William Allen, *A History of Political Thought in the Sixteenth Century* (London: Methuen & Co, 1957), 401-402.

viduramžiškai sampratai ir yra prigimtinės teisės teorijos apraiška. Būtent dėl prigimtinės teisės sampratos išdavos, anot J.U.Lewis, ir kyla J.Bodino sukurti du apribojimai suverenui (*leges imperii*): pirma, suverenas privalo laikytis savo pažadų savo valdiniam, nuo to priklauso visuomeninė santvarka (plg. juk ir Dievas laikosi savo pažadų); antra, privati nuosavybė privalo būti gerbiama, suverenas negali jos nusiųsinti. Tai liečia net mokesčių dydį, nes mokesčių mokėtojai yra savo turto ir pajamų savininkai, negalima priverstiniu būdu atimti, turi būti mokesčių mokėtojų (turto savininkų) sutikimas, dėl ko J.Bodinas palaikė, kad dėl to sprendimus priimtų Generaliniai luomai (luomų susirinkimas). Anot J.Bodino, suverenas labiau suvaržytas dieviškų ir prigimtinių įstatymų nei jo valdiniai.⁴⁵ J.W.Alleno teigimu, be privačios nuosavybės, J.Bodinas išskiria dar du dalykus politinėje bendruomenėje kaip esminius: suverenitetą bei šeimą. Jo teigimu, suvereniteto J.Bodinas neapibrėžė kaip neribotos teisės, kuri suteikia teisę daryti ką tik nori, ji egzistuoja tik tam, kad tarnautų tikslams, dėl kurių egzistavo valstybė, ir tik santykyje su tais tikslais ją galima vertinti kaip apskritai egzistuojančią. Suverenas ribojamas prigimtaine teise, kuri remiasi bendru, protingu supratimu, kuris suvokiamas kiekvienam paprastam žmogui, tai, kas yra teisinga, o kas yra neteisinga (teisės pažeidimas). Anot J.Bodino, yra teisinga paklusti suverenui, jeigu tai atitinka galutinį tikslą, kodėl suverenitetas egzistuoja, tačiau klaidinga, jeigu jis sėja neteisingumą. Tinkamai sutvarkyta valstybė J.Bodino teorijoje, anot J.W.Alleno, yra ta, kurioje monarchas paklūsta Dievo įstatymams taip, kaip jo valdiniai paklūsta jam.⁴⁶ Kaip tai dera su J.Bodino teiginiu, kad anarchija visada yra blogiau nei bet kokia šiurkščiausia tironija, jei tironija prieštarautų prigimtainei teisei? Šį prieštaravimą paaiškina J.Bodino teorijos tikslas sukurti valstybę, kurioje vyrautų vidinė taika. Jo įsitikinimu net blogiausia valstybė yra geriau nei chaosas. Jei teisės tikslas, kaip aptarėme, yra žmonių gerovė ir teisingumas, tai J.Bodino teisės samprata paneigia ir tą preliminarų neva vidinį prieštaravimą dėl suvereno gerų ketinimų ir geros valios, kuris aiškiai atranda savo loginę vietą jo politinėje teorijoje. Suverenus pasaulietinis valdovas J.Bodino teorijoje suvokiamas kaip Dievo leitenantas žemėje, sukurtas kitų žmonių gerovei ir jų vadovavimui, sprendimus grindžiantis išmintimi, religija, teisingumu, tai paaiškina, kodėl jis yra pavaldus

⁴⁵ John Underwood Lewis, „Jean Bodin's Logic of Sovereignty“ *Political Studies* 16, No. 2 (1968): 215-216.

⁴⁶ John William Allen, *A History of Political Thought in the Sixteenth Century* (London: Methuen & Co, 1957), 422, 424.

tik aukštesniems įstatymams, būdamas Dievo vikaru jis laikosi Dievo tvarkos ir ją perkelia į savo leidžiamus įstatymus.

Priešintis jėga suverenui J.Bodino teorijoje draudžiama, tačiau kadangi valdovas yra teisės šaltinis ir jo paties interesas yra saugoti jo kuriamą teisę, jo valdiniam suteikiama teisė nesutikti. M.Römeris tai vadina teisinės opozicijos teorija, kuri skelbia, kad, kadangi valdovo valios pobūdis yra teisinis, todėl jo patarėjų pareiga – saugoti teisėtumo principą net ir nuo valdovo atsitiktinių aktų, kurie nukrypsta nuo teisėtumo linijos: jei valdovas siunčia kancleriui aktą priešingą teisės principams, jis turi atsisakyti tokį aktą antspaustuoti, patarti valdovui jį pakeisti, tačiau jei nepavyksta valdovo įtikinti, kancleris turi nusileisti jo valiai, tačiau tik tada, kai jau nėra galimybės valdovo įtikinti. Kaip šią teorinę situaciją apibendrina M.Römeris, nors J.Bodinas buvo monarchistas, tačiau kartu jis buvo ir legistas.⁴⁷

Kadangi viskas Dievo kūrinijoje yra harmoningame ryšyje, J.Bodino politinėje teorijoje žmogus nesupriešinamas su visuomene, bendras gyvenimas visuomenėje matomas kaip prigimtinis dalykas, o visuomenę rišanti medžiaga yra meilė, jis neatskiria nei visuomenės nuo asmens, nei gero žmogaus nuo gero piliečio.⁴⁸ Tai, be abejo, yra viduramžiškos politinės minties palikimas J.Bodino teorijoje.

Apibendrinant reikia grįžti prie D.Grimmo ir kitų autorių teiginių, kurie J.Bodino teoriją priskiria prie teisinio pozityvizmo ir analitinės jurisprudencijos teisės filosofijos mokyklų, kaip vieną iš jų pradininkų. Tačiau iš tiesų tai atitinka tik vieną elementą: suverenas turi galią leisti įstatymus, ir teisė kyla iš jo valios, bet J.Bodino teorija priimant šiuos įstatymus jį susaisto prigimtines teisės nuostatomis, ir įstatymas netampa vien tik žmogaus sukurtas. Taip pat teisė ir moralė J.Bodino teorijoje nėra atskirtos, teisė remiasi moralinėmis vertybėmis. Todėl daug labiau argumentuotesnė atrodo pozicija (pvz., autorių kaip J.U.Lewisas), kurie siūlo J.Bodino nestatyti į vieną gretą su Thomu Hobbesu ar Johnu Austinu ir nesieti jo su šia politinės-teisinės teorijos tradicija.

2.1 Suverenitetas ir visuomenės sutartis

Religijos vietos valstybės gyvenime klausimas neišnyko ir XVII a. ir buvo teorinių diskusijų bei siūlomų sprendimų epicentre iki pat konstitucinės valstybės susiformavimo.

⁴⁷ Riomeris, 100.

⁴⁸ John Underwood Lewis, „Jean Bodin's Logic of Sovereignty“ *Political Studies* 16, No. 2 (1968): 211-212.

Ne veltui, kaip pastebi amerikiečių politologas Arthuras M. Melzeris, samprata, kuria remiasi šiuolaikinė visuomenė, suformuota politinių mąstytojų, kurie reagavo į religinius karus, bet kokį religinį ir moralinį sutarimą visuomenėje matė kaip pažeidžiamą savaime. Jis klasifikuoja ankstyvas ir šiuolaikines visuomenes kaip atitinkamai „uždaras“ arba „atviras“. Ši klasifikacija naudinga analizuojant konstitucionalizmo logiką. „Uždaroje“ (tradicinėse) visuomenėse egzistavo sutarimas dėl aukštesnių vertybių, jos buvo grindžiamos tam tikra bendra morale, vienodu šventumo supratimu, joms buvo nepriimtinas skirtingų religijų mišinys visuomenėje. Būtent dėl to jos buvo ir savo esme turėjo likti uždaros. Tuo metu šiuolaikiniais politiniais filosofais apibūdinami mąstytojai, kaip Thomas Hobbesas, Johnas Locke‘as siūlo kitokią visuomenės organizavimo koncepciją: ji turi būti jungiama ne aukštesnių bendrų vertybių (moralės, religijos, išganymo etc.), o labiau praktinių klausimų, pavyzdžiui, grėsmių (prievartos, karo, laisvių ir privačios nuosavybės apsauga) įveikimu kartu. Kaip pastebi A.Melzeris, metafiziniai ir religiniai nesutarimai keičiami šiais aspektais neutraliu faktu – smurtine mirtimi, jos baime, kuri yra tarsi savaime visiems suprantamas dalykas, jungiantis įvairius teorinius įsivaizdavimus turinčius žmones; viskas apskama aukštin galva, kai aukščiausi tikslai pakeičiami žemiausiais jausmais ir siekiama ne sukurti aukštesnę morale pagrįstą tvarką, o išvengti chaoso. Tokiu būdu ir iš piliečio prašoma daug mažiau, o visuomenė tampa „atvira“ įvairiems įsitikinimams, religijoms ir teorijoms, šis atvirumas yra būtina ir natūrali šiuolaikinės visuomenės sąlyga.⁴⁹ Čia būtina patikslinti, kad tik šiuolaikinė visuomenė yra atskirta nuo valstybės, ši distinkcija yra vienas esminių modernaus konstitucionalizmo požymių ir susijusi su priešišku religijai. Kaip pastebi amerikiečių filosofas Harvey C. Mansfieldas, ši distinkcija tarp valstybės ir visuomenės nuo Thomo Hobbeso, per Barucho Spinozos, J.Locke'o filosofiją, o vėliau vystyta, tarp daugelio kitų ir Adamo Smitho, dėl liberalaus konstitucionalizmo sėkmės tapo esmiu šiuolaikinės visuomenės mąstymo elementu: valstybė tarnauja visuomenei, o ši savo ruožtu yra privatus reikalas. Konstitucionalizmas atitinkamai riboja valstybės kišimąsi į privačią erdvę. Tokiu būdu taip tęsiama ir skirtis tarp kūno ir sielos, kuri savo ruožtu nebepretenduoja į valstybės valdymo klausimus.⁵⁰ Dėl šių priežasčių, sprendžiant religijos klausimą,

⁴⁹ Arthur M. Melzer, *Philosophy Between The Lines: The Lost History of Esoteric Writing* (Chicago: University of Chicago Press, 2015), 170-172.

⁵⁰ Harvey C. Mansfield, *America's Constitutional Soul* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993), 102-104.

reikalingas naujas suvereniteto sąvokos turinys. Suverenas nebeturi būti atskaitingas Dievui, tvarka valstybėje nebegali būti dieviškos tvarkos išdava, kilti iš Dievo. Dėl to politinėje filosofijoje įsivyrąja iš visuomenės sutarties kylančios suvereniteto teorijos, o tai reiškia, kad legitimi valdžia yra tik ta, kuriai buvo pritarta valdinių, nebūtinai svarbu, kiek jie tai valdžiai paskui, po jos įtseigimo gali turėti įtakos. Vienas pirmųjų visuomenės sutarties teoriją pasiūlo anglų politikos filosofas T.Hobbesas, kuris 75 metai po J.Bodino politinės minties išveda susitarimu pagrįstą valstybės teoriją. Susitarimas padeda pereiti iš prigimtinės iki politinės, kuri pasižymi žmonių atomizacija, smurtu, visų karu su visais, į pilietinę būklę. Pastaroji būklė atsiranda per susitarimą ir gimsta organizuota visuomenė. Susitarimas įvyksta per įgaliojimą (autorizavimą), kai visi susitaria tarpusavyje ir įgalioja „dirbtinį asmenį“ valstybę, kuriai atstovauja suverenas. Kaip minėjome, pagrindinė suvereno užduotis yra apsaugoti žmogų nuo smurtinės mirties, dėl to čia išskyla dvi funkcijos, kurias jis privalo atlikti: suverenas turi saugoti piliečius nuo vienas kito ir nuo išorinių grėsmių, tai yra, rūpinasi teisingumu ir karu. Kadangi suverenas veikia įgaliojamas valdinių (kiekvienas visuomenės narys perduoda savo teises), T.Hobbeso autorizavimo teorija sako, kad suverenas negali jiems padaryti nieko bloga, elgtis su jais neteisingai, o suvereno galia turi būti absoliuti ir nedaloma, ji negali būti atšaukta valdinių ar suverenas sulaukti kaltinimų dėl neteisybės valdinių atžvilgiu. T.Hobbeso teigimu, jeigu suvereno institucijos galutinis tikslas yra taikos užtikrinimas, saugumas ir gynyba, tai jis turi ir turėti galimybę vienašališkai, nieko neribojamas priimti sprendimus, susijusius su jų užtikrinimu. Suverentui T.Hobbesas priskiria teisę skelbti karą, sudaryti taiką su kitomis valstybėmis, apmokestinti valdinius krašto apsaugos tikslais, leisti įstatymus (civilinė teisė, reguliuojanti privačią nuosavybę ir jos apsaugą), vykdyti teisingumą, skirti ir atleisti ministrus, patarėjus, kitus aukštus valdžios pareigūnus, spręsti dėl asmenų apdovanojimų, aristokratų titulai ir rangai kyla iš suvereno.⁵¹ Kaip pastebi Kanados filosofas, T.Hobbeso interpretatorius ir tyrinėtojas Davidas Gauthieras, T.Hobbeso politinėje filosofijoje pabrėžiama laisvės svarba, suverenas taip pat neturėtų riboti prigimtinės laisvės, išskyrus, jei to reikalauja viešasis interesas, o tai yra valstybės ir visuomenės saugumas. Ir jeigu esant ikipolitinei būklei laisvė egzistuoja, tai ją pasinaudoti ir gyventi gerovėje žmogus vis dėlto negali, nes jis paprasčiausiai nėra saugus.

⁵¹ Thomas Hobbes, *Leviathan* (Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited, 2014), 136-143.

T.Hobbeso politinė teorija, beje, kaip ir J.Bodino chaosą ir anarchiją, vertina blogiau nei tironiją.⁵²

Ši politinė teorija įtvirtina suvereną, kurio valdžia nėra personalinė, ji nebėra sukurta pagal Dievo paveikslą, jis yra dirbtinis asmuo, valdžia yra atstovaujanti, kylanti iš visuomenės susitarimo. Kaip krikščionybėje reikalingas tarpininkas (dvasininkas) tarp Dievo ir žmogaus, taip politikoje pasiūlomas tarpininkas tarp žmogaus ir žmogaus, ir H.Mansfieldo teigimu, taip T.Hobbeso teorija siekia suvaržyti žmogų klausimu, kas yra gera, o kas yra bloga politika, neleidžia privačios nuomonės politikos klausimu, o atsakymas į klausimą dėl politikos perduodamas atstovaujama valdžiai.⁵³

Anglų filosofas Johnas Locke'as visuomenės sutarties teoriją papildė teisinės valstybės principu. Valstybės galutinis tikslas nebėra saugumas, tačiau individuali laisvė. Anot J.Locke'o, visi žmonės prigimtinėje būklėje yra laisvi ir lygūs, ir jeigu nors vieno žmogaus teisė į laisvę pažeidžiama, kiekvienas individas įgyja teisę bausti. Tačiau kiekvienam individui negalima patikėti šios teisės, nes visi jie nėra pajėgūs būti pakankamai nešališki, o prigimtinė būklė linkusi greitai pavirsti į karo būklę, būtent dėl to individai nusprendė pasirašyti visuomenės sutartį perduodami dalį savo teisių ir suformuoti pilietinę būklę. Prancūzų politinės filosofijos istorikas Elie Halevy tiksliai padaro išvadą, kad tokiu būdu fundamentali idėja tampa ne pati sutartis, o teisės.⁵⁴ Visuomeninė sutartis, tokia, kaip apibūdino T.Hobbes, tai yra tarp individų, papildoma dar vienu priedu: atskira valdovo ir valdinių sutartimi. O tai reiškia, kad atsiranda ir legitimaus pasipriešinimo valdovo tironijai nenutraukiant pirminės visuomeninės sutarties galimybė. Kaip pastebi vokiečių teisės filosofas Ernstas Wolfgangas Bockenforde'as, dėl J.Locke'o politinės filosofijos įtakos konstitucinės valstybės sampratoje atsiranda deleguotos, išvestinės galios supratimas. Tai taikoma ir aukščiausiam įstatymų leidybos valdžios organui. Ši valdžia yra liaudies, kuri savo ruožtu yra steigiamoji valdžia, ir ši teisė iš liaudies negali būti atimta, patikėtinė, ir dėl to išvestinė valdžia yra iš anksto apribota savo galioje (privačios nuosavybės bei asmens laisvių apsauga kaip valstybės galutinis tikslas).⁵⁵

⁵² David P. Gauthier, *The Logic of Leviathan: The Moral and Political Theory of Thomas Hobbes* (Oxford: Clarendon Press, 2000), 143-144.

⁵³ Harvey C. Mansfield, „Hobbes and the Science of the Indirect Government“ *The American Political Science Review* 65, No. 1 (1971): 108-110.

⁵⁴ Elie Halevy, *The Growth of Philosophic Radicalism* (New York: Macmillan, 2013), 136.

⁵⁵ Ernst-Wolfgang Bockenforde, *Constitutional and Political Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2017), 144.

Prancūzų filosofas Jeanas Jacquesas Rousseau visuomenės sutarties teorija ieško būdų, kaip individo laisvę suderinti su valstybės galia, tai atspindamas bendrosios valios sąvokoje. Suverenas, kuris yra liaudis, valdo save neprarasdamas laisvės per bendrąją valią. Visuomeninė sutartis reiškia, kad kiekvienas žmogus atsiduoda per susitarimą visiems, o tai, anot filosofo, reiškia, kad jis neatsiduoda niekam konkrečiai, visi yra lygūs, nėra nė vieno viršesnio, vieno interesas negali būti pažeistas nepažeidžiant viso kolektyvinio kūno, o bendroji valia, kuri nėra visų partikuliarių valių ir interesų visuma, o atsižvelgia tik į viešąjį interesą, vadovauja valstybės jėgoms siekdama bendros gerovės. Suverenas, kaip kolektyvinis organas, gali būti atstovaujamas tik savęs paties, galia negali būti atimta ar perduota kam nors kitam ar padalinta. Įstatymų leidyba turi būti visų reikalas, tačiau įstatymo įgyvendinimas turi būti atskirtas, nes tai liečia konkretų atvejį, ir įsijungia egoistinis interesas. Visuomenėje negali būti jokių frakcijų ar kitų grupių, nes tai trukdo bendrosios valios veikimui.⁵⁶

J.J.Rousseau politinė teorija dažnai siejama su nuokrypio į totalitarizmą galimybe. Du šios politinės teorijos elementai su tuo siejami: bendroji valia kaip daugumos diktatas ir taip pat pilietinės religijos koncepcija. „Visuomenės sutartyje“ filosofas teigia, kad valdiniai suverenui turi būti atskaitingi dėl savo nuomonės, jei tai liečia bendruomenės interesus, pilietinės religijos dogmos gali būti nustatytos suvereno ir privalomos, jei bendruomenės narys nori būti geras pilietis ir lojalus valdinys. Jei bendruomenės narys nustatytų dogmų nesilaiko, jis pripažįstamas asocialiu, nesugebančiu nuoširdžiai mylėti ir gerbti įstatymų, teisingumo ar pasirengęs paaukoti savo gyvybę, jei to prireiktų, ir gali būti iš valstybės pašalintas.⁵⁷ E.W. Bockenforde'o vertinimu, tai ne kas kita, kaip valstybės skatinama ir jos administruojama politinė ideologija, būdinga totalitariniams režimams, kurie politinio požiūrio vienybę laiko savo pagrindu, vykdo indoktrinaciją per švietimo sistemą ir pakylėja į teisiškai privalomą pareigą norėdama išlaikyti politinės pilietybės statusą. Jo teigimu, pilietinė religija buvo nukreipta prieš krikščionybę ir turi liberalų įvaizdį, bet totalitarines pasekmes: valstybė negali priversti tikėti šiais bendrais principais, pilietinės religijos dogmomis, kurios nėra net paremtos tikėjimo dalyku, bet gali bet ką išstremti, kas jais netiki,

⁵⁶ Jean-Jacques Rousseau, , *Of The Social Contract and Other Political Writings* (London: Penguin Books, 2012), 19-22, 29-32.

⁵⁷ Rousseau, 130-131.

ir ne kaip netikintį, bet kaip asocialų, tokiu būdu netolerancija tampa esmine pilietinės religijos charakteristika.⁵⁸ J.J. Rousseau politinės teorijos pasitelkimo totalitarizmo tikslams vienas ryškiausių pavyzdžių yra Prancūzijos revoliucija ir jos metu vykdyta didžiojo teroro kampanija.

M.Römeris, apibendrinamas T.Hobbeso, J.Locke'o ir J.J. Rousseau visuomeninės sutarties teorijas teigia, kad T.Hobbeso teorija yra daug labiau artimesnė J.J. Rousseau nei J.Locke'o, nes tiek absoliutus monarchas, tiek bendrosios valdžios (daugumos) valdžia neturi ribų – abi patarnauja valdžios absoliutizmui, abi teorijos neleidžia pasipriešinti suvereniui. Tuo metu J.Locke'as laikosi, kaip jau šiame darbe minėta ir anksčiau, kad valstybės dispozicijai žmonės pavedė tik dalį visų savo teisių, o svarbiausias savo teises kaip tik išsaugoję savo autonominėje dispozicijoje, todėl sutartimi teisės apsaugomos, ir jokia bendroji valia jomis nedisponuoja. Iš čia kyla ir sukilimo prieš valdžią teisė: jei valdžia pradeda uzurpuoti tas teises, kurias turi saugoti, tarkime, užuot saugojusi gyvybę, imtų pati žudyti, ar, užuot gerbusi privačią nuosavybę, imtų ir pradėtų turto konfiskaciją. Dėl to J.Locke'as ir laikomas politinio liberalizmo pradininku, nes jis iškėlė laisvės elementus, į kuriuos valstybės valdžia neturi kištis. Tuo metu J.J. Rousseau politinėje teorijoje individualios teisės negali būti išskirtos iš bendrosios valios, yra jos dispozicijoje ir negali būti prieš ją nukreiptos. Šioje teorijoje egzistuoja tik individo politinės teisės dalyvauti bendrojoje valioje. Jeigu J.J. Rousseau demokratija remiasi masių valdžia, kuri yra griežta ir absoliutinė, besikišanti į visas gyvenimo sritis ir jas siekianti sau subordinuoti, nes viską galima legitimizuoti bendrosios valios principu, tai J.Locke'o demokratija siekia riboti valdžią, jos srovėje gimsta valdžių padalijimo teorija, kuri yra visų pirma valdžios monopolio suskaidymas.⁵⁹

3. Konstitucinė valstybė ir liaudies suverenitetas

Konstitucionalizmo atsiradimas siejamas su Prancūzijos ir Amerikos revoliucijomis XVIII amžiuje. Abi šios revoliucijos skyrėsi savo tikslais, tačiau abiejų politinių reikalavimų centre buvo suvereniteto klausimas: prancūzai nuvertė karalių ir perdavė suverenitetą tautai,

⁵⁸ Bockenforde, *Constitutional and Political Theory*, 97-98.

⁵⁹ Riomeris, 140-145.

amerikiečiai kolonistai savo ruožtu perėmė suverenitetą iš Anglijos parlamento ginče dėl jiems vienašališkai, nesant jų intereso reprezentacijos, primestų mokesčių, ir perdavė jį savo valstijų parlamentams, tačiau netrukus dėl Jameso Madisono teorinės formulės įsteigė amerikiečių tautą, kuriai suverenitetas ir perėjo iš kolonistų valstijų, atsisakant iš anglų tradicijos kylančio parlamentinio suvereniteto koncepcijos, o pakylėjant suverenitetą aukščiau įstatymų leidėjo (parlamento) į piliečius, kurie renka parlamentą. Tautos suverenas tapo aukščiausia valdžia. Anot amerikiečių politikos ir teisės filosofo Paulo W. Kahno, Jungtinių Valstijų tėvai steigėjai suvokė nacionalinės vienybės, kaip naujai kuriamos valstybės rišančios medžiagos, būtinybę. Čia esminį vaidmenį turi suvaidinti dorybingas pilietis, suvokiantis save kaip amerikietį, o nacionalinė vienybė turi pasižymėti šventais ryšiais, ir dėl to įvedami karo ir teisės elementai, taip atsiranda pasiaukojimo dėl naujai kuriamo bendro politinio projekto vertybė. Kadangi Amerika atsisako (neperima) karaliaus, kuris yra tarsi globėjas ir tėvas, sugebantis suvienyti per meilę ir pagarbą karūnai, vadinasi, kažkas turi jį pakeisti: tai, kas iki tol buvo nurodoma vykdyti tėvo (karaliaus) vardu, dabar pakeičiama teise. Tačiau ji gali tapti sėkminga tik internalizavusis kiekviename amerikietyje, dėl to, anot P.Kahno, reikalingas politinės vaizduotės konstruktas: *We the People* ir tada liaudis pati tampa teisės kūrėja, kurios normų pažeidimas tampa savęs ir bendruomenės, kurios lygus narys esi, išdavimu, todėl Amerikoje liaudis, kaip įstatymų kūrėja, yra karalius.⁶⁰

Jei Prancūzijos revoliucijos tikslas panaikinti luomų, feodalinės sistemos skirtumus ir privilegijas, o tai įmanoma tik pakeičiant senąjį režimą, tai Amerikoje režimo keisti nereikėjo, nes ten iš absoliuti dauguma gyventojų (išskyrus juodaodžius vergus) buvo iš esmės ekonomiškai nepriklausomi, neveikė luomų sistema. Prancūzijoje reikėjo įtvirtinti laisvę, o Amerikoje apsaugoti. Šios dvi revoliucijos (viena nukreipta prieš išorinę, o kita vidaus jėgas) pakeitė suvereniteto sąvokos turinį ir įtvirtino konstitucinės valstybės modelį. Kaip pastebi P.Kahnas, būtent dėl santykio su tautos suverenitetu revoliucijos sąvoka yra išskirtinai modernybės kūrinys: įvykus revoliucijai suverenitetas iš karaliaus pereina piliečiams, revoliucijos metu liaudis tampa suverenu, kaip monarchu tampama karūnacijos metu, dėl to revoliuciją būtina atskirti nuo kitų prievartinių valdžios perėmimo būdų, kaip

⁶⁰ Paul W. Kahn, *Origins of Order: Project and System in the American Legal Imagination* (New Haven: Yale University Press, 2019), 104-109.

pučo, riaušių ar kitokių perversmų, nes revoliucijos metu kalbama suverenios liaudies balsu ir jos vardu, įvyksta suvereno transformacija iš vieno į kitą, prasideda tikrai naujas istorinis etapas. Čia būtina pabrėžti, kad revoliucija nėra tiesiog kažkokia radikali pertvarka, politikos krypties pasikeitimas, o esminis lūžis, kuris keičia visą tvarką totaliai. P.Kahnas teigia, kad tikrų revoliucijų priežastys negali būti vien ekonominės, nes bet kokia revoliucija prasideda nuo apsisprendimo pasiaukoti dėl aukštesnio galutinio tikslo, nes, kaip ir karo atveju, politinis mąstymas remiasi nebe logika, o retorika, politika tampa gyvenimo ar mirties klausimu. Dėl to egzistuoja tiesioginis ryšys tarp revoliucijos ir prievartos: prievarta nebūtinai turi būti naudojama, tačiau ji turi grėsti ir jos grėsmės akivaizdoje egzistuoti pasiryžimas paaukoti savo gyvybę. Tiesa, pati revoliucija gali kitų atžvilgiu ir nenaudoti smurto, tačiau jos dalyviai turi būti apsisprendę prievartą patirti savo kailiu. Nesant prievartos grėsmės revoliucijos dalyvių atžvilgiu, o vykstant tik kokiam nors taikiam valdžios pasikeitimui, tokio proceso negalima apibrėžti kaip revoliucijos, nes jame nepasireiškia meilė. P.Kahnas atkreipia dėmesį, kad ji gali būti ir neteisinga. Revoliucijos apibrėžimas apima ir jos rezultatus, kurie tiesiogiai rodo suvereno dalyvavimą: revoliucija negali būti nesėkminga, nes joje reiškiasi tautos suverenitetas, kuris priima sprendimą įsteigti naują teisinę tvarką ir įdiegti savo tiesą. Dėl to „nesėkminga revoliucija“ iš tiesų nėra jokia revoliucija, nes joje nepasireiškė suverenas.⁶¹

Prancūzijos revoliucija iš karaliaus atėmė dievišką teisę valdyti ir pasitelkė teisinę fikciją perdavė ją tautai, kuri savo ruožtu buvo pertvarkyta atsisakant luomų ir įvairių tarpinių institucijų pagal lygybės ir laisvės principus. Monarchija grįstas suverenitetas panaikinamas: staiga karalius ir įstatymų leidėjo institucija atstovavo tautai. Tačiau netrukus monarchija buvo likviduota, o karaliui įvykdyta mirties bausmė. Albertas Camus tai vadina šiuolaikinės istorijos sekuliarizacijos svarbiausiu momentu ir krikščioniško Dievo sunaikinimu. Anot filosofo, Dievas iki to momento veikė istorijoje per karaliaus mediumą, tačiau Dievo atstovas istorijoje nužudomas, nes jau nebebus karaliaus, lieka tik Dievo atvaizdas, Jis nužeminamas iki dangiškų principų lygmens („tai bus Kanto, Jacobi'o, Fichte'ės dievas“).⁶²

Vokiečių konstitucionalistas Carlos Schmittas teigia, kad apskritai visos svarbiausios

⁶¹ Paul W. Kahn, *Political Theology: Four New Chapters On The Concept Of Sovereignty* (New York: Columbia University Press, 2011), 138-140.

⁶² Albert Camus, *The Rebel: An Essay on Man in Revolt* (New York: Vintage International, 1992), 118.

šiuolaikinės valstybės teorijos sąvokos yra sekuliarizuotos teologinės sąvokos. Taip, anot teisininko, yra ne tik dėl šių sąvokų istorinės raidos, kai jos buvo perkeltos iš teologijos į valstybės teoriją, bet taip pat ir dėl jų sisteminės struktūros. Jis pateikia kelis esminius pavyzdžius: tarkime, visagalis Dievas tampa visagaliu įstatymų leidėju, o išimtis teisėje yra stebuklo analogas teologijoje.⁶³ P.Kahnas pagrindinę C.Schmitto politinės teologijos tezę apie teologinių sąvokų sekuliarizaciją interpretavo Jungtinių Amerikos Valstijų politinės minties kontekste, kaip suvereniteto sąvoką teisė pasiskolino iš krikščionybės tradicijos. Filosofas siūlo išskirti tris tautos, kaip suvereno, panašumus su dieviškuoju suverenu. Visų pirma tai C.Schmitto jau paminėtas visagališkumas: gali rinktis kokias tik nori politines formas; antra, visiškai užpildo laiką ir vietą: kiekviename momente nuolat esąs tautos gyvenime ir visoje jos geografiškai apibrėžtoje teritorijoje; trečia, pažįstame jį tik iš jo kūrinių, nes jo egzistavimo įrodymu laikome jo sukurtą valstybę; ketvirta, jame matome save, nes esame ir jo dalis, ir jo kūriny.⁶⁴ Biblijos vaidmuo teologijoje gali būti sulygintas su konstitucijos vaidmeniu politikoje, o dvasininkų, aiškinančių Šventąjį Raštą, – su konstitucinio teismo teisėjais, aiškinančiais konstitucijos raidę ir dvasią.

Prancūzijos revoliucijoje gimsta dvi skirtingos suvereniteto koncepcijos, kurios kels teorinius ir praktinius ginčus kelis šimtus metų. Viena jų siejama su politikos filosofu, Nacionalinio Konvento pirmininku Emmanueliu Josephu Sieyes'u, o kita su J.J. Rousseau. Prancūzijos revoliucijos istorikas Francois Furet sako, kad šios revoliucijos unikalus bruožas, kuris netruko tapti universaliu, buvo tai, kad ji pirmoji atliko eksperimentą su demokratija, o aprašydamas dvi priešingas suvereniteto koncepcijas teigia, kad E.J.Sieyes'o suverenitetas atstovaujamas, kuriame daugialypė ir decentralizuota valdžios sfera atskiriama nuo pilietinės visuomenės, visų pirma nuo individo teisių, negali į jas kėsintis. Tuo metu J.J. Rousseau koncepcijos rėmėjai kalba apie tai, kad suverenitetas yra neatimamas ir neatstovaujamas, valdžia ir visuomenė neatskirtos, bendroji valia turi absoliučią galią žmonių atžvilgiu. Ši liaudies suvereniteto samprata dar gali būti pavadinta kaip „grynosios“ demokratijos.⁶⁵ E.J.Sieyes'o nacionalinis suverenitetas (*Souverainete nationale*) ir J.J. Rousseau liaudies suverenitetas (*Souverainete populaire*) kėlė ginčus iki pat Penktosios respublikos

⁶³ Carl Schmitt, *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty* (Chicago: The University of Chicago Press, 2005), 36.

⁶⁴ Paul W. Kahn, *Putting Liberalism In Its Place* (Princeton: Princeton University Press, 2005), 85-89, 267-268.

⁶⁵ Francois Furet, *Interpreting the French Revolution* (New York: Cambridge University Press, 1981), 79, 200-201.

konstitucijos priėmimo 1958 metais, kurioje buvo rastas kompromisas. Prancūzijos konstitucinės teisės specialistai šioms koncepcijoms priskiria skirtingas charakteristikas: E.J.Sieyes'o *Souverainete nationale* sampratoje (1) suverenitetas yra nedalomas, neleidžiama jo suskirstyti į dalis. Istoriškai šis elementas aiškinamas kaip Prancūzijos – unitarinės valstybės egzistavimas, baimė, kad valstybė gali būti padalinta į atskirus vienetus; (2) suverenitetas negali būti perleistas nei vienam asmeniui, nei šeimai. Ir nors 1791 metų konstitucijoje dar buvo karaliaus institucija, ji buvo atstovaujanti tautai, kuri turėjo suvereno teises. Suverenitetas negali būti perleistas ir jokiai užsienio jėgai; (3) instituciškai suverenitetas reiškiasi per parlamentinį suverenitetą, remiasi atstovaujama sistema, o to konstitucinė išdava yra imperatyvaus mandato draudimas; (4) kadangi suverenitetas priklauso tautai, tai rinkimai tėra priemonė tautos valiai sužinoti. Demokratija suderinama su galimybe riboti rinkimų teisę, taip pat atstovavimas galimas vienasmenėje (valstybės vadovo) institucijoje. Su J.J. Rousseau teorija siejamas liaudies suverenitetas (*Souverainete populaire*) konstitucinės teisės sampratoje turi šiuos elementus: (1) balsavimo funkcija siejama su visuotine rinkimų teise (iki 1945 metų – tik vyrai); (2) respublika, monarchija negali būti atkurta net keičiant konstituciją; (3) pusiau tesioginė demokratija per referendumus. Trečiosios respublikos konstitucinis kompromisas teigia, kad nacionalinį suverenitetą tauta vykdo per išrinktus atstovus arba tiesiogiai referendumais. Greta to Konstitucinė taryba išsivystė į konstitucinę priežiūrą vykdančią teismą, kuris įstatymą apibrėžia kaip bendrą valią tiek, kiek tai neprieštarauja (o tai sprendžia Konstitucinė taryba) konstitucijai.⁶⁶

3.1 Senoji ir naujoji konstitucija

Teorinė-istorinė analizė rodo, kad suvereniteto ir valstybės sampratos raida buvo ne keli svarbūs istoriniai įvykiai, o ilgaamžis procesas, kuris davė skirtingus rezultatus atskirose geografinėse vietovėse bei istoriniuose laikotarpiuose. Šiame kontekste būtina apsibrėžti konstitucijos kaip normatyvinio teksto atsiradimo aplinkybes ir esminius skirtumus nuo ankstesnių teisės aktų egzistavimo. Visų pirma svarbu atskirti konstituciją senoviniame ir

⁶⁶ Jacques Ziller „Sovereignty in France: Getting Rid of the *Mal de Bodin* ,“ in *Sovereignty in Transition*, ed. Neil Walker (Oxford: Hart Publishing, 2006), 264-268.

moderniame supratime. Empirine ir deskriptyvine prasme konstitucija yra valstybės politinių aplinkybių, esančios tvarkos aprašymas tam tikru istoriniu momentu konkrečioje vietovėje. Tuo metu šiuolaikinis konstitucijos supratimas visų pirma yra normatyvinis ir preskriptyviškas, konstitucija įsteigia taisykles, kuriomis vadovaujantis, politinė tvarka, valstybės valdymas turi remtis įstatymu.⁶⁷ Čia galima kontrastuoti Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio ir Alexandero Hamiltono konstitucijos supratimą: G.W.F.Hegelis („Dvasios fenomenologija“, 1830) kalba apie tai, kad konstitucijos sukurti negalima, ji išsivysto iš nacionalinės dvasios, nacionalinės kultūros, tai yra tai, kaip žmonės save supranta vienybėje kaip vienaskaitą, tai galima palyginti su kalba, kuri vystosi, bet nėra dirbtinai kuriama. Tuo metu A.Hamiltonas, („The Federalist“, 1787) kalba apie tai, kad liaudis neturi priklausyti nuo atsitiktinumo ir prievartos, o turi teisę nuspręsti, kaip turi būti valdomi, kokia geriausia valdymo tvarka, ir tas apsisprendimas gimsta iš to valdymo būdo apmąstymo ir apsisprendimo.⁶⁸ Kaip pastebi D.Grimmas, tai, kad iki šiuolaikinių konstitucijų paskelbimo XVIII a. egzistavo tam tikri teisiniai valdžios ribojimai ir jos reguliavimas, nereiškia, kad ta valdymo tvarka gali būti apibrėžta šiuolaikinės konstitucijos terminu, ir siūlo daryti distinkciją tarp legalizavimo ir konstitucionalizavimo. Konstitucija yra išskirtinis legalizacijos būdas, kuris būtent ir atspindi susiformavusias istorines sąlygas, kurias aptarėme valstybės ir suvereniteto raidos teorinėje-istorinėje analizėje: personalinis valdymas lieté žmones, bet ne teritorijas, absoliutus valdymas nereikalavo detalaus valdžios reguliavimo ir prieštaravo galių ribojimo principui. Tiesa, egzistavo tokie iš teisės kylantys ribojimai, kurių valdovas negalėjo arbitraliai ignoruoti, tarkime, dėl paveldėjimo tvarkos, atskirų luomių teisių ir pn., tačiau ir tai negali būti apibrėžiama šiuolaikinės konstitucijos sąvoka. Kaip pastebi D.Grimmas, teisės normų hierarchizacija nėra tapati jų konstitucionalizacijai. Šiuolaikinės konstitucijos yra visiškai naujas kūrinys, atsiradęs Prancūzijos ir Amerikos revoliucijų išdavoje: siekiama sukurti naują tvarką, kylančią iš tautos teisės save valdyti, kurioje gerovės sąlyga yra lygių asmenų laisvė, kuri turi būti užtikrinta ir apsaugota nuo valstybės kišimosi. Atsiradusi aiški skirtis tarp valstybės ir

⁶⁷ Dieter Grimm, *Constitutionalism: Past, Present, and Future Sovereignty* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 3.

⁶⁸ Martin Loughlin, „Evolution of State and Constitution“, London School of Economics, žiūrėta, 2021 m. gruodžio 7d., https://www.lse.ac.uk/assets/richmedia/channels/government/slides/20131028_week3_evolutionStateConstitution.pdf.

visuomenės, viešosios ir privačios erdvės reiškę, kad intervencija iš valstybės pusės turėjo būti apibrėžta taisyklėmis, jomis remtis ir tik jomis pateisinama. Visuomenės gerovė taip pat suvokiama kaip socialinės savivaldos be valstybės kišimosi objektas, o tai reiškia, kad ir skirtingi požiūriai į ją turi teisę egzistuoti vienas greta kito. Pereinama nuo tiesos prie laisvės. Norint priimti sprendimus dėl jos reikia remtis visuomenės nuomone ir jos išreikšta valia, o tam reikalingos procedūros. Taip įvyksta visuomenės gerovės pliuralizacija ir procedūrizacija. Tai dar viena sąlyga, greta valdžios legitimizacijos ir asmens laisvės apsaugos, konstitucijos atsiradimui. Per teisę turėjo būti rasti mechanizmai įtvirtinti šiais principais besiremiančią tvarką, kuri suvokiama kaip teisinga ir ji taptų nuolatine. Efektyvus žmogaus teisių ir laisvių, kurios atsisakius luominės santvarkos tampa naujos teisinės sistemos pagrindu, užtikrinimas remiasi valdžių padalijimo taisykle, kuri demonopolizuoja valdžią ir tampa konstitucijos būtinu elementu.⁶⁹ Politikos filosofas ir tarptautinis revoliucionierius Thomas Paine'as savo veikalė „The Rights of Man“ (1791-2), kuris buvo atsakas į anglų filosofo Edmundė'o Burke'ο kritiką Prancūzijos revoliucijai, apibrėžia kas yra konstitucija, pasiūlo standartinę šios sąvokos turinį. Filosofo teiginiai, išsakyti XVIII a., yra tapę konstitucionalizmo istorijos bei teorijos dalimi ir dėl to verti atskiro aptarimo. T.Paine'ο vertinimu konstitucija yra fakto, o ne tik pavadinimo klausimas, ji turi egzistuoti ne kaip idealas, o iš tiesų; jeigu to dėl kokių nors priežasčių neįmanoma įgyvendinti, tai reiškia, kad jos ir nėra. Vienas svarbiausių konstitucionalizmo principų, kuriuos įvardija T.Paine'ο teorija, sako, kad konstitucija yra politinės (valstybės) valdžios pirmtakė, o pastaroji tėra jos kūrinys. Konstitucija yra ne valdžios, bet liaudies, steigiančios tą valdžią, aktas. Šiame akte nustatomi santvarkos principai, kurie išrašomi šio akto straipsniais, nustatant ir apibrėžiant valdymo formą, valdžios ribas ir įgaliojimus, rinkimų būdą, įstatymų leidėjo (parlamento) įgaliojimų laiką, remiantis valstybės valdžių padalijimo principu apibrėžiamos vykdomosios valdžios ribos ir įgaliojimai ir visa kita, kas yra reikalinga apibrėžti valstybės valdžios organizavimui bei šios valdžios riboms. Jis pateikia klasikinę supratimą dėl valstybės valdžios galių teigdamas, kad valdžiai konstitucija yra tai, kas įstatymai yra teismams, kurie jų nekuria, o veikia jų įteisintose rėmuose. Remdamasis liaudies teise steigti valdžią per konstituciją, tai yra, liaudies teise naudotis suvereno galia, jis išveda valdžios legitimumo taisyklę: valstybės valdžia, ne kylanti iš konstitucijos, tėra tik

⁶⁹ Grimm, *Constitutionalism: Past, Present, and Future Sovereignty*, 5-6, 10-13.

galia be teisės. Atitinkamai visa liaudį valdanti valstybės valdžia turi turėti kilmę: valdžia yra arba išvestinė, arba pasisavinta. Išvestinė (deleguota) valdžia remiasi pasitikėjimu, o pasisavinta valdžia yra uzurpacija. Filosofas pabrėžia, kad nei vienos iš šių valdžios rūšių prigimties ir kokybės laikas negali pakeisti. Valstybinė valdžia sukuria ją vykdančioms tik pareigas, o ne teises, nes kyla iš pasitikėjimo, o tai reiškia, kad šis yra deleguojamas ir gali būti susigražintas. Konstitucija yra liaudies, o ne valdžios nuosavybė. Jos dvi svarbiausios funkcijos yra įsteigti valstybinę valdžią bei suteikti jai įgaliojimus ir sureguliuoti bei riboti tą suteiktą galią valstybinei valdžiai.⁷⁰ Kaip pastebi C.Schmittas, šiuolaikinė konstitucija gimė Prancūzijos revoliucijoje 1789 metais kaip liberalizmo ir demokratijos elementų mišinys, kurio būtina intelektualinė sąlyga ir yra ši konstitucinės santvarkos steigimo teorija (*constitution-making power*), kuri remiasi principu, kad liaudis yra politiškai egzistuojantis darinys. Ši Prancūzijos revoliucijos valstybės teorija, anot jo, tapo ne tik pagrindiniu šaltiniu ateinančio laikotarpio politinei dogmai, bet ir sąlygojo, kad šiuolaikinė konstitucinė teorija tapo paremta pozityvistine teise. Čia verta patikslinti C.Schmittą, kad pozityvistinės teisės principais konstitucionalizmo teorija rėmėsi bent jau iki XX a. vidurio, kai prasidėjo jo raida, kurią aptarsime vėliau. C.Schmittas Prancūzijos revoliucijoje išskiria du konstitucinei teorijai svarbius aspektus. Pirma, Prancūzijos žmonių fundamentalus politinis sprendimas priimti konstituciją rėmėsi tuo, kad jie save suvokė kaip sąmoningą, veikti ir savo pačių ateitį kurti pajėgų subjektą. Tam tikra prasme jie sukuria patys save. Atsiranda politinės vienybės saitai, jie sąmoningai suvokia šią savo politinę vienybę ir priima sprendimą dėl konkrečios formos ir turinio politinės santvarkos, kurioje gyvens. Prancūzijos žmonės tampa tauta. Tačiau C.Schmittas daro distinkciją tarp konstitucinės santvarkos ir pačios valstybės, kuri egzistavo ir iki to, įsteigimo. Antras pagal C.Schmittą Prancūzijos revoliucijos svarbus aspektas konstitucinei teorijai yra tai, kad valstybinės valdžios ribojimas ir kontrolė Prancūzijos valstybei suteikė naują kokybę. Kai tauta kaip konstitucinės santvarkos steigimo subjektas stojo prieš absoliutų monarchą ir jo valdžią nuvertė, ji užėmė jo absoliučios valdžios vietą, ši valdžia perėjo jai, naują valdžią C.Schmittas įvardija jau nebe kaip absoliutaus monarcho, o absoliučios tautos valdžią. Absoliučios valdžios eliminavimui pasitelkiamas valdžių padalijimo principas, tačiau, kaip pastebi teisės filosofas, Prancūzijos

⁷⁰ Thomas Paine, *Rights of Man, Common Sense and Other Political Writings* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 122-123, 238, 242.

revoliucijos didybė yra, kad, nepaisant visų liberalizmo ir teisinės valstybės principų, anksčiau aptarta prancūzų tautos politinės vienybės idėja niekada nenustojo būti direktyva, kuria buvo vadovaujama, visas valstybinės valdžios kontrolės mechanizmas veikė tik šios politinės vienybės rėmuose. Kiekvienos konstitucijos, anot C.Schmitto, būtina sąlyga ir yra šita vienybė, kai viena ir nedaloma tauta sprendžia savo likimą priimdama politinius sprendimus.⁷¹ Naudodamasis C.Schmitto politine ir teisine teorija P.Kahnas suvereno supratimą analizuoja Amerikos politinėje vaizduotėje. Jis pabrėžia suvereno, revoliucijos ir konstitucijos tarpusavio ryšį. Suvereno galia nėra aptinkama kažkurioje konkrečioje institucijoje ar asmenyje, o reiškiasi pačiame sprendimo veiksmo, jį galime identifikuoti tada, kai jis veikia: būtent tautos suvereniteto sprendimu įsteigiama konstitucinė santvarka, suverenas nusprendžia, kokia ta tvarka bus, o konstitucija, anot P.Kahno, nėra tik suvereno kūrinys. Tai vidinė revoliucijos tiesa, dėl to revoliucinė išimtis atitinkamai yra ir vidinė konstitucijos tiesa. Konstitucija vienija piliečius tol, kol ji vertinama kaip revoliucijos palikimas, ji laikoma tautos suvereniteto surašytu aktu. Konstitucijos esmė, anot P.Kahno, net ne jos teisingume, o piliečių vaizduotės rezultate, kad tai yra jų valios kūrinys, išlaikomas tikėjimas tautos suverenitetu. Ji atlieka savo funkciją tol, kol šis tikėjimas išlieka.⁷² P.Kahno vertinimu, be konstitucijos, kuri formuoja valstybės identitetą, ją daro unikalią kitų suverenų įsteigtų valstybių atžvilgiu, nes nustato konkrečią, savitą santvarką valstybėje, taip pat išlaiko vienybę valstybėje tarp skirtingų grupių, paskelbimu suverenas nesukuria naujo režimo, vadinasi, jis tik sugriauna prieš tai buvusį, o tai verčia abejoti, ar įvyko tikra revoliucija, o ne tiesiog prievartos aktas.⁷³

Jau minėjome itin svarbų konstitucinį elementą – valdžių padalijimo principą, kuris siekia išspręsti valstybinės valdžios monopolizaciją ir sukoncentravimą ir kiekvienai valstybinės valdžios šakai suteikiama jos paskirtį atitinkanti kompetencija. Ši teorija kyla iš Charleso Louiso de Montesquieu politinės teorijos, kuris savo veikale „Apie įstatymo dvasią“ rašo, kad jei įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia bus vienose rankose, nebus laisvės, ir kyla grėsmė, kad bus „priimti tironiški įstatymai, kurie tironišku būdu ir bus įgyvendinti“. Tačiau jis įspėjo ir apie tai, kad valdžių padalijimo principas turi būti taikomas ir teisminei valdžiai:

⁷¹ Carl Schmitt, *Constitutional Theory* (London: Duke University Press, 2008), 101-103.

⁷² Kahn, *Political Theology*, 47, 142-143.

⁷³ Kahn, *Putting Liberalism In Its Place*, 268-269.

„lygiai nebus laisvės, jeigu teisminė valdžia nebus atskirta nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių”.⁷⁴

Apibendrinami galime teigti, kad išryškėja trys konstitucinės valstybės principai: steigiamoji valdžia (tautos suverenitetas) ir įsteigtoji valdžia, kuri atitinkamai yra padalinta į tris skirtingas funkcijas (įstatymų leidžiamoji valdžia, vykdomoji valdžia ir teismas); rašytinė konstitucija, kuri yra hierarchiškai aukščiausias aktas ir įsteigtosios valdžios (valstybinė valdžia) struktūra, atskirų valdžios šakų bei institucijų įgaliojimai, jų tarpusavio santykiai ir apibrėžti įgaliojimai asmenų, turinčių teises ir laisves, atžvilgiu.

Konstitucinės valstybės steigime veikia tiek politinė, tiek teisinė dimensija. Dėl to kyla klausimas, ar tautos suverenitetą verta priskirti prie politinių ar prie teisinių sąvokų. Britų konstitucionalistas Martinas Loughlinas tiksliai apibūdina dvi tautos suvereniteto puses. Viešoji valdžia yra oficiali, o ne asmeninė, ji yra politinio santykio (tarp valdžios ir tų, kuriuos ji valdo) pasekmė, o suverenitetas yra viešosios valdžios, kuri, kaip jau minėjome, įgavo savo autonomiškumą su šiuolaikinės valstybės susiformavimu, išraiška. Tokiu būdu, anot M.Loughlino, suverenitetas kartu yra ir viešosios valdžios išraiška (teisinė sąvokos pusė, jos dėmesio centre kompetencija, institucinė sąranga), ir politinių santykių padarinys (politinė sąvokos pusė, kurios dėmesio centre valdžia ir galia). Prie teisinės suvereniteto sąvokos pusės priskiriant kompetenciją leisti įstatymus kaip išskirtinę valstybės teisę, tai turi ir išorinių pasekmių, tai yra valstybės kaip vieneto tarptautinėje sistemoje nepriklausomybė. O politinė sąvokos pusė yra tai, ką jau C.Schmittas apibūdino kaip politinę vienybę, tai yra gebėjimas įveikti vidinius socialinius susipriešinimus ir konfliktus.⁷⁵

Šiuolaikiniame klasikiniame konstitucionalizme (vėlesnės jo raidos formos bus įvardijamos remiantis austrų teisės filosofo Alexandero Someko klasifikacija, kuri šiuolaikinį konstitucionalizmą išskiria į 1.0, 2.0 ir 3.0 versijas, tai, kas vadinama klasikiniu konstitucionalizmu, atitinka klasifikacijoje 1.0 versiją) tauta, kuri veikdama kolektyviai per politinį sprendimą pasinaudoja savo laisve, yra vienintelis konstitucijos, kuri yra teisės normų rinkinys, o ne filosofinis konstruktas, kaip, tarkime, ankstesniuose laikotarpiuose buvo visuomenės sutarties teorija, šaltinis. Kaip teigia E.J.Sieyesas, tautos valia visada

⁷⁴ Charles Louis de Montesquieu, *The Spirit of the Laws* (Wroclaw: Amazon Fullfilment, 2015), 137.

⁷⁵ Martin Loughlin „Ten Tenets of Sovereignty,” in *Sovereignty in Transition*, ed. Neil Walker (Oxford: Hart Publishing, 2006), 69-70.

teisėta, ji savaime yra teisė. Nieko aukščiau tautos jis neapibrėžia, išskyrus prigimtinę teisę, o visa pozityvioji teisė (įstatymai) kyla iš tautos valios, o aukščiausia precedento teisę turi konstitucinė teisė, kuriai pati tauta nepaklūsta, o tuo metu valdžia, kuri yra pozityviosios teisės išdava, yra saistoma.⁷⁶ Klasikinis konstitucionalizmas nepripažįsta virškonstitucinės valdžios ar aktų. Konstitucinė teisė pakildama virš visų reguliuoja visų valdžios šakų ir institucijų steigimą ir veikimą bei tai daro visapusiškai, tai yra, bet kokia jų diskrecija egzistuoja tik, jeigu kyla iš konstitucijos. Kartu šiuolaikinis klasikinis konstitucionalizmas eliminuoja suvereną iš konstitucinės sistemos: suverenas (steigiamoji valdžia) yra pats save ribojantis, tuo metu įsteigtoji valdžia yra apribota. Suvereno valdžia realizuojama per jo nebuvimą, jo nėra konstitucinės valstybės viduje: viduje įstatymas yra konstitucija, o išorėje veikia suverenas, kuris yra konstitucinės teisės pagrindas. Tai, kad suverenas nėra ribojamas pozityviosios teisės (įstatymų), kaip teigia E.J.Sieyesas, ir tai yra konstitucionalizmo vienas iš sudedamųjų elementų, nereiškia, kad jis gali veikti arbitraliai, despotiškai, nes vienas iš šiuolaikinės konstitucinės teisės pagrindų yra tai, kad piliečiai lygiai laisvi.⁷⁷

Šis pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių bei visų asmenų lygybės prieš įstatymą (lygybės laisvėje) prigimtinių pobūdžio pripažinimo konstitucinis principas radikaliai skiriasi nuo ankstesnėje visuomeninėje tvarkoje egzistavusio požiūrio į laisvę. Ankstesnė tradicija iš anksto apibrėžė bendrą visuomenės gerovę ir iš to kilo prievolės atskiriems visuomenės nariams, o laisvės egzistavo tik kaip privilegijos forma ar tam tikra socialinių funkcijų atlikimo sąlyga, tai yra, teisės nekilo iš asmens, bet iš jo socialinio statuso. Kaip pastebi D.Grimmas, tai reiškia, kad teisės ir laisvės kilo arba iš tradicijos, arba iš pozityviosios teisės (suteikiamos buvo valdovo sutikimu). Jei, kaip minėjome, Prancūzijos revoliucijos tikslas panaikinti luomų, feodalinės sistemos skirtumus ir privilegijas, o tai įmanoma tik pakeičiant senąjį režimą, o Amerikoje apsaugoti ir išplėsti laisves, tai konstitucionalizmas pagrindines teises apibrėžia asmeniui kaip prigimtines. Tad jei senajame režime žmonės suskirstyti luomais ar skirstomi į kitus specifinius socialinius sluoksnius su atitinkamomis teisėmis, tai konstitucionalizme visi žmonės gimsta lygiai laisvi ir su tomis pačiomis teisėmis. Pozityvioji teisė priešpastatoma prigimtinėi. Tiesa, konstitucionalizme šie prigimtinių teisės principai įtvirtinami ir pozityviaja teise, tačiau tai laikoma ne teisių suteikimu, o tik pripažinimu ir jų

⁷⁶ Emmanuel Joseph Sieyes, *Political Writings* (Indianapolis: Hackett Publishing, 2003), 136-137.

⁷⁷ Alexander Somek, *The Cosmopolitan Constitution* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 52.

įtraukimas į konstituciją suteikia joms aukščiausią teisinį statusą bei apsaugo nuo valstybinės valdžios kišimosi. Senasis režimas remiasi požiūriu, kad absoliučios monarchijos valstybė iš anksto žino, kas geriausia visuomenei, ir turi galią spręsti, koks turi būti socialinis vystymasis ir tiesioginę sprendimo teisę dėl atskirų asmenų gyvenimo, tuo metu konstitucionalizme žmogus turi teisę apsispręsti dėl gerovės ir jam garantuojama plati socialinės srities autonomija nuo politinės valdžios. Pagrindinės teisės apėmė teisę į žmogaus laisvės bei privataus gyvenimo neliečiamumą, įsitikinimų išraiškos, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę, į nuosavybės teisių apsaugą ir į visų lygybės prieš įstatymą teisę.⁷⁸ Visos šios teisės pasitarnavo senojo režimo panaikinimui ir naujos tvarkos įtvirtinimui. Iš šios logikos kyla ir kiekvieno individo teisė dalyvauti visuomenės valdyje tiesiogiai ir per išrinktus atstovus, priešingai nei luominėje visuomenėje. Konstitucinė teisė sprendžia valdžios santykį tarpusavyje (tarp jų reguliuoja skirtingų valdžios šakų ar institucijų įgaliojimų ribas) ir santykyje su piliečiais, bet ne piliečių tarpusavio ginčus. Konstitucionalizmas įtvirtina racionalaus ginčų sprendimo principą, o tai užtikrina sistemos ir valstybės stabilumą. Tai yra konstitucinė taisyklė, kuri sako, kad valstybinė valdžia, naudodamasi savo įgaliojimais ir siekdama jai pavestų tikslų negali priimti tokių laisves ribojančių sprendimų, kurie negali būti racionaliai pagrįsti. Ši konstitucinė taisyklė aktuali vykdant teisminę konstitucinę priežiūrą klasikinio konstitucionalizmo etape.

3.2 Konstitucinė valstybė ir teisminė priežiūra

Konstitucijoje įtvirtintos vertybės ir principai gali būti diegiami ir saugomi keliais būdais. Visų pirma tai yra politinis (parlamentinis) kelias. Tačiau pastarasis iškelia daug probleminių aspektų; daugumos yra laikinos, atsiranda piktnaudžiavimo, netinkamo interpretavimo tikimybė. Į antikonstitucinį parlamento veikimą tauta, liaudis gali atsakyti tiesiogiai (peticijos arba protestai), tačiau tai gali būti neveiksminga arba neracionalu. Taip pat iškyla klausimas, o kas yra tauta ir ar šis atsakymas turi būti teorinis, ar sociologinis (dabar gyvenanti tauta). Konstitucijos normoms reikalingas jų įgyvendinimas. JAV pasiūlė ne tik politinį, bet ir teisinį kelią. Šis kelias nuo pat pradžių buvo prieštaringas, nes susiduria su vadinamąja veikimo prieš daugumą, antimažoritarine problema (*The Counter-Majoritarian*

⁷⁸ Grimm, *Constitutionalism: Past, Present, and Future Sovereignty*, 66-67.

Difficulty): teismas, paskelbdamas parlamento (tautos atstovų) priimtą aktą nekonstituciniu, eina prieš momentinės daugumos, veikiančios per tautos atstovus, o tai yra, tautos valią.⁷⁹ Konstitucijos logika juk nuo pradžių sakė, kad teisminė valdžia turėtų tik įgyvendinti įstatymus. Siekdama legitimumo JAV teisminė valdžia surado teorinę formulę, kai supriešino tautą kaip sociologinį vienetą su teorine abstrakcija. Siekiant suprasti itin svarbią teisminės valdžios vietą JAV valstybės sąrangoje, kurią ji, beje, savo sprendimais ir įtvirtino, būtina išanalizuoti jos santykį su protu ir valia. P.Kahnas atkreipia dėmesį, kad konstitucinės tvarkos kūrimo metu būtinai kreipiamasi į protą patarimo, tačiau konstitucijos galios šaltinis privalomai kyla ne iš jo, o iš valios, todėl, viena vertus, konstitucija yra įstatymas, kita vertus, ji yra neišsenkamas valstybės savivokos šaltinis, saugantis savyje tautos suvereniteto apsisireiškimo aktą. Politinė bendruomenė, anot P.Kahno, kuri save laiko įkurta tautos suvereniteto valia, atsisako tikėjimo į universalų protą ir aukoja konkrečius individualius interesus, todėl Amerikos išskirtinumas remiasi į politinį mąstymą, kuris pirmenybę teikia valiai, o tokiu būdu ir politinės bendruomenės šventumui.⁸⁰ Tokia vaizduotė apima tiek JAV politines institucijas, tiek ir teisminę valdžią, visų pirma JAV aukščiausiąjį teismą. Teismas gina visų pirma šios konkrečios politinės bendruomenės idealus ir skelbia juos kaip tą tiesą, kylančią iš tautos suvereniteto, teismas mato bendruomenę per JAV konstituciją, jis skaito ne tiek tekstą, kiek pačią bendruomenę, todėl, anot P.Kahno, JAV aukščiausiojo teismo legitimumas kyla ne iš teisės mokslo (abstrakčių universalių normų), bet iš revoliucijos ir konstitucinio savikūros proceso. Kiekvienas amerikietis žino, kad teismas egzistuoja dėl jo asmeniškai, kad jis gali visada kreiptis į jį su skundu reikalaujantis atšaukti kokį nors politinės valdžios aktą, ne veltui, anot P.Kahno, kai teisme pralaimi vyriausybė, sakoma, kad laimėjo liaudis. Filosofo vertinimu, tai, kad niekas, net JAV prezidentas nėra aukščiau už įstatymą, o supratimas, kad pilietis visada gali kreiptis į teismą su konstitucingumo ieškiniu, yra tiesiogiai susijęs su tuo, kad jis visada gali būti valstybės pakviestas pasiaukoti, nes auka už valstybę yra auka už konstituciją.⁸¹ Būtina akcentuoti, kad tolesnė analizė atskleis, jog

⁷⁹ Alexander M. Bickel, *The Least Dangerous Branch: The Supreme Court at the Bar of Politics* (New Haven: Yale University Press, 1986), 16-17.

⁸⁰ Paul W. Kahn, „Political Time: Sovereignty and the Transtemporal Community“ *Yale Law School Faculty Scholarship Papers* 320, No. 1 (2006): 268-269, 272.

⁸¹ Kahn, *Putting Liberalism In Its Place*, 252, 254, 258.

būtent šis požiūris neleidžia JAV teismams perimti tokių konstitucionalizmo raidos rezultatų, kurie dominuoja Europoje.

Tačiau čia grįžtame prie jau anksčiau iškelto klausimo: o kas gali kalbėti tautos vardu? Juk politinė valdžia (prezidentas ir Kongresas) yra išrinkti demokratinuose, dažnai vykstančiuose rinkimuose, o teisėjai tėra išvestinė valdžia, paskirta (JAV atveju iki gyvos galvos) politinės valdžios, tad ar nėra taip, kad politinė valdžia bet kokių atveju yra arčiau žmonių, jų įgaliota ir atstovauja jų interesams bei valiai? Paskelbdami aktą prieštaraujančiu konstitucijai teisėjai tiesiogiai įsikiša į demokratinį procesą ir dažnu atveju pašalina teisės aktą iš teisinės sistemos, jį remia dauguma piliečių, o priėmė legitimūs jų atstovai įstatymų leidžiamajame ar vykdomajame valdžioje. Akto atitikties konstitucijai gali nebūtinai būti labai aiškus klausimas, dažnu atveju gali tapti tiesiog įvairių interpretacijų objektu, bet galutinį žodį vis tiek taria teisėjų dauguma. Tiek teismas, tiek politinė valdžia teigia, kad kalba tikroju tautos vardu. Šioje kovoje dėl teisės, kas iš tiesų turi teisę atstovauti liaudį ir kalbėti jos vardu, kuri nėra nei konkretus asmuo, nei konkreti institucija, anot P.Kahno, „liaudis“ ar „žmonės“ tėra argumentas konkurencijoje dėl galios. Pagrindinė P.Kahno tezė yra, kad būtina politinės valdžios sąlyga demokratinėje valstybėje yra tai, jog teismas turi atstovauti tautai, liaudžiai. Šis klausimas JAV buvo išspręstas 1803 metais Aukščiausiojo teismo nutarimu byloje *Marbury prieš Madison*, kai rinkimus pralaimėjęs prezidentas prieš pat baigdamas savo kadenciją paskyrė grupę teisėjų, o darbą pradėjusi naujai išrinkto prezidento administracija nepabaigė kai kurių iš jų skyrimo formalumų: Aukščiausiasis teismas šioje byloje įvedė precedentą, kad teismas turi konstitucinės priežiūros funkciją. Tai esminė konstitucingumo byla JAV jurisdikcijoje. Politinės valdžios atsakomybė nuo tol nebėra tik politinė. Anot P.Kahno, šioje teismo ir prezidento konkurencinėje kovoje paliečiamas ir reprezentacijos aspektas, nes nuo šio nutarimo „žmonių valdžia ir valdžia žmonėms“ turi būti paremta ir teise (*government of law*), reprezentacija nėra pašalinama, tiesiog ji konkuruoja tarp teisės ir politinės atsakomybės kaip reprezentacijos pagrindai. Anot filosofo, neatsitiktinai teismas savo sprendimą vadina nuomone (*opinion*), taip subtiliai asocijuodamas save su liaudimi, kuri irgi turi nuomonę, yra nutarusi įsteigti konkrečią konstitucinę tvarką ir liaudies bei savo *nuomonę* vadina identiška sąvoka (*opinion of the Court; opinion of the people*), nes teismo nuomonė (išvada) pateikiama taip, kad turi vaizduotėje sutapti su liaudies nuomone, teismo dokumento, kaip liaudies

nuomonės išraiška, turi tikslą stabilizuoti politinę tvarką į ateitį. Anot P.Kahno, čia glūdi tokia logika: kadangi liaudis turi teisę visada turėti kitą nuomonę, nutarti kurti naują politinę tvarką, politinės santvarkos stabilumas priklauso nuo liaudies nuomonės stabilumo. Visų pirma, anot P.Kahno, yra stabilizuojama liaudies nuomonė, nes tik teismas kalba nuolatine visos liaudies nuomone, o politinės valdžios šakos remiasi to momento liaudies daugumos nuomone, kuri nuolat kinta. Jo teigimu, teismo sprendimas, kad jis kalba liaudies vardu, yra vienas svarbiausių Amerikos politinės santvarkos momentų, kuris turi strateginį tikslą vienyti (nes kiti dalykai juos skiria) migrantų šalies piliečius per jų (praeities, dabarties ir ateities kartu) vienodą nuomonę. Tokiu būdu teisė tampa revoliucijos palikimo saugotoja, anot P.Kahno, už teismo reiškiamą liaudies nuomonę galingesnė būtų tik revoliucija.⁸² Teismo nuomonė (išvada), anot P.Kahno, turi įtaigos galią, nes ji remiasi ne proto abstrakcijomis, o pasinaudoja stipria charizma, kuri kyla iš to, kad teismas kalba teisės kūrėjo – liaudies – balsu. Grįžtant prie politinės teologijos, turėti charizmą reiškia stovėti tarp šventumo ir bedieviškumo, o krikščioniškais terminais būti charizmatiškam – reiškia turėti Dievo malonę. Teisėjai pripažįstami skelbiantys teisę ne dėl savo specializuotos kompetencijos teisės srityje, o dėl to, kad turi charizmatišką ryšį su suvereniu teisės šaltiniu, dėl to, anot P.Kahno, teismai naudoja specialų ritualą būtent dėl šio ryšio pabrėžimo, kaip ir tai, kad jie JAV net ir skiriami iki gyvos galvos, taip siunčiant ženklą, kad teisėjas neturi kito gyvenimo, o tik gyvenimą teisėje.⁸³ Politinė ir teisinė valdžios konkuruoja dėl teisės būti tikroju suvereno balsu, konstitucija yra šaltinis, kuriuo remiasi teisminė valdžia ją interpretuodama. Tai šiuolaikinio klasikinio konstitucionalizmo, arba, kaip klasifikuoja A.Somekas, konstitucionalizmo 1.0 bruožai. Jį lydi originalizmo ir tekstualizmo konstitucinės interpretacijos filosofija, kuri pabrėžia, kad teismas negali tapti įstatymų leidėju ar keisti savo sprendimais konstitucijos. Interpretuojant ją būtina atsižvelgti į istorines aplinkybes, socialinius faktus, kurie egzistavo ją priimant, nes tai yra suvereno valia. Norint keisti tam tikras konstitucines normas būtina keisti konstituciją, nes priešingu atveju būtų apribota suvereno valia. Teisminė valdžia originalizmo konstitucinėje filosofijoje neturi nuomonės dėl konkretaus

⁸² Paul W. Kahn, *The Reign of Law: Marbury v. Madison and the Construction of America* (New Haven: Yale University Press, 1997), 2008-215.

⁸³ Paul W. Kahn, *Making the Case: The Art of the Judicial Opinion* (New Haven: Yale University Press, 2016), 84-85.

fakto (gera ar bloga norma, ar praktika), tačiau išaiškina jos atitikimą konstitucijai, o politinės valdžios ar tautos kompetencija tas normas keisti ar palikti galioti per politinį procesą. Tarkime, teisėjas, kuris dėl religinių priešasčių nepritaria mirties bausmei, negali primesti šių savo įsitikinimų, jei konstitucija numato arba palieka įstatymų leidėjo diskrecijai spręsti dėl tokios baudžiamosios teisės priemonės. Teismas taip pat neduoda atsakymų į visas teisines situacijas, nes kai kuriuos klausimus vertina kaip suvereno priskirtus įstatymų leidėjo diskrecijai (kokia norma bus priimta ar atšaukta yra grynai parlamento funkcija). Kaip pastebi vienas iš šios konstitucinės filosofijos atstovų Robertas H. Borkas, būtina daryti distinkciją tarp teisminės valdžios galios ir šios galios panaudojimo legitimumo bei moralumo. Egzistuoja istorinė konstitucija, kuri turi savo turinio reikšmę, tai yra, tokia, kokią suprato jos priėmėjai (suverenai). Ir būtent šią reikšmę išaiškinti ir paskelbti yra teisminės valdžios moralinė pareiga. Tiesa, egzistuoja galios realybė, kuri sako, kad teisėjai gali paskelbti arbitraliai priešingai, tačiau tai tebus gryoji galia, o jos nepakanka legitimumui užtikrinti. Originalizmo filosofija pabrėžia, kad ji yra politiškai neutrali ir kad konstitucinėje demokratijoje įstatymo moralinį turinį turi lemti konstitucijos kūrėjų intencijos arba įstatymų leidėjas, bet ne teisėjas. Teisėjo pareiga tėra pasinaudojant savo kvalifikacija nustatyti konstitucijos kūrėjų intenciją ir suvaržant savo moralinius įsitikinimus, jų neprimesti, o paskelbti originalią reikšmę. Konstitucinė interpretacijos filosofija neturi turėti politinių intencijų.⁸⁴ Originalizmas atskiria fiksuotą konstitucijos reikšmę (tokia, kokia ji buvo paskelbimo metu) nuo konstitucijos reikšmės, kuri gali būti suprantama kitu istoriniu laikotarpiu dėl besikeičiančio visuomenės požiūrio. Kaip teigia originalizmo konstitucinės filosofijos vienas teoretikų ir praktikų Antonas Scalia, tai, kad susiformuoja naujos fizinės realijos (tarkime, technologija), tai nereiškia, kad konstitucija įgavo naują reikšmę (kažką galima drausti, o kažką leisti, ko anksčiau nedraudėme arba neleidome), o tik tai, kad fiksuoti principai turi būti pritaikyti išaiškinant tą naują realiją (pvz., žodžio laisvės principas ir licencijos televizijos kanalams). Originalizmas atmeta „gyvosios konstitucijos“ konstitucinės interpretacijos doktriną, kurios esmė yra suteikti naują reikšmę remiantis principu – ką šiandien turėtų reikšti šie konstitucijos principai keičiant jų originalią reikšmę. Originalizmas kritikuoja „gyvosios

⁸⁴ Robert H. Bork, *The Tempting of America: The Political Seduction of the Law* (New York: Simon & Schuster, 1991), 176-178.

konstitucijos“ prieigą kaip interpretacijos filosofiją, kuri iš anksto primeta reikšmę. A. Scalia pateikia abortų kontroversijos pavyzdį: konstitucija nei draudžia abortų draudimus, nei įpareigoja tokius draudimus įvesti, iš tiesų šį klausimą palieka spęsti valstijoms. Dauguma jų abortus draudė savo įstatymais (politiniais-demokratiniais sprendimais). Tuo metu pasinaudodamas „gyvosios konstitucijos“ prieiga Aukščiausiasis teismas savo sprendimu *Roe v Wade* uždraudė drausti abortus. A. Scalia vertinimu, tokio pobūdžio sprendimai primeta teisėjų moralinius ar prigimtines teisės įsitikinimus konstitucijai bei riboja visuomenės raidą.⁸⁵ Apibendrinant būtina pastebėti, kad nors ir skirtingos, tačiau abi konstitucinės interpretacijos prieigos konstitucijos tekstą, ankstesnius teismų precedentus, istorinį kontekstą laiko šaltiniu, kurių analize remiantis formuluoja savo teisinę išvadą, suvereno vaidmuo nėra neigiamas.

JAV teisminė priežiūra ir Europos konstitucinė kontrolė turi skirtumų, kuriuos koncentruotai būtina aptarti. Nors XX a. antroji pusė tapo konstitucinių teismų doktrininio įsigalėjimo laikotarpiu, istoriškai požiūris į (specializuotų) teismų vykdomą konstitucinę priežiūrą Europoje buvo skeptiškas. Kol JAV aukščiausiojo teismo pirmininkas Johnas Marshallas rašė sprendimą, kuriuo bus įtvirtinta teisminė priežiūra, Prancūzijoje buvo priimami įstatymai, kurie draudė teismams kištis į parlamento veiklą ir kokia nors forma dalyvauti įstatymų leidyboje. Dominavo parlamentinio suvereniteto principas. Vokiečių teisės filosofo, konstitucionalisto ir „grynosios teisės teorijos“ autoriaus Hansas Kelsenas, remdamasis teisės aktų hierarchijos teorija, kad kiekvienas aktas kyla iš aukštesnio, ir todėl parlamento leidžiami įstatymai negali prieštarauti konstitucijai, nes ji yra aukščiausias teisinis aktas, ir jei įstatymų leidyboje jo bus nepaisoma, tai nebebus išlaikyta ir pati teisės aktų hierarchija, pasiūlė steigti konstitucinę parlamentų ir vykdomosios valdžios aktų priežiūrą vykdančius specializuotus konstitucinius teismus, priešingai, nei tai daro ordinariniai teismai JAV. Su tuo nesutiko C. Schmittas, kuris kaip konstitucijos sargą matė valstybės vadovą, bet ne teismą, įspėdamas, kad konstitucinės nuostatos dažnai yra ne konkrečios, paliekančios daug vietos interpretacijai, ir tokiu būdu atsiranda grėsmė, kad konstituciniai teismai priimdami sprendimus konstitucinės justicijos bylose negalės išvengti politizavimosi, o tai kels grėsmę teisminės valdžios legitimumui ir kurs valdymo

⁸⁵ Antonin Scalia, *The Essential Scalia: On the Constitution, the Courts, and the Rule of Law* (New York: Penguin Random House, 2020), 12, 19, 24.

per teisėjų sprendimus modelį.⁸⁶ Pirmieji specializuoti konstituciniai teismai pagal H.Kelseno modelį įsteigti Austrijoje ir Čekoslovakijoje 1920 metais. Šis modelis konstitucinę kontrolę vykdančius specializuotus teismus dar matė kaip „negatyvius įstatymų leidėjus“ (H.Kelseno sąvoka), tai yra, turinčius galią tik panaikinti konstitucijai prieštaraujantį teisės aktą, bet pačius neturinčius teisės užsiimti įstatymų leidyba, tai yra, tapti „pozityviu įstatymų leidėju“, koks yra parlamentas. H.Kelsenas taip pat pabrėžė, kad konstituciniai teismai neturėtų turėti jurisdikcijos spręsti dėl konstitucinių teisių, ir tai padėtų išsaugoti skirtį tarp teisminės ir įstatymų leidybos valdžių funkcijų. Išskiriami šie Europos konstitucinių teismų požymiai: konstitucinę priežiūrą vykdo tik konstituciniai teismai, ordinariniai bendrosios kompetencijos ir specializuoti teismai tokių įgaliojimų neturi, konstituciniai teismai nesprenžia ginčų tarp ieškovų, o tik konstitucinius klausimus, konstituciniai teismai nepriskiriami nei įstatymų leidžiamajai, nei vykdomajai, nei teisminei valdžiai, o užima atskirą „konstitucinę erdvę“ ir konstituciniai teismai turi teisę nagrinėti, ar teisės aktas atitinka konstituciją ne byloje, o pagal kitų subjektų (parlamento, parlamento narių grupės etc.) prašymą, tai yra, iki konstitucijai prieštaraujančio akto žala bus padaryta konkrečiam ieškovui. Tokiu būdu konstitucinę kontrolę Europoje yra koncentruota, o JAV – išsklaidyta, nes šį klausimą ordinarinis teismas sprendžia nagrinėdamas konkrečią ieškovo bylą ar konstitucinę kontroversiją keliose bylose.⁸⁷

Konstitucionalizmas plito XIX a. iki pat autoritarinių ir totalitarinių režimo plėtros tarpukaryje ir įgavo didelį pagreitį po Antrojo pasaulinio karo ir ypač XX a. antroje pusėje ir pabaigoje išplito masiškai, ir konstitucija tapo bene vienintele forma, kuria legitimizuojamas valdymas. Tiesa, atsirado daug atvejų, kai konstitucijos iš tiesų tebuvo kopijuojamos, tai yra, forma paskelbiama, tačiau ji atskirta nuo realaus turinio ir konstitucijos funkcijų. Amerikiečių konstitucinės teisės mokslininkas Bruce'as Ackermanas išskiria tris valstybių kelių į konstitucionalizmą idealius tipus. Pirmas idealus tipas yra revoliucinis kelias į konstitucionalizmą, kai valdančios sistemos kaip autsaideriai apibrėžiama grupė panaudodama prievartą laimi kovą už valdžią ir paskelbia konstituciją,

⁸⁶ Lars Vinx, *The Guardian of the Constitution: Hans Kelsen and Carl Schmitt on the Limits of Constitutional Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 7-9.

⁸⁷ Alec Stone Sweet, „Why Europe Rejected American Judicial Review And Why It May Not Matter“ *Michigan Law Review* 101, No. 8 (2003): 2744, 2769-2770.

kurioje įtvirtina savo principus, normalizuoja revoliucinę politiką, įtvirtina revoliucinių lyderių legitimumą. Tai apima Amerikos, Prancūzijos, Lotynų Amerikos revoliucijas. Antras idealus tipas yra insaiderių konstitucionalizmas, kai insaideriai suskaldo autsaiderių stovyklą, besiremiančią masine mobilizacija prieš sistemą, ir suteikdami nuolaidas nuosaikią stovyklą integruoja į naują konstitucinę tvarką konstitucinėms reformoms panaudodami jau egzistavusias valdžios struktūras. Trečiasis idealus tipas apibrėžiamas kaip elitistinis konstitucionalizmas. Jame nėra masių mobilizacijos, o režimas išgyvena krizę, ir insaideriai savo iniciatyva pradeda vesti derybas su politinio ir socialinio elito autsaideriais, kurie tampa konstitucinių reformų viena iš varomųjų jėgų. Įvyksta elitų susitarimas.⁸⁸ Šie trys idealūs tipai rodo, kad, nors konstituciją pagimdė revoliucija, tačiau šiuo metu konstitucionalizmas jau diegiamas ir kitomis formomis bei siūlomas kaip universaliai pritaikoma valdymo filosofija.

4. Konstitucionalizmo transformacija: naujieji modeliai

Šiuolaikinis konstitucionalizmas pasižymi dviem vienas kitam prieštaraujančiais imperatyvais: valstybinės valdžios galia kyla iš suvereno (žmonių sutikimo), tačiau kartu norint ją veiksmingai vykdyti ir išlaikyti reikia tą valdžią riboti, dalinti ir vykdyti per savitas institucines formas. Žmonių suvereni valdžia negali būti tiesiogiai realizuojama, o tik per konstituciškai įsteigtas struktūras. M.Loughlinas tai įvardija kaip konstitucionalizmo paradoksą. Jo teigimu, pačiame šio paradokso centre yra įtampa tarp steigiamosios valdžios ir konstitucinės formos, tarp politikos ir teisės. Ir čia kyla klausimas: kaip suverenitetas, kuris priklauso tautai, gali būti realizuotas.⁸⁹ XX a. viduryje prasidėjo esminė politikos ir teisės santykio transformacija, kurio centre buvo naujas suvereniteto vaidmuo. Ją visų pirma nulėmė tarpukario totalitarinių ir autoritarinių režimų įsivyravimas ir sekęs neregėto kruvinumo Antrasis pasaulinis karas, kurį lydėjo įvairių tautų ir socialinių grupių genocidas. Pokaryje dominuoja požiūris, kad dėl pasaulinio karo, nusikaltimų žmoniškumui ir visų su tuo susijusių tragedijų kalta demokratijos krizė. Europos vyraujanti intelektualinė pozicija

⁸⁸ Bruce Ackerman, „Three Paths to Constitutionalism - and the Crisis of the European Union“ *British Journal of Political Science* 45, No. 4 (2015):706-708.

⁸⁹ Martin Loughlin, Neil Walker „Introduction,“ in *The Paradox of Constitutionalism: Constituent Power and Constitutional Form*, ed. Martin Loughlin, Neil Walker (Oxford: Oxford University Press, 2007), 1.

yra ta, kad už visus XX a. pradžios kataklizmus atsakomybė tenka masėms ir jų aktyviam įsitraukimui į politiką, kuri prasideda su Prancūzijos revoliucija ir pasiekia kulminaciją Antrajame pasauliniame kare. Padaroma išvada, kad masių kaip veikėjo susiformavimas pagimdo totalitarizmą.⁹⁰ Dėl to pokario liberali demokratinė kapitalistinė valstybė turi politiškai persitvarkyti. Pirmuoju šių pertvarkų taikiniu tampa liaudies suverenitetas, kuris turi būti apribotas valstybės vidaus gyvenime: tautos, masinė visuomenė turi mažiau spręsti tiesiogiai politikoje. Greta to pradedamas Europos integracijos projektas. Kaip pastebi konstitucionalizmo teoretikas Michaelis A. Wilkinsonas, tai du valstybės-visuomenės santykio depolitizavimo proceso, skirto demokratijos suvaržymui siekiant užkardyti bet kokią grėsmės liberaliai tvarkai pasikartojimą kompotentai.⁹¹ Politinė sistema transformuojama demobilizuojant mases, keičiant politinių partijų vaidmenį (jos nebeturi atstovauti atskiriems visuomenės sluoksniams, ištisoms klasėms, o būti orientuotos į rinkimų sėkmę, politinės partijos nebesiekia masinės narystės ir aktyvių piliečių), pabrėžiamas politinis centrizmas, ištrinamos ribos tarp politinės kairės ir dešinės, siūlomi technokratiniai sprendimai, kaip veiksmingas valstybės administravimas, nes yra konsensusas dėl ekonominio modelio. Tai reiškia, kad ir profesinės sąjungos linksta į šakinius susitarimus, derybas, bet ne streikus. Visi, kurie oponuoja politiniame centre esančioms suvienodėjusioms politinėms partijoms, yra diskvalifikuojami kaip radikalios, populistinės arba ekstremistinės jėgos. Susiformuoja postpolitinė situacija ir dėl to natūraliai atsiranda parlamentarizmo nuosmukis, nes piliečiai vis mažiau gali daryti įtaką sprendimų priėmimui, jų vaidmuo pradeda apsiriboti eiliniaais rinkimais, o šiuos procesus lydinti ekspertokratinė logika reiškia, kad vis daugiau sprendimų priima vykdomoji valdžia.⁹² Tiesa, parlamentas turėjo daugiau teisių nei valstybės vadovas, nes vienasmeninės institucijos dėl autoritarizmo grėsmės ir praeities praktikų neteko savo galios. Ir nors parlamentų legitimumas kilo iš liaudies suvereno valios, tačiau suverenai tos valios negalėjo naudoti. Tai, kad aktyvus ir masinis piliečių dalyvavimas politikoje nebuvo skatinimas, o jo vengiama, bei totalitarinė kolektyvinio mąstymo praeitis paskatino individualistinės ir neigiamos laisvės sampratą,

⁹⁰ Jan Verner Muller, *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe* (New Haven: Yale University Press, 2011), 126.

⁹¹ Michael A. Wilkinson, *Authoritarian Liberalism and the Transformation of Modern Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2021), 96.

⁹² Chantal Mouffe, *For A Left Populism* (London: Verso Books, 2019), 17.

kurią vystė filosofai Isaiahas Berlinas ir Raymondas Aronas: pokario žmonės labiau norėjo ramiai, stabiliai gyventi savo gyvenimus be valstybės kišimosi, nei daryti įtaką valstybės gyvenimui. Mažiau gyvybinga demokratija buvo tam tikra kompensuojama gerovės valstybės materialinėmis gėrybėmis.⁹³ Šios naujos istorinės aplinkybės skatino esmingai transformuoti klasikinio konstitucionalizmo sampratą keičiant jo funkciją, suvereno vaidmenį jame, sumenkinant politinės demokratijos svarbą. Kaip pastebi M. Wilkinsonas, suvereno ir jo įsteigtos valdžios (parlamento) nustūmimas užpildė šią vietą konstitucinėje struktūroje teisės viršenybės principu ir nepriklausomų institucijų idėja. Jos atliko ir demokratijos ribojimo funkciją būdamos ekspertinėmis, tariamai neleidžiančiomis įsivyrėti neracionaliems ar ekstremistiniams sprendimams. Šios antimažoritarinės institucijos – stiprūs konstituciniai teismai, nepriklausomi centriniai bankai, įvairios reguliacinės agentūros, įsteigtos veikti be demokratinės kontrolės ir virš politinio-demokratinio proceso. Čia verta paminėti, kad teisės filosofijos lygiu pozityvistinė teisė buvo suvokiama kaip susikompromitavusi nacizmo laikotarpiu, nes savo teorijoje darė distinkciją tarp teisės ir moralės („mes tik vykdėme teisėtus įsakymus“), ir įvyko prigimtinės teisės (tai paskatins vadinamąją „teisių revoliuciją“) atgimimas: antipozityvizmu remsis Vokietijos pagrindinis įstatymas (konstitucija). Įvyksta lūžis teisės disciplinoje: iš valstybės teorijos į konstitucinę teoriją. Liberaliai konstitucinei teorijai tampa būdinga „daugumos tironijos“ ir jos ribojimo tezė, kuria remiasi konstitucionalizmo raida.⁹⁴ Jei anksčiau H. Kelseno pasiūlyti konstituciniai teismai sulaukė kritikos dėl to, kad jų samprata sunkiai suderinama ar net prieštarauja liaudies suverenitetui, dabar toks nesuderinamumas tapo privalumu, demokratijai reikėjo tvirtesnio apynasrio. Vokietijos federalinis konstitucinis teismas (naujojo konstitucionalizmo bastionas) uždraudė kelias radikalias politines partijas kaip grėsmę demokratijai. Sprendimas remiasi vokiečių politikos mokslininko Karlo Leowensteino militantinės demokratijos teorija, kuri teigia, kad radikalūs judėjimai gali pasinaudoti demokratijos metodais ir taip panaikinti pačią demokratiją. Jis siūlė demokratijoms nuo jų gintis, o ne vadovautis „demokratiu fundamentalizmu“ ir „legalistiniu aklumu“, kylančiu iš „perdėto teisės viršenybės formalizmo“.⁹⁵ Kaip pastebi

⁹³ Martin Conway, „Democracy in Postwar Europe: The Triumph of a Political Model“ *European History Quarterly* 32, No. 1 (2002): 64-67.

⁹⁴ Wilkinson, *Authoritarian Liberalism and the Transformation of Modern Europe*, 96, 102.

⁹⁵ Muller, *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century*, 146-147.

M.Wilkinsonas, tokia demokratijos samprata buvo artimesnė C.Schmittui nei H.Kelsenui, kuris atmetė militantinės demokratijos koncepciją remdamas procedūrinės demokratijos versiją. XX a. antroje pusėje susiformavo toks politikos ir teisės santykis, kuriame politinė demokratija tapo ribojama per konstitucijos juridifikaciją, teisminė valdžia – per konstitucinę kontrolę, asmens teisių apsauga plėtė savo valdžią ir teisininkų klasės įtaką. Tai prasidėjo per Vokietijos federalinio konstitucinio teismo (vienas galingiausių naujojo konstitucionalizmo doktrinos centrų pasaulyje, galima teigti, kad tai idealus modelis) ir plito į kitas jurisdikcijas.⁹⁶ A.Somekas detalai klasifikuoja konstitucionalizmo raidą išskirdamas tris jo modelius: konstitucionalizmas 1.0, kuris atitinka tai, ką šiame darbe įvardijome kaip šiuolaikinį klasikinį konstitucionalizmą, konstitucionalizmas 2.0, arba jį dar galėtume pavadinti grįstą proporcingumo principu, ir dar besiformuojantis konstitucionalizmas 3.0, arba kosmopolitinis konstitucionalizmas. Remdamiesi šia klasifikacija aptarkime pagrindinius šių modelių bruožus.

Konstitucionalizmas 2.0, kaip jau minėjome, susiformuoja Vokietijoje po Antrojo pasaulinio karo dėl Vokietijos federalinio konstitucinio teismo oficialios konstitucinės doktrinos. Pirmas konstitucionalizmo 1.0 ir konstitucionalizmo 2.0 modelių svarbus skirtumas, pagal A.Someko apibrėžimą, yra tranzicija nuo laisvės prie orumo. Jei klasikinis konstitucionalizmas remiasi teiginiu apie konkrečios tautos (suvereno) sąmoningą ir savanorišką vertybių realizaciją, tai antrasis modelis atsisako voliuntarizmo ir remiasi žmogaus orumu, kuris yra pagrindas žmogaus teisių apsaugai. Prigimtinės žmogaus teisės pripažįstamos kaip universalios, jos nesiejamos su jokia tauta, bet yra neatsiejamos nuo individo. Klasikiniame konstitucionalizme teisė uždeda išorinius ribojimus – tai legalumo sistema. Tuo metu antrajame modelyje nebeužtenka jurisdikcinės erdvės paisymo, o konstitucija įtvirtina jau vidinius ribojimus, tai yra, racionalumo ir protingumo kriterijus valstybinės valdžios sprendimams, kurie nebėra tik klasikiniame konstitucionalizme minėtas racionalumo testas, nusakantis, ar valdžiai nustatytos ribos buvo paisytos. Konstitucionalizmas 2.0 perkelia konstitucinės teisės akcentą nuo valstybinės valdžios vykdymo kontrolės ant pagrindinių teisių realizavimo. Būtina trumpai aptarti Vokietijos federalinio konstitucinio teismo Lutho bylą, kuri yra bene svarbiausia savo reikšme. Režisierius Veitas Harlanas kreipėsi į civilinį teismą su ieškiniu dėl žalos atlyginimo, nes

⁹⁶ Wilkinson, *Authoritarian Liberalism and the Transformation of Modern Europe*, 108.

vietos politikas Erichas Luthas kvietė boikotuoti režisieriaus filmus dėl jo nacistinės praeities. Ši boikoto kampanija taip pat turėjo šalutinį poveikį, nes atsinaujino antisemitinės nuotaikos. Konstitucinis teismas 1958 metais nusprendė Lutho naudai išaiškindamas ir tai, kad konstitucija nėra vertybiškai neutralus dokumentas, o jos pagrindinių teisių skirsnis nustato objektyvią vertybių tvarką, kuri smarkiai sustiprina veiksmingą pagrindinių teisių galią. Konstitucinis teismas byloje nusprendė Lutho teisių naudai ne tik dėl jo žodžio laisvės ir visuomenės nuomonės formavimo, tačiau visų pirma dėl to, kad jo kalbos veiksmas prisidėjo prie politiškai svarbių tikslų įgyvendinimo, nes kai kurie klausimai yra ypatingos reikšmės formuojant visuomenės nuomonę (šiuo atveju kova su antisemitizmu).⁹⁷ Vokiečių teisės filosofas Robertas Alexy dėl sprendimo Lutho byloje išryškina tris esmines išvadas, kurios iš pagrindų keitė Vokietijos konstitucinę teisę: pirma sako, kad konstitucinės teisės turi ne tik taisyklių, bet ir principų pobūdį, egzistuoja objektyvi konstitucinė vertybių tvarka; antra išvada sako, kad konstitucinėse teisėse randamos vertybės ar principai taikomi ne tik piliečio ir valstybės santykiams, bet ir visoms teisės sritims, o dėl to vertybių ir principų struktūra suponuoja konstitucinių teisių „spinduliavimą“ („radiating effect“) visoje teisės sistemoje, konstitucinės teisės tampa visur esančios; trečioji yra numanoma vertybių ir principų struktūros. Vertybės ir principai linkę susidurti, o principų koliziją galima išspręsti tik subalansavus. Interesų derinimas yra būtinas. Balansavimas, anot R.Alexy, Vokietijos konstitucinėje teisėje yra išsamesnio proporcingumo principo dalis.⁹⁸ Konstitucinė teisė (pagrindinės teisės) jau reguliuoja ne tik valstybės valdžią ar jos santykį su piliečiu, bet ir santykius tarp dviejų privačių fizinių asmenų. Kaip pastebi A.Somekas, iš šios bylos suponuoja, kad ne tik teisminė, bet ir įstatymų leidžiamoji valdžia tap pat turi pareigą ginti pagrindines teises nuo kitų kėsinosi, nes egzistuoja tiesioginis ryšys tarp „spinduliavimo efekto“ ir pareigos saugoti. Dėl to konstitucinė analizė turi nustatyti, kaip ir kodėl įstatymų leidėjas sukuria vieną ar kitą teisinę situaciją, įvertinti valstybės sprendimų racionalumą ir protingumą. Kadangi konstitucionalizmas 2.0 pabrėžia priešasčių, pateisinančių kišimąsi į pagrindines teises arba akivaizdžiai nepakankamą jų apsaugą, įvertinimą, tai, anot A.Someko, todėl konstitucinės valdžios centras pasislenka nuo tariamai įpareigojančio konstitucijos teksto prie valstybinės valdžios veiksmų racionalumo ir pagrįstumo peržiūros

⁹⁷ Somek, *The Cosmopolitan Constitution*, 13, 17, 82-85, 97-99.

⁹⁸ Robert Alexy, „Constitutional Rights, Balancing, and Rationality“ *Ratio Juris* 16, No. 2 (2003): 133,135.

struktūros. Konstitucijos teksto interpretacija tampa nereikšminga. Tai irgi įtvirtino Vokietijos federalinis konstitucinis teismas.⁹⁹ Vykdydami šias funkcijas konstituciniai teismai nutolsta nuo konstitucijos teksto, precedentų, istorinių faktų interpretacijos, jiems jie nebėra šaltiniai, o remiasi išskirtinai į viešąjį interesą orientuotu pateisinimu (*justification*), teismo tyrimo objektas tokioje priėjoje yra nustatyti ne tik ginčijamos normos legalumą, bet visų pirma, ar teisės aktu taikomos priemonės proporcingos siekiamam tikslui, dėl to negalima riboti asmens teisių labiau, negu būtina teisėtam ir pagrįstam tikslui pasiekti. Tokio tipo jurisdikcijose (dominuojanti prieiga Europoje) individas ginčija teisės akto konstitucingumą remdamasis plačiomis teisės į laisvę ir lygybę normomis. Individas suteikiamos vis platesnės bendrosios teisės į laisvę ir lygybę, o tai atveria galimybę ginčyti praktiškai visas normas, o jas atitinkamai vyriausybė arba įstatymų leidėjas turi teismui pateisinti. Tokia teisminė kontrolė gali kelti pagrįstų klausimų dėl jos legitimumo, ypač kalbant konkrečios politinės bendruomenės atžvilgiu, tačiau jos šalininkai laikosi pagrindinio principo, kad taip užtikrinama politinė lygybė, nes egzistuoja tiesioginis ryšys tarp kiekvieno teisės balsuoti ir kiekvieno teisės reikalauti pateisinti valdžios sprendimus. Be to, anot jos autorių, galimybė praktiniame pasaulyje eiliniam piliečiui padaryti realią įtaką politiniam procesui yra mažesnė, nei teisiniais argumentais įtikinti teismą panaikinti ginčytiną teisės akto normą.¹⁰⁰ Jei konstitucionalizmas 2.0, atribojęs parlamentą nuo konstitucinės reikšmės teikimo vis dar mato įstatymų leidėją kaip ordinarinės politikos centrą, to jau nebėra konstitucionalizmo 3.0 modelyje. Konstitucionalizme 3.0 užsienio teismo precedentas yra svarbus šaltinis, nacionalinės valstybės turi galutinę valdžią tik jeigu yra formaliai arba neformaliai pripažįstamos kolegų (*peer review*) dėl žmogaus teisių užtikrinimo, pilietybės samprata yra postnacionalinė, akcentuojamas administracinis racionalumas už nacionalinės valstybės ribų – tai, ką A. Somekas pavadina administracija be suvereniteto.¹⁰¹

Apibendrinamas M.Loughlinas teigia, kad konstitucionalizmo transformacija XX a. antroje pusėje išpopuliarino dabar jau plačiai paplitusį įsitikinimą, kad socialinę pažangą skatinti turi ne politika, rinkimų daugumos ir iš jų kylantys teisėkūros veiksmai, o

⁹⁹ Somek, *The Cosmopolitan Constitution*, 106-107, 109-110.

¹⁰⁰ Mattias Kumm, „The Idea of Socratic Contestation and the Right to Justification: The Point Rights-Based Proportionality Review“ *Law and Ethics of Human Rights* 2, No. 4 (2010): 142-144, 167-168.

¹⁰¹ Somek, *The Cosmopolitan Constitution*, 228.

novatoriškas teisminis aiškinimas. Teisėjai, anot konstitucinės teisės mokslininko, įgijo milžinišką įtaką dėl teisių revoliucijos, kai jie bet kuriuos valstybinės valdžios veiksmus gali vispusiškai peržiūrėti remdamiesi abstrakčiais principais, pridurdamas, kad konstitucionalizmas dabar jau yra permąstytas kaip teorija, ir teigia, kad valstybinė valdžia priklauso ne nuo kolektyvinės valios, o nuo abstrakčių viešojo proto standartų laikymosi. Ši konstitucionalizmo transformacija, anot M.Loughlino, nebeleidžia konstitucionalizmo sieti su konstitucine demokratija, nes jis jau prisideda prie jos degradacijos.¹⁰²

Naujasis autoritatinis liberalizmas, kuris nebenorėjo Veimaro respublikos klaidų (parlamentinio absoliutizmo), atsirabo nuo nacionalizmo ir buvo ekonomiškai itin sėkmingas Vokietijos Federacinėje Respublikoje (VFR, toliau ir visur tekste – Vokietija), ypač esant kontrastui su socialistine sistema Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, ieškojo naujos Vokietijos visuomenę siejančios ideologijos. Tokią funkciją bandyta suteikti Pagrindiniam įstatymui (konstitucijai) pagal filosofo Jurgeno Habermaso ideologinę „konstitucinio patriotizmo“ formulę, tačiau tai nebuvo itin sėkminga. Visuomenės integracijos, remiantis konstitucija, geriausiu pavyzdžiu yra laikomos Jungtinės Amerikos Valstijos. Taip neabejotinai yra dėl to, kad tai visiškai nauja tauta ir valstybė, kuri negali remtis etniniu pagrindu ar ilgaamže tradicija, tačiau kartu konstitucija yra JAV steigiamojo mito esminis elementas, vienijantis amerikiečius tiek politiškai, tiek visuomeniškai. Suvereniteto centrinę svarbą aprašo ir Alexis de Tocqueville'is savo veikale „Democracy in America“ teigdamas, kad diskusiją apie bet kokius JAV politinius įstatymus būtina pradėti nuo tautos suvereniteto doktrinos. Jo teigimu, suvereniteto doktrina buvo ugdoma miesteliuose ir gyvenvietėse, o „prasidėjus revoliucijai užvaldė visą valstybę“ ir yra „įstatymų įstatymas“.¹⁰³ T.Paine'as konstituciją apibūdina kaip „valstybės politinę bibliją“, kurią namuose turi kiekviena šeima, o kiekvienas vyriausybės pareigūnas kišenėje. Konstitucija remiasi visos politinės diskusijos.¹⁰⁴

¹⁰² Martin Loughlin, „Against Constitutionalism“, Harvard University Press, žiūrėta 2021m. gruodžio 2 d., <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674268029>.

¹⁰³ Alexis de Tocqueville, *Democracy in America* (New York: Bantam Classic, 2000), 61-62.

¹⁰⁴ Paine, *Rights of Man, Common Sense and Other Political Writings*, 240.

5. Naujausios Lietuvos konstitucionalizmo tendencijos

Vis dėlto integracinė konstitucijos funkcija priklauso nuo istorinių valstybės steigimo aplinkybių, tarkime, nagrinėdami Lietuvos atvejį, turime pastebėti esminius skirtumus tarp JAV ir Lietuvos. Tai geriausiai teoriniu požiūriu išryškina filosofas Alvydas Jokubaitis pabrėždamas, kad analizuojant Centrinės Rytų Europos atvejus būtina nepamiršti, kad valstybės šiame regione buvo įsteigtos apsaugoti konkrečioms tautoms (tarkime, lietuvių), vienas esminių skirtumų, kad net ir praradus valstybę tauta išlieka ir siekia išsaugoti savo kultūrinį identitetą. Tokiu būdu konstitucija yra subordinuota tautai, o ne atvirkščiai, tauta regione suvokiama egzistuojanti dar iki konstitucijos paskelbimo. A.Jokubaičio teigimu, politinė mintis Centrinėje Rytų Europoje kuria tai, ką galima pavadinti nacionaliniu egzistencializmu, kuriam rūpi kultūrinis išlikimas, dėl to politiniai debatai turi kultūrinę sudedamąją, ši aplinkybė jautrina požiūrį į suverenitetą ir jo kaitą. Filosofo teigimu, P.Kahno teoriją, kuri atsisako valstybę kildinti iš teisės, o mato politinius ir moralinius jos šaltinius nagrinėjant Centrinės Rytų Europos atvejus, būtina papildyti kultūriniu identitetu: šiuolaikinės tautos kilo dėl politinių revoliucijų, tačiau Centrinės Rytų Europos tautos prieš politines dar turėjo kultūrinės tapatybės kovas, todėl kultūrinės revoliucijos buvo pradžioje politinės ir tik todėl galėjo įvykti pastarosios, nes prieš išsivadavimos tautos turėjo suvokti savo nacionalinį identitetą, savo nacionalinę kultūrą, todėl priešingai, nei JAV ar Prancūzijoje, šis procesas buvo pirminė šiuolaikinių regiono valstybių prielaida. Centrinėje Rytų Europoje suvokiama, kad tauta gali prarasti savo valstybę, tačiau itin svarbu išlaikyti savo kultūrinę tapatybę, todėl jos svarba suvokiama hierarchiškai netgi aukščiau nei pati valstybė¹⁰⁵. Tai atsispindi ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, priimtoje 1992 metais spalio 25 d. referendumu. Jos preambulėje kalbama apie lietuvių tautą, kuri „išsaugojo savo dvasią, gimtąją kalbą, raštą ir papročius“. Lietuvių tauta, kuri „Lietuvos žemėje puoselėja tautinę santarvę“ steigia, atkuria valstybę, kuri išorinių jėgų atskirais istoriniais momentais sunaikinama, tačiau išlieka. Valstybė yra tautos, kuriai priklauso suverenitetas, kūrinys, ir dėl to negali būti paaiškinama ją išvedus sausai tik iš pozityvistinės teisės.

Kaip pastebi britų teisininkas ir istorikas, buvęs Jungtinės Karalystės aukščiausiojo teismo teisėjas Jonathanas Sumptionas, dauguma žmonių teismų sprendimus prieštaringose,

¹⁰⁵ Alvydas Jokubaitis, „Can the Constitution Do Away with Nation State,” in *The Concept of the Constitution in the History of Political Thought*, ed., Arkadiusz Gornisiewicz, Bogdan Szlachta, (De Gruyter Open, 2018), 32, 34-36.

dideles diskusijas visuomenėje keliančiose bylose vertina pagal tai, ar galutinis rezultatas juos tenkina, tačiau teisininkas siūlo juos vertinti visiškai kitu kampu, tai yra, kaip jie buvo priimti, o ne ar sutinkame su šiais sprendimais, ir konkrečiai analizuoti, ar teisminis kelias yra tas, kuriuo turi būti priimti tokie visuomenėje skirtingai vertinami klausimai. Tarkime, paties J.Sumptiono įsitikinimu, jie turi būti politinio sprendimų lauko dalis (*questions of policy*), nes visa tai susiję ir su demokratinio legitimumo praradimu¹⁰⁶. Šiuo atveju ir darbo tyrimo objekto prasme svarbu ne *ka*, o *kaip* priėmė konstitucinis teismas. *Kaip* visų pirma reiškia, ar teismas paisė suvereno principo, ar sprendimą priėmė remdamasis nuo šio principo atsietais, grynai iš teisės normų išvedamais principais, kurie yra universalistinio pobūdžio ir remiasi grynai racionaliais argumentais, kurių pagrindinis yra teisėmis grįstas proporcingumas. Originalizmo-tekstualizmo, kurį galima laikyti artimiausia suvereniteto principui, interpretacijos mokykla teigia, kad teisėjas nagrinėdamas bylą turi remtis tokia konstitucijos teksto prasme, kokia ji buvo ją priimant, o ne vadovautis momentine liaudies nuomone, politinėmis madomis. Teisėjas, nagrinėjantis bylą, yra neutralus ir neprimeta savo įsitikinimų, net jei jie visiškai sutampa su bylininko, bet prieštarauja originaliai teksto prasmei. Demokratija, tokio teisėjo įsitikinimu, turi vykti ne per teismą, o per politinį procesą – keičiant konstituciją, ir tik taip gerbiama suvereno valia.

5.1 Konstitucinė doktrina: šeimos sampratos atvejis

Vienas tokių, kaip apibūdina lordas Sumptionas, bylų yra Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrina, susijusi su šeimos samprata. Ši doktrina suformuota 2011 m. rugsėjo 28 d. ir 2019 m. sausio 11 d. nutarimuose. Pirmasis pakeičia šeimos sampratą, atskirdamas vyro ir moters sudarytą santuoką nuo vyro ir moters sukurtos šeimos, o antrasis, remdamasis pirmuoju, šeimos sampratą išplečia kaip lyčiai neutralią.

Šeima ir santuoka kaip konstitucinės vertybės 1992 metų Konstitucijoje yra ne tik išryškintos, bet kartu joje ir apsaugotos nuo jų perinterpretavimo teisinėje hierarchijoje esančių žemesnių teisės aktų (pvz., įstatymais). Keisti šias vertybes įmanoma tik taikant specialią pačioje Konstitucijoje numatytą jos keitimo procedūrą, kuri reikalauja 1/4 Seimo narių grupės arba mažiausiai 300 tūkstančių piliečių iniciatyvos, o pats šio Konstitucijos straipsnio keitimas Seime turėtų vykti ne mažiau sudėtingos procedūros metu, tai yra,

¹⁰⁶ Jonathan Sumption, *Trials of the State: Law and the Decline of Politics* (London: Profile Books, 2019), 39.

balsuojama du kartus, tarp balsavimų taikant trijų mėnesių pertraukas ir kiekvieną kartą už pakeitimus turi balsuoti ne mažiau kaip 2/3 Seimo narių arba keisti straipsnį dar sudėtingesnės referendumo procedūros būdu. Akivaizdu, kad norint keisti galiojančią Konstituciją reikalinga ne tik aritmetiškai absoliučios daugumos parama Seime, bet tam reikalingas absoliučios daugumos visuomenės palankumas, nes kitaip tokia konstitucinė, politinė dauguma Seime gali nesusiformuoti. Santuokos ir šeimos įrašymas į pagrindinį šalies įstatymą reiškia, kad suverenas pademonstravo valią apibrėžti šeimą kaip svarbią ir konstituciškai saugomą vertybę. Konstitucijos III skirsnio „Visuomenė ir valstybė“ 38 straipsnyje aštuoniuose dalyse ir 39 straipsnyje trijose dalyse apibrėžiami šeimos klausimai. 38 straipsnio pirmos trys dalys yra aktualios tyrimui: „Šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas. Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę. Santuoka sudaroma laisvu vyro ir moters sutarimu.“

Pilietinės Tautos, vienintelės turinčios teisę kurti valstybę, absoliuti dauguma, priėmusi Konstituciją šiuo straipsniu, akivaizdu, kad įtvirtino tokią visuomenės tvarką, kuri atitiko to meto jos vertybes, tai yra, suvereno valia konstituciškai įtvirtinta visuomenėje dominavusi tradicinės šeimos modelio samprata. Toks šeimos modelis lietuvių sąmonėje kilo tiek iš krikščionybės (vyras ir moteris sudaro santuoką dėl trečio, tai yra vaiko gimimo), tiek istoriškai visuomenėje egzistavo ne kaip viena iš, o tik kaip vienintelė priimtina, pavyzdinė, gerą moralę, visuomenės vertybes atitinkanti šeimos forma. Tiek prieškarinio Lietuvoje, tiek sovietinės okupacijos metais, o tuo labiau Sovietų Sąjungos griūties laikotarpiu šeimos, kaip vyro ir moters sąjungos modelis, nekito ir šeima buvo suvokiama išskirtinai kaip dviejų skirtingų lyčių sąjunga. Iš esmės konstituciškai apibrėžti santuoką, kaip sudaromą laisvu vyro ir moters sutarimu, reiškia šią sąvoką suvokti kaip porinį ryšį, tuo metu šeima suvokiama kaip grupinis ryšys, tai yra, asmenų, susijusių kraujo ryšiais, gimusių iš vienas kito. Vėlyvuosiu sovietmečiu socialistinėje sociologijoje diskutuojama apie tai, kad šeima gali egzistuoti ir be santuokos, tačiau visuomenės interesas suvokiamas kaip jų vienybė, nes tai reiškia kartu gyvenančius tėvus ir vaikus. Ne santuokoje gimusių vaikų Sovietų Sąjungoje buvo apie 9 proc., tačiau demografinėje statistikoje nebuvo tokio tipo, kaip „nesantuokinė šeima“, o tik „motina (tėvas) su vaikais“.¹⁰⁷ Tai rodo, kad natūrali šeima (vyro ir moters

¹⁰⁷ Vytautas Dumbliauskas, „Santuokos ir šeimos ryšys“ *Problemos* 36 (1987): 48-49.

partnerystė be santuokos) nebuvo paplitusi ar normalizuota, lyčiai neutrali šeima (turint galvoje homoseksualų šeimas) nebuvo aptarinėjama net teoriniu lygmeniu.

Ronaldas F. Inglehartas savo knygoje „Silent Revolution” ir „Cultural Evolution” teigia, kad po Antrojo pasaulinio karo išsivysčiusiose Vakarų pasaulio valstybėse dėl didžiulio ekonomikos augimo, gerovės valstybės atsiradimo, ilgų dešimtmečių taikos (karo nebuvimo) šiose visuomenėse susiformavo aukštas asmeninio ir ekonominio saugumo lygmuo, kuris padarė esminę įtaką atskirų kartų vertybinei kaitai ir pasaulėžiūrai. Šis kultūrinis lūžis paskatino postmaterialistinių vertybių plėtrą su ypatingu akcentu į individo laisvę, kuris jau pirmame etape pasireiškė didesne tolerancija seksualiniam išlaisvėjimui, homoseksualams, migrantams, etninėms ir rasinėms mažumoms, lyčių lygybės klausimams, sąlygojo požiūrio į tradicinę šeimą ir dviejų (vyro ir moters) lyčių sąvokos radikalų kitimą. Prie šių vertybių plėtros išsivysčiusių valstybių visuomenėse, anot R.F.Ingleharto, itin prisidėjo šiuos procesus lydinti šių visuomenių sekuliarizacija, dėl ko mažėjo religijos reikšmė, ir tai turėjo taip pat ir tiesioginę demografinę įtaką, nes mažėjo gimstamumas, kuris pasiekė lygį, kai miršta daugiau nei gimsta¹⁰⁸. Tuo metu Lietuvos visuomenėje 1992 metais ir kitą dešimtmetį tokios tendencijos ne tik nedominavo, bet jų praktiškai nebuvo. Tai atitiko Rytų Europos tendenciją, kur egzistavo ankstyvos ir universalios santuokos modelis.¹⁰⁹

Įstatymo leidėjas (Seimas) taip pat savo aktuose nuosekliai, jau nuo 1996 metų, apibrėžia šeimos koncepciją ir jos įgyvendinimo kryptis, o joje darni šeima yra kaip kylanti iš vyro ir moters santuokos, kurioje auga ir vaikai. Tuo metu šeimos, santuokos, dviejų lyčių egzistavimo klausimai nekėlė visuomenėje diskusijų ir tai atitinkamai neatspindėjo parlamento politinėse diskusijose, kaip kokius nors ypatingus prieštaravimus sukelti problema. Nepagrįsti atrodė ir argumentai, kad vieniša mama ar vienišas tėvas būtų diskriminuojami dėl tradicinio šeimos modelio egzistavimo, nes tas pats Konstitucijos straipsnio sakinyje tešia, kad, be šeimos, globojami ir saugomi motinystė, tėvystė bei vaikystė.

Tačiau to meto visuomenei neabejotinai turėjo atrodyti kaip savaime suprantamas faktas, kad tokių nuostatų įrašymas greta šeimos jokių būdu nereiškia kokio nors alternatyvaus

¹⁰⁸ Ronald F. Inglehart, *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 1-7.

¹⁰⁹ Goran Therborn, *Between Sex and Power: Family in the world, 1900-2000* (London: Routledge 2004), 221.

šeimos modelio įteisinimo. 1990 metais 90,6 proc. apklaustųjų nesutiko su teiginiu, kad santuokos institutas yra atgyvenęs, 1999 metais su tuo nesutiko 79,5 proc. Lyčiai neutralios (homoseksualų) šeimos sampratos visuomenėje neegzistavo, kaip ir požiūrio, kad valstybė turėtų pripažinti homoseksualių asmenų sąjungas. Priešingai, dominavo netolerantiškas, diskriminacinis požiūris: 1990 metais 87,4 proc. apklaustųjų teigė, kad nenorėtų gyventi homoseksualių kaimynystėje, o 88,3 proc. teigė, kad homoseksualizmui niekada negalima pritarti, toks požiūris vyravo ir 1999 metais, kai net 78 proc. taip manė, o 67,5 proc. apklaustųjų ir toliau nenorėjo homoseksualių kaip kaimynų. Vertinant empiriškai, galima daryti išvadą, kad ir priimant Konstituciją absoliuti politinės tautos dalis nepritarė homoseksualių sąjungoms ir jų įteisinimui kokia nors forma, tad akivaizdu, kad ir į konstitucinį šeimos sampratos turinį tai negalėjo patekti¹¹⁰. Be to, homoseksualizmo kaip legitimios seksualumo formos pripažinimas prasidėjo su Vakarų seksualine revoliucija. Pradžioje buvo homoseksualumo dekriminalizavimas, vėliau išbraukimas iš psichinės sveikatos sutrikimų registro ir nediskriminavimo darbe įtvirtinimas. Homoseksualių asmenų reikalavimas jų bendrą gyvenimą pripažinti šeima (pradžioje partneryste, vėliau prilyginti santuokai) įgavo politinį pritarimą kiek vėliau ir visų pirma Šiaurės Europos šalyse. Tiek JAV, tiek daugelyje Vakarų Europos, o ypač Rytų Europos šalyse šis klausimas 1992 metais buvo prieštaringas arba beveik nepriimtinas. Lietuvos atvejis šia prasme gali išsiskirti tik intensyvesniu, beveik, kaip rodo sociologinės apklausos, visuotiniu nepritarimu.¹¹¹

2008 m. birželio 3 d. Seimas priėmė dar vieną Valstybinę šeimos politikos koncepciją, kurioje laikėsi tradicinės šeimos, kylančios iš vyro ir moters santuokos, sampratos. Šis teisės aktas oponuojančios Seimo narių grupės buvo apskūstas Konstituciniam Teismui, kvestionuojant šeimos, kylančios iš santuokos, modelį, nes pareiškėjų atstovų socialdemokratų parlamentarų teigimu egzistuoja ir „neformali šeima, todėl šeima negali būti kildinama tik iš santuokos“. Konstitucinis Teismas savo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimu¹¹² konstatavo, kad „konstitucinė šeimos samprata negali būti kildinama tik iš

¹¹⁰ Stanislovas Juknevičius, sud., *Europa ir mes: Lietuvos gyventojų vertybės* (Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 2001), 237, 248, 263.

¹¹¹ Therborn, *Between Sex and Power: Family in the world, 1900-2000*, 223-224.

¹¹² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*, Vilnius, 2011 09 28, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta159/content> (žiūrėta 2020 m. sausio 10 d.),.

santuokos instituto”. KT interpretuodamas Konstituciją šį savo sprendimą motyvavo tuo, kad, nors santuokos ir šeimos institutai įtvirtinti tame pačiame Konstitucijos straipsnyje ir rodo „neatsiejamą ir neginčijamą santuokos ir šeimos ryšį”, teismas taip pat pabrėžė ir tai, kad santuoka yra „istoriškai susiklostęs šeimos modelis, neabejotinai turintis išskirtinę vertę visuomenės gyvenime, užtikrinantis Tautos ir valstybės gyvybingumą ir istorinį išlikimą”, tačiau KT konstatavo, kad „santuoka yra vienas iš šeimos konstitucinio instituto pagrindų šeimos santykiams kurti”, pridurdamas, kad tai nereiškia, kad pagal Konstituciją „nėra saugomos ir ginamos kitokios, nei santuokos pagrindu sudarytos šeimos, *inter alia* santuokos nesudariusių vyro ir moters bendras gyvenimas, kuris grindžiamas pastoviais emocinio prierašumo, tarpusavio supratimo, atsakomybės, pagarbos, bendro vaikų auklėjimo ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu priiimti tam tikras teises ir pareigas, kurie yra konstitucinių motinystės, tėvystės, vaikystės institutų pagrindas”. KT pabrėžė, kad svarbu santykių turinys, o ne jo santykių išraiškos forma. Būtina pastebėti, kad šioje byloje KT aiškindamas Konstituciją ir „atsižvelgdamas į Lietuvos valstybės tarptautinius įsipareigojimus” rėmėsi ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) jurisprudencija, kurioje „šeimos samprata neapsiriboja tradicinės šeimos, kuriamos santuokos pagrindu, sąvoka.” Apibendrintai galima teigti, kad šiuo KT nutarimu Konstitucija buvo interpretuota taip, kad šeima buvo atskirta nuo santuokos, tradicinė šeima kylanti iš santuokos liko tik viena iš formų, lygi turiniu, bet ne forma panašioms šeimos modeliams, tačiau lyties kontekste išliko vyro ir moters sąjungos rėmuose.

Tuo metu 2019 m. sausio 11 d. Konstitucinio Teismo nutarimu¹¹³ Konstitucija ir jos 38 straipsnis dėl šeimos kaip konstitucinės vertybės buvo interpretuotas dar kartą, toliau tęsiant 2011 metais KT nutarimu jau pradėtą esmingą šeimos sampratos plėtimą. Vyriausiasis administracinis teismas apeliacine tvarka nagrinėjo bylą, kurioje skundžiamas Migracijos departamento sprendimas Baltarusijos piliečiui, Danijoje (vienoje Europos Sąjungos valstybėje narėje) sudariusiam santuoką su tos pačios lyties Lietuvos (kitos ES valstybės narės) piliečiu, atsisakyti išduoti leidimą gyventi Lietuvoje šeimos susijungimo pagrindu, nes Lietuvoje pripažįstamos tik vyro ir moters sudarytos santuokos ar vyro ir moters

¹¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinė padėties” 43 straipsnio 1 dalies 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*, Vilnius, 2019 01 11, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1898/content>, (2020 m. sausio 10 d.).

partnerystės. Gavęs šį skundą Vyriausiasis administracinis teismas suabejojo įstatymo, reglamentuojančio užsieniečių teisinę padėtį Lietuvoje, konstitucingumu ir kreipėsi į KT išaiškinimo. KT interpretuodamas Konstituciją, be kita, rėmėsi jau 2011 m. rugsėjo 28 d. savo nutarimu suformuota KT doktrina dėl šeimos, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (ESTT) ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) jurisprudencija. ESTT 2018 m. birželio 5 d. prejudiciniame sprendime¹¹⁴ pagal Rumunijos konstitucinio teismo prašymą jau buvo pasisakęs, kad ES „valstybės narės pareiga pripažinti tos pačios lyties asmenų kitoje valstybėje narėje teisėtai sudarytą santuoką, kalbant tik apie išvestinės teisės gyventi šalyje trečiosios šalies piliečiui suteikimą” ir sprendime sako „tik apie šių asmenų teisių, kylančių iš Sąjungos teisės, įgyvendinimą.” Tame pačiame sprendime, kuriuo remiasi KT, ESTT pripažįsta, kad santuokos instituto apibrėžimas priklauso valstybių narių kompetencijai, ir šis ESTT sprendimas „neapima pareigos minėtai valstybei narei savo nacionalinės teisės aktuose numatyti tos pačios lyties asmenų santuokos instituto.”

Kitas šaltinis yra EŽTT jurisprudencija, kuri, anot KT nutarimo, „plačiai aiškina šeimos sąvoką ir yra aiškiai pripažinęs, jog Konvencijos 8 straipsnyje sąvoka „šeima“ neapribojama tik santuokos pagrindu sukurtais santykiais, bet gali apimti ir *de facto* šeimos ryšius, jei asmenys gyvena kartu nesudarę santuokos. Todėl, anot KT, nėra jokio pagrindo teigti, kad pagal Konvencijos 8 straipsnį neturi būti saugomas ir tos pačios lyties asmenų „šeimos gyvenimas“, kuris tos pačios lyties asmenų, gyvenančių sudarius stabilią *de facto* partnerystę, santykius apima lygiai taip pat, kaip skirtingų lyčių asmenų santykius.” Tiesa, KT nutarime pripažįsta, kad „Konvencijos 12 straipsnis, suteikiantis teisę, kaip minėta, vyrui ir moteriai tuoktis ir kurti šeimą, taip pat negali būti aiškinamas, kaip sukuriantis pareigą valstybėms Konvencijos dalyvėms suteikti galimybę sudaryti santuoką ir tos pačios lyties asmenims.”

Nagrinėdamas šią konstitucinės justicijos bylą, KT pripažįsta, kad Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalyje (santuoka) yra įtvirtinta (remiamasi tiesiogiai konstitucijos tekstu pažodžiui), kad santuoka sudaroma laisvu vyrų ir moters sutarimu, ir dėl to kitokia santuokos samprata gali būti įtvirtinta tik keičiant Konstituciją. Tačiau tame pačiame nutarime tęsiamas

¹¹⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, *Europos Sąjungos Teisingumo Teismo Didžiosios kolegijos prejudicinis sprendimas byloje C-673/16*. Liuksemburgas, 2018 06 05, <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=202542&pageIndex=0&doclang=LT&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=23354782>, (2020 m. sausio 10 d.).

oficialios konstitucinės doktrinos, kad santuoka yra tik viena iš šeimos formų, vystymas ir naujai (to nėra KT 2011 09 28 nutarime) konstatuojama, kad „konstitucinė šeimos samprata, be kita ko, yra neutrali lyties požiūriu” ir konstatuojama, kad dar ir aiškinant Konstitucijos 38 straipsnio 1,2 dalis (dabar jau tai apima ir lyčiai neutralios šeimos modelį) „kartu su Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintu asmenų lygybės principu ir diskriminacijos draudimu, yra saugomos ir ginamos visos šeimos, atitinkančios konstitucinę šeimos sampratą, pagrįstą nuolatinio ar ilgalaikio pobūdžio šeimos narių santykių turiniu, t. y., grindžiamą šeimos narių tarpusavio atsakomybe, supratimu, emociniu prierašumu, pagalba ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu prisiimti tam tikras teises ir pareigas.” Tokiu būdu Konstitucinis Teismas savo 2019 m. sausio 11 d. nutarimu konstitucinę šeimos sampratą, kuri buvo oficialioje doktrinoje jau atskirta nuo santuokos ir apėmė kitokias formas, tačiau kylančias iš vyro ir moters sąjungos, išplečia jau į lyčiai neutralias šeimas, tai yra, gali būti sudaromos pačios lyties asmenų šeimos.

Verta pastebėti, kad KT nutarime greta termino „seksualinė orientacija” pirmąkart minima ir „lytinė tapatybė”. KT motyvuoja, kad tai daroma, nes „Konstitucijos 29 straipsnio 2 dalis negali būti suprantama, kaip įtvirtinanti baigtinį nediskriminavimo pagrindų sąrašą”, o „priešingu atveju būtų sudarytos prielaidos paneigti Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalyje laidojamą visų asmenų lygybę įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms, t. y., pačią konstitucinio asmenų lygiateisiškumo principo esmę.” Lytinės tapatybės (*gender identity*) teorija (ši sąvoka kyla, be kito, iš Simonos de Beauvoir, o ypač Judithos Butler filosofijos) galima apibendrintai teigti keturias aksiomas: kiekvienas individas turi vidinę būklę, kurią galima apibūdinti kaip lytinę tapatybę, dalies individų lytinė tapatybė nesutampa su jų biologine lytimi (*biological sex*), kuri jiems priskirta medikų gimimo metu. Būtent lytinė tapatybė, o ne biologinė lytis lemia, ar individas yra vyras, moteris arba nė vienas iš jų, o tai reiškia, kad teisiškai ir politiškai turi būti saugoma ne biologinė lytis (tokia apskritai neturi turėti teisinės apsaugos), o lytinė tapatybė¹¹⁵. Verta pastebėti, kad šis konstituciškai naujas nediskriminavimo principas vidujai prieštarauja Konstitucijos tekste uždraudžiamai diskriminacijai dėl lyties (biologine prasme), nors fundamentalus principas teigia, kad Konstitucija negali pati sau prieštarauti.

¹¹⁵ Kathleen Stock, *Material Girls: Why Reality Matters for Feminism* (London: Fleet, 2021), 11, 43.

Apibendrintai galima teigti, kad šie du Lietuvos KT nutarimai yra aptarto konstitucionalizmo raidos XX a. antrojoje pusėje rezultatas. Lietuvos KT atsisako originalizmo konstitucinės interpretacijos filosofijos, vadinasi, ir politinio suvereniteto principo. Nesiremiam ir konvencine konstitucijos interpretacijos teorija, kuri konstituciniams teismams leidžia pažeisti originalų konstitucijos tekste įtvirtintą principą, jei jau aiškiai dauguma visuomenės turi kitokį to straipsnio supratimą nei konstitucijos kūrėjai. Lietuvos KT remiasi išskirtinai teisės suvereniteto akcentuojančio pagrindines teises bei draudžiančio neproporcingą kišimąsi į lygybę ir laisvę (šį kišimąsi kontroliuoja, nustato ir apibrėžia išskirtinai tik patys konstituciniai teismai) teorija. Lietuvos KT doktrina eina priekyje socialinės kaitos ir ją nurodo bei užbrėžia. Tarkime, istoriškai dalis valstybių homoseksualų partnerystę arba santuokas įtvirtino referendumais, tai yra, visuomenė pati iš naujo apibrėžė šeimą kaip lyčiai neutralią. Politiniu suverenitetu besiremiantis konstitucionalizmas šeimos sampratą (ką visuomenė apibrėžtų kaip šeimą) paliktų Lietuvoje spręsti politinės demokratijos būdu, tai yra, referendumu arba Seime keičiant Konstitucijos 38 straipsnį. Tačiau tai prieštarauja autoritarinio liberalizmo modeliui, paremtam teisiniu suverenitetu ir teisėmis grįsto proporcingumo teisiniu procesu, ribojančiam demokratiją (apsauga nuo „daugumos tironijos“). Remiantis nekonstitucinių konstitucinių pataisų teorija, kuri yra Lietuvos KT doktrinos sudedamoji dalis, tikėtina (dėl to turi atskirai pasisakyti Lietuvos KT), kad toks šeimos sampratos klausimas po KT nutarimų nebegali būti sprendžiamas referendumu. Šis konstitucionalizmas riboja ne tik ordinarinius įstatymus, bet ir konstitucines pataisas, nes tik politinio suvereno nusišalinimas užtikrina individo teises. Todėl Lietuvos KT doktrina performulavo šeimos koncepciją remdamasi grynai abstrakčiais teisės principais izoliuodama visuomenę, užkirsdama kelią jai spręsti šeimos sampratą politiniais demokratiniais metodais ir ateityje. Tai yra idealus naujojo konstitucionalizmo atvejis.

5.2 Konstitucinė doktrina: referendumo teisės ribojimo atvejis

Vienas svarbiausių demokratijos ribojimo, būdingų autoritariniam liberalizmui ir naujajam, pokariniam konstitucionalizmui, požymių yra konstitucijos pataisų ribojimas. Konstituciniai teismai suformuoja vadinamąją konstitucijai prieštaraujančių konstitucijos pataisų teoriją, kuri dalį konstitucijos straipsnių draudžia keisti net referendumo keliu, o dalį

riboja kontroliuodami referendumo iniciatyvą per konstitucinę teismą (leisdami arba ne surengti referendumą dėl konkrečios pataisos). Kaip pastebi M.Wilkinsonas, užuot nagrinėjęs esminius konstitucinius konfliktus, šis teisinis procesas juos tik nuslepia, depolitizuodamas konstitucinį konfliktą tokiu būdu, kuris baigiasi teismo politizavimu. Anksčiau aptarta militantinės demokratijos, kartu su šia nekeičiamos konstitucijos, teorijos yra vieni centrinių demokratijos ribojimo elementų.¹¹⁶ Liberalioji konstitucinė filosofija apskritai iš principo neigiamai žiūri į steigiamosios valdžios (politinio suvereniteto) idėją, nes liaudies suverenitetas automatiškai įtariamai kaip linkęs riboti laisvę, o istorinė patirtis rodo, anot liberalios teisės teorijos, kad juo negalima pasitikėti net jeigu jis veikia per demokratinę formą, dėl to suverenitetą siekia esmingai suvaržyti, paversti nominalia kategorija. Ši tendencija, pratęsiant A.Camus'ą, kartais apibūdinama kaip antroji Dievo mirtis politikoje. Pati idėja, kad kai kurie konstitucijos straipsniai negali būti ribotą laiką arba apskritai keičiami, nėra nauja ir siejama su režimų siekiu apsaugoti save. Lyginamasis konstitucionalizmas pabrėžia, kad kalbant apie konstitucijos pataisas būtina įvertinti dvi svarbias vertybes – stabilumą ir kaitą. Egzistuoja trys šiuolaikiniai būdai riboti konstitucijos pataisų priėmimo procedūrą: eksplisicitinis, implicitinis ir virškonstitucinis būdai. Istoriskai buvo paplitęs eksplisicitinis metodas, kai konstitucijos tekste buvo aiškiai išreikšta ir apibrėžta, kada ir kokie konstitucijos straipsniai negali būti keičiami, tarkime, prie jokių aplinkybių nebegalima grįžti prie panaikintos monarchijos, arba po revoliucijos paskelbtos konstitucijos trisdešimt metų negalima svarstyti jos pakeitimų. Verta pastebėti, kad dažnu atveju šie teisiniai draudimai nepasiteisino politiškai, nes, nepaisant konstitucinių draudimų ir grasinimų bausti už jų pažeidimus, žlugdavo susidūrę su politiniu suverenitetu. Kaip pastebi konstitucijai prieštaraujančių konstitucinių pataisų teorijos vienas autoritetingiausių tyrinėtojų Yanivas Roznai, išnagrinėjęs 742 pasaulio konstitucijas nuo 1789 m. iki 2015 m., priėjo išvadą, kad ši samprata itin išplitusi įvairiose teisinėse sistemose ir jurisdikcijose. Lyginamojo konstitucionalizmo ekspertas išskirsto šią tendenciją pagal atskiras konstitucionalizmo istorines bangas, ir šis suskaldymas atskirais laikotarpiais gali būti naudingas mūsų atliekamai analizei. Kaip rodo Y.Roznai surinkti duomenys, pirmosios konstitucionalizmo bangos (1789–1944 metais) tik 17 procentų konstitucijų (52 iš 306) buvo numatytas eksplisicitinis draudimas keisti atskirus konstitucijos straipsnius. Tuo metu

¹¹⁶ Wilkinson, 109.

antrosios bangos (tarp 1945–1988 metų) laikotarpiu šis skaičius išaugo iki 27 procentų (79 iš 287), o jau trečiosios konstitucionalizmo bangos išdavoje daugiau nei pusė konstitucijų turėjo tokį draudimą savo tekstuose (54 proc., 81 iš 149). Iš visų analizuotų 742 pasaulio konstitucijų beveik trečdalyje buvo arba yra įrašytas toks draudimas. Kaip matyti iš pateiktų duomenų, ši nuostata išplito po Antrojo pasaulinio karo arba, kaip įvardija Y.Roznai, tai tapo universaliai madinga tendencija. Tai sutampa su mūsų analizuojamu autoritariniame liberalizme paplitusiu konstitucionalizmu, ribojančiu demokratiją. Tyrėjas pastebėjo, kad šie draudimai tapo detalesni, ilgesni ir komplikuočiau (vidutiniškai 29,4 žodžiai iki 39,5 žodžių). Tai jis savo ruožtu sieja su tuo, kad iki Antrojo pasaulinio karo draudimai keisti konstituciją buvo numatyti dėl konstitucijos straipsnių, apibrėžiančių valstybės konstitucinės santvarkos pagrindus, dažniausiai valstybės valdymo formą. Tuo metu po Antrojo pasaulinio karo šie draudimai buvo išplėsti ir jau apėmė ne tik konstitucinės santvarkos principus, bet ir asmens konstitucinį statusą (pagrindines žmogaus teises ir laisves), konstitucinius reikalavimus nenukrypti nuo demokratinės valstybės reikalavimų. Iki Antrojo pasaulinio karo tik trys konstitucijos turėjo draudimus keisti konstitucijos straipsnius, saugančius pagrindines žmogaus teises ir laisves, tuo metu pokariu išaugo iki trečdalis visų draudimų turinčių konstitucijų. Vokietijos pagrindinis įstatymas, savaime aišku, yra pateikiamas kaip charaktėringiausias pavyzdys: žmogiškas orumas negali būti išbrauktas iš konstitucijos prie jokių aplinkybių, jis yra neatšaukiamas.¹¹⁷ Žmogiškasis orumas yra hierarchiškai aukščiausia konstitucinė vertybė, ją pripažįsta jau pats pirmasis Vokietijos pagrindinio įstatymo straipsnis, kuris yra nekeistinas. Konstitucijoje iš žmogaus orumo, kuris pats neapibrėžiamas kaip teisė, kyla visos kitos pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės, jos privalomos visoms valstybės valdžios šakoms (Pagrindinio įstatymo 2 ir 3 straipsniai). Tiesa, Vokietijos federalinis konstitucinis teismas savo sprendimais žmogaus orumą, nepaisant konstitucijos teksto ir struktūros, paskelbė atskira pagrindine teise. Anot A.Someko, toks orumo, kuris turėjo būti visuotinis konstitucijos siekis, sukonkretinimas turi kelias pasekmes: žmogaus orumas tampa vienu iš elementų, kuris turi suteikti orientaciją, suformuluojama teisminė formulė, kuria nustatinėjami žmogaus orumo pažeidimai, tai yra, nagrinėjamas esminis klausimas, ar žmogus valstybės nepradėtas traktuoti tik kaip objektas,

¹¹⁷ Yaniv Roznai, *Unconstitutional Constitutional Amendments: The Limits of Amendment Powers* (Oxford: Oxford University Press, 2017), 18-21.

tačiau kartu orumas ir sumenksta, nes jis suskaidomas teismų praktikoje, kurią pradeda sudaryti kazuistika ir gana pervertinti deontologiniai teiginiai.¹¹⁸ Žmogaus orumo principas perkeltas ir į Lietuvos KT oficialią doktriną: viena pirmųjų tokių bylų yra 1998 metais gruodžio 9 d. priimtas nutarimas dėl mirties bausmės panaikinimo, jis papildys ir KT doktriną dėl konstitucijai prieštaraujančių konstitucinių pakeitimų.

Lietuvos Konstitucija numato galimybę keisti jos straipsnius. Atskiras XIV skirsnis yra skirtas apibrėžti Konstitucijos keitimo sąlygas. Jis numato, kad „sumanymą keisti ar papildyti Lietuvos Respublikos Konstituciją turi teisę pateikti Seimui ne mažesnė kaip 1/4 visų Seimo narių grupė arba ne mažiau kaip 300 tūkstančių rinkėjų“ (147 str. 1 dalis). 148 straipsnio 1 dalis apibrėžia, kad „Konstitucijos 1 straipsnio nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ gali būti pakeista tik referendumu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę“, o to paties straipsnio 2 dalis teigia, kad „tik referendumu gali būti keičiamos pirmojo skirsnio „Lietuvos valstybė“ bei keturioliktojo skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatos“. Tai reiškia, kad Konstitucijoje eksplicitiškai nėra nurodyta draudimų keisti konstituciją. 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę, taisyklė nereiškia tik tikslo apsaugoti valstybės konstitucinės santvarkos stabilumą. Toks reikalavimas visų pirma remiasi steigiamosios valdžios (politinio suvereniteto) teorijos logika. Konstitucijos keitimas referendumo metu tam tikra prasme imituoja konstituciją paskelbusio „suvereno sugrįžimą“, liaudis „prabunda“ kaip suverenas ir pasinaudoja suverenijomis savo teisėmis, įvyksta tam tikra tiksli kopija „konstitucinio momento“ ir dėl to siekiama kuo aukštesnio dalyvavimo „slenksčio“, kad pataisa būtų priimta, tokiu būdu padidinant suvereno dalyvavimo intensyvumą. Būtent taip interpretuojamas šis Lietuvos Konstitucijos straipsnis.¹¹⁹ Dar 1994 m. liepos 22 d. nutarime Lietuvos KT pažymėjo, jog „Konstitucijoje nenumatyta, kad Konstitucijos 9 straipsnio, pagal kurį referendumą įstatymo nustatytais atvejais skelbia Seimas ir referendumas skelbiamas, jeigu jo reikalauja ne mažiau kaip 300 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, įgyvendinimas būtų saistomas kokių nors papildomų sąlygų ar kokių nors subjektų sprendimų ir taip pat pridūrė, kad Konstitucijos 3 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių suverenių

¹¹⁸ Somek, 14-15.

¹¹⁹ Wilkinson, 169-170.

galių, o priimant kokius nors išankstinius sprendimus, nenumatytus Konstitucijoje ir sąlygojančius referendumo paskelbimą, būtų ribojama aukščiausia suvereni Tautos galia.“ Tačiau 2014 liepos 11 d., 2019 vasario 15 d. ir ypač 2020 liepos 30 d. nutarimai suformavo priešingą oficialią doktriną tiek dėl referendumų, tiek dėl Konstitucijos keitimų draudimo. Jau 2014 liepos 11 d. nutarime Lietuvos KT įvedė implicitinį konstitucinių pataisų draudimą: įvedamas konstitucinis imperatyvas neteikti referendumui tokių galimų sprendimų, kurie neatitiktų iš Konstitucijos kylančių reikalavimų. Kurios konstitucinės pataisos neatitinka Konstitucijos, įvertina Konstitucinis Teismas. KT nutarime konstatuoja, kad Konstitucija saisto ir pačią valstybinę bendruomenę – pilietinę Tautą, reikalavimas laikytis Konstitucijos Tautai vykdant aukščiausią suverenią galią, *inter alia* tiesiogiai (referendumu), negali būti vertinamas kaip Konstitucijos 3 straipsnyje nurodytas Tautos suvereniteto varžymas ar ribojimas, visai Tautai priklausančių suverenių galių savinimasis. Pabrėžtina, kad Konstitucijos 3 straipsnio nuostatų paskirtis – apsaugoti šiame straipsnyje nurodytas konstitucines vertybes (Tautos suverenitetą, Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką), todėl šiomis nuostatomis negali būti remiamasi siekiant jas paneigti. Konstitucijos 3 straipsnio nuostatų negalima aiškinti *inter alia* taip, esą jos suponuoja Tautos teisę nepaisyti savo pačios priimtos Konstitucijos arba piliečio, kokios nors piliečių grupės teisę tapatintis su Tauta ir veikti jos vardu siekiant pažeisti minėtas konstitucines vertybes.¹²⁰ KT šiame kontekste paminėjo, kad „pagal Konstitucijos 28 straipsnį, įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių.“ Tuo metu 2020 liepos 30 d. nutarimu KT išplėtė ir sukongretino konstitucinių pataisų draudimą, šįkart remdamasis virškonstituciniu metodu. Visų pirma Lietuvos KT pirmąkart oficialioje konstitucinėje doktrinoje įtvirtino Lietuvos valstybės pamatinių konstitucinių aktų sampratą ir paskelbė, kad juos sudaro: „Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. nutarimas – Nepriklausomybės Aktas (kartu su 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės), 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktas „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės Atstatymo“,

¹²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Referendumo įstatymo nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*, Vilnius, 2014 liepos 11, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta24/content>, (2020 m. sausio 10 d.),.

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracija – 1992 m. spalio 25 d. Konstitucijos požiūriu yra ikonstituciniai steigiamojo (atkuriamojo) pobūdžio aktai, priimti Tautai atstovavusių ir jos valią įkurti (atkurti) nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę išreiškusių aukščiausiųjų institucijų. Todėl šie Lietuvos valstybės pamatiniai konstituciniai aktai, kaip pirminiai Lietuvos konstitucinės teisės šaltiniai, niekada negali būti pakeisti ar panaikinti.“ Atkreiptinas dėmesys, kad KT į šį pamatinių konstitucinių aktų sąrašą įtraukė tik tuos aktus, kurie eksplicitiškai pabrėžė Lietuvos valstybę kaip demokratinę, tačiau ignoravo kitus to eksplicitiškai neįvardinančius ar kebliomis istorinėmis aplinkybėmis priimtus panašius aktus, kaip, pavyzdžiui, 1941 metų birželio 23 d. sukilimo prieš Sovietų Sąjungos okupaciją metu Laikinosios vyriausybės paskelbtą Nepriklausomybės atstatymo deklaraciją. KT savo nutarime taip pat pabrėžė, kad „Lietuvos valstybės pamatinių konstitucinių aktų nuostatos, įtvirtinusios ir įgyvendinusios nepakeičiamus pamatinius konstitucinius principus – nepriklausomybę, demokratiją, prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdį, turi virškonstitucinę galią; jų negali paneigti jokia Lietuvos valstybės konstitucija. Atvirkščiai, Konstitucija, kaip aukščiausioji teisė, įtvirtina ir besąlygiškai saugo šias konstitucines vertybes. Kitaip aiškinant Konstituciją, kaip minėta, būtų sudarytos prielaidos panaikinti 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktu paskelbtą atkurta „nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę“, o kitos pamatinės nuostatos, įtvirtintos Lietuvos valstybės pamatiniuose konstituciniuose aktuose ir išreiškiančios Lietuvos valstybės konstitucines tradicijas, yra įgyvendinamos 1992 m. spalio 25 d. referendumu priimtoje Konstitucijoje, Tautai pasirinkus šios Konstitucijos nuostatų konkretų turinį ir konkrečią žodinę formą. Konstitucijoje atspindėtos Lietuvos valstybės konstitucinės tradicijos gali būti plėtojamos ir keičiamos Konstitucijoje nustatyta jos nuostatų keitimo tvarka.“ Pasiremdamas šia doktrinine inovacija Lietuvos KT įveda draudimą keisti ne tik konstitucinės santvarkos pagrindus, tačiau ir pagrindines žmogaus teises ir laisves: „pagal Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ 2 straipsnį šio Konstitucinio įstatymo 1 straipsnio nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, kaip ir Konstitucijos 1 straipsnis, gali būti pakeista tik referendumu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę, t. y. Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ nuostatų keitimui taikoma didesnė apsauga, nei kitoms Konstitucijos nuostatomis. Tačiau, kaip minėta, negali būti

priimamos Konstitucijos pataisos, panaikinančios prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdį, demokratiją ar valstybės nepriklausomybę; kitaip aiškinant Konstituciją, ji būtų suprantama kaip sudaranti prielaidas panaikinti 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktu paskelbtą atkurtą „nepriklausomą demokratiniiais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę“. Taigi pabrėžtina, kad Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ 1 straipsnio nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, kaip ir Konstitucijos 1 straipsnis, negali būti keičiama taip, kad būtų paneigtos pamatinės konstitucinės vertybės – valstybės nepriklausomybė, demokratija ar prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdis.“

Tokiu būdu pasiremiant implicitišku ir virškonstituciniu konstitucijai prieštaraujančių konstitucijos pataisų instrumentais, nepaisant suvereno neįtvirtinto eksplicitinio draudimo, Lietuvos Konstitucinis Teismas suformulavo autoritariniam liberalizmui ir jį lydinčiam naujam konstitucionalizmui būdingą doktriną ir taip apribojo politinę suvereną, neleisdamas ir ateityje jokia forma keisti konstitucinės santvarkos ir asmens konstitucinio statuso. Čia susiduria dvi skirtingos koncepcijos: konstitucionalizmo kaip valdymo filosofijos, paremtos teise, ir suvereno, kuris yra apibrėžiamas ne kaip juridinė, o faktinė jėga¹²¹, kuri nėra sutramdoma teisinėmis priemonėmis arba pakišama po konstitucinių teismų juridika.

¹²¹ Wilkinson, 116.

Išvados

Vakarų valstybių suvereniteto raidą galima suskirstyti į kelis etapus. Pirmas, XVI a. žymėjo šiuolaikinės valstybės, kuri XVIII a. transformavosi į demokratinę konstitucinę valstybę, susiformavimą. Suverenitetas, kaip ir valstybė, yra Vakarų (Europos) politinės ir teisinės minties unikali idėja, žymėjusi viduramžių pabaigą. Nuo XVI a. Europoje suverenitetas reiškė krikščionišką valstybę su karaliumi, kurio valdžia kyla iš Dievo. Šis konceptas vienodai galiojo tiek katalikiškoms, tiek protestantiškoms valstybėms. XVIII a. Prancūzijoje, Amerikoje suverenitetas persikelia į liaudį ir respubliką, o Didžiojoje Britanijoje suverenitetas priklauso parlamentui. Antras, XIX a. ir po Pirmojo pasaulinio karo, kai sugriūva didžiosios imperijos, Europoje gimsta nacionalinė valstybė, kurios bruožai yra kalba ir apibrėžta teritorija, kurioje gyvena konkrečia kalba kalbanti tauta. Trečias, XX a. taip pat žymėjo Afrikos ir Azijos valstybių išsivadavimą iš Vakarų imperializmo, kai kolonijose suvereniteto argumentas tapo pagrindiniu siekiant nepriklausomybės. XX a. antrojoje pusėje, o XXI a. pradžioje dar ryškiau Europos visuomenėse prasidėjo esminiai jos struktūros bei ideologiniai pokyčiai, auganti ir visa apimanti globalizacijos įtaka su smarkiu nacionalinės valstybės smukimu iškėlė diskusiją dėl suvereniteto sąvokos turinio, kuris pajėgtų atspindėti naują realybę, kartu ir teorinę diskusiją, ar ši sąvoka dar turės prasmę ateityje, ar jos turinio kaita taps tokia radikali, kad ji visai nebeatspindės ankstesnės suvereniteto sąvokos, nors ir besikeičiančio turinio. Suvereniteto vaidmuo stipriai kito XX a. antrojoje pusėje, nes po Antrojo pasaulinio karo įvyko svarbi transformacija: Europos vyraujanti intelektualinė pozicija tapo tokia, kuri už visus XX a. pradžios kataklizmus (karą, genocidą, totalitarizmo tragedijas) atsakomybę priskyrė masėms ir jų aktyviam įsitraukimui į politiką, kuri prasideda su Prancūzijos revoliucija ir pasiekia kulminaciją Antrajame pasauliniame kare. Padaroma išvada, kad masių kaip veikėjo susiformavimas pagimdo totalitarizmą. Pokaryje pradėta liberalios demokratinės kapitalistinės valstybės politinė pertvarka, kurios esminiu taikiniu tapo liaudies suverenitetas, turintis būti apribotas valstybės vidaus gyvenime: tautos, masinė visuomenė turi mažiau spręsti tiesiogiai politikoje. Liberalizmas instinktyviai nepasitiki suverenitetu, nes šis gali apriboti individo laisvę. Dėl to pradžioje susilpninamos vienasmenės valstybinės valdžios institucijos (valstybės vadovai), perduodant dalį jų

įgaliojimų kitoms valdžios šakoms, tačiau parlamento vaidmuo taip pat ribojamas įgalinant nepriklausomas tarpines institucijas, tokias kaip konstituciniai teismai. Tuo metu patys konstituciniai teismai imasi tokios aiškinimo metodikos, kuri konstitucijos teksto, precedentų, istorinių faktų nelaiko šaltiniais, o remiasi išskirtinai į viešąjį interesą orientuotu pateisinimu, teismo tyrimo objektas tokioje priėjoje yra nustatyti ne tik ginčijamos normos legalumą, kaip buvo būdinga klasikiniam konstitucionalizmui, bet visų pirma, ar teisės aktu taikomos priemonės proporcingos siekiamam tikslui, dėl to negalima riboti asmens teisių labiau, negu būtina teisėtam ir pagrįstam tikslui pasiekti. Centre yra individas ir jo teisės, bet ne suvereno valia. Individas ginčija teisės akto konstitucingumą remdamasis plačiomis teisės į laisvę ir lygybę normomis. Individams suteikiamos vis platesnės bendrosios teisės į laisvę ir lygybę, o tai atveria galimybę ginčyti praktiškai visas normas, o jas atitinkamai vyriausybė arba įstatymų leidėjas turi teismui pateisinti. Darbe analizuojant Lietuvos Konstitucinio Teismo oficialią doktriną, joje nustatyti naujojo konstitucionalizmo reikšmingi elementai: sprendimų priėmimas remiantis ne pilietinės Tautos (politinio suvereno) Lietuvos Konstitucijoje įtvirtinta fiksuota konkrečia konstitucijos reikšme (tokia, kokia ji buvo paskelbimo metu), tačiau išskirtinai teisės suvereniteto, akcentuojančio pagrindines teises bei draudžiančio neproporcingą kišimąsi į lygybę ir laisvę (šį kišimąsi kontroliuoja, nustato ir apibrėžia išskirtinai tik patys konstituciniai teismai) teorija. Tokia išvada daroma išanalizavus oficialios konstitucinės doktrinos nuostatas dėl šeimos sampratos ir referendumo teisės. Taip pat Lietuvos Konstitucinis Teismas oficialioje konstitucinėje doktrinoje įtvirtino vieną svarbiausių demokratijos ribojimų, būdingų autoritariniam liberalizmui, kuris yra ryškus naujojo konstitucionalizmo požymis, tai yra, konstitucijos pataisų ribojimą. Į oficialią konstitucinę doktriną integruojama vadinamoji konstitucijai prieštaraujančių konstitucijos pataisų teorija, kuri dalį konstitucijos straipsnių draudžia keisti net referendumo keliu, o dalį riboja kontroliuojant referendumo iniciatyvą per konstitucinį teismą (leidžiant arba ne surengti referendumą dėl konkrečios pataisos). Šie du atvejai rodo, kad Lietuvos Konstitucinio Teismo doktrina eina priekyje socialinės kaitos ir ją nurodo bei užbrėžia. Kaip pabrėžiama naujojo konstitucionalizmo teorinėje analizėje, konstitucionalizmo transformacija XX a. antroje pusėje būtent ir išpopuliarino dabar jau plačiai paplitusį įsitikinimą, kad socialinę pažangą skatinti turi ne politika, rinkimų daugumos ir iš jų kylantys teisėkūros veiksmai, o novatoriškas teisminis aiškinimas.

SUMMARY. THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICS AND LAW: THE CASE OF SOVEREIGNTY

The study analyses the official doctrine of the Constitutional Court of Lithuania and identifies significant elements of the new constitutionalism. Judicial decisions of the Court are no longer based on the original meaning of the constitution enshrined in it (as it was at the time of promulgation). The court bases its rulings on the theory of prohibiting disproportionate interference in the individuals life based on equality and liberty. This interference is controlled, determined and defined exclusively by the constitutional courts themselves. Such a conclusion is made after analyzing the provisions of the official constitutional doctrine regarding the concept of the family and the right to referendum. The Constitutional Court of Lithuania also enshrined in its official constitutional doctrine one of the most important restrictions on democracy, characteristic of authoritarian liberalism, which is a clear feature of the new constitutionalism, that is, the restriction of constitutional amendments. The so-called theory of unconstitutional constitutional amendments is integrated into the official constitutional doctrine, which prohibits the amendment of some articles of the constitution even by referendum, and restricts part by controlling the referendum initiative through the constitutional court (allowing or not to hold a referendum on a specific amendment). These two cases show that the doctrine of the Constitutional Court of Lithuania is ahead of social change and refers to it. As emphasized in the theoretical analysis of the new constitutionalism, cited in the study, the transformation of constitutionalism in the XX century was the popular belief that it was not politics, electoral action and the resulting legislative action that promoted social progress, but an innovative judicial interpretation.

Literatūros ir šaltinių sąrašas

1. Ackerman, Bruce. „Three Paths to Constitutionalism - and the Crisis of the European Union“ *British Journal of Political Science* 45, No. 4 (2015): 705-714.
2. Allen, John William. *A History of Political Thought in the Sixteenth Century*. London: Methuen & Co, 1957.
3. Alexy, Robert. „Constitutional Rights, Balancing, and Rationality“ *Ratio Juris* 16, No. 2 (2003): 131- 140.
4. Baranger, Denis, „The apparition of sovereignty,“ in *Sovereignty in Fragments: The Past, Present and Future of a Contested Concept*, ed. Hent Kalmo, Quentin Skinner. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
5. Bickel, Alexander. *The Least Dangerous Branch: The Supreme Court at the Bar of Politics*. New Haven: Yale University Press, 1986.
6. Birmontienė, Toma. „The Influence of the Rulings of the Constitutional Court on the Development of Health Law in Lithuania“ *European Journal of Health Law* 14, No. 3 (2007): 321-333.
7. Bodin, Jean, *On Sovereignty: Four chapters from The Six Books of the Commonwealth* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
8. Bockenforde, Ernst-Wolfgang. *Constitutional and Political Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
9. Bork, Robert. *The Tempting of America: The Political Seduction of the Law* (New York: Simon & Schuster, 1991).
10. Camus, Albert. *The Rebel: An Essay on Man in Revolt*. New York: Vintage International, 1992.
11. Conway, Martin. „Democracy in Postwar Europe: The Triumph of a Political Model“ *European History Quarterly* 32, No. 1 (2002): 59-84.
12. Dumont, Louis, *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1986.

13. Figgis, John Neville. *Studies of Political Thought: From Gerson to Grotius (1414-1625) - the Political and Religious Philosophy of European Renaissance Literature*. Adansonia Press, 1907.
14. Dumbliauskas, Vytautas. „Santuokos ir šeimos ryšys” *Problemos* 36 (1987): 41-49.
15. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, *Europos Sąjungos Teisingumo Teismo Didžiosios kolegijos prejudicinis sprendimas byloje C-673/16*. Liuksemburgas, 2018 06 05, <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=202542&pageIndex=0&doclang=LT&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=23354782>, (2020 m. sausio 10 d.),.
16. Furet, Francois. *Interpreting the French Revolution*. New York: Cambridge University Press, 1981.
17. Gauthier, David. *The Logic of Leviathan: The Moral and Political Theory of Thomas Hobbes*. Oxford: Clarendon Press, 2000.
18. Grimm, Dieter, *Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept*. New York: Columbia University Press, 2015.
19. Grimm, Dieter. *Constitutionalism: Past, Present, and Future Sovereignty*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
20. Gierke, Otto. *Political Theories of the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1913.
21. Halevy, Elie. *The Growth of Philosophic Radicalism*. New York: Macmillan, 2013.
22. Hobbes, Thomas. *Leviathan*. Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited, 2014.
23. Hinsley, Francis. *Sovereignty*. New York: Cambridge University Press, 1989.
24. Inglehart, Ronald. *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
25. Jackson, Robert. *Sovereignty: Evolution of the Idea*. Cambridge: Polity, 2007.
26. Juknevičius, Stanislovas, sud. *Europa ir mes: Lietuvos gyventojų vertybės*. Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 2001.
27. Jokubaitis, Alvydas. „Can the Constitution Do Away with Nation State,” in *The Concept of the Constitution in the History of Political Thought*, ed., Arkadiusz Gornisiewicz, Bogdan Szlachta. De Gruyter Open, 2018.

28. Kahn, Paul. „Political Time: Sovereignty and the Transtemporal Community“ *Yale Law School Faculty Scholarship Papers* 320, No. 1 (2006): 259-276.
29. Kahn, Paul. *The Reign of Law: Marbury v. Madison and the Construction of America*. New Haven: Yale University Press, 1997.
30. Kahn, Paul. *Making the Case: The Art of the Judicial Opinion*. New Haven: Yale University Press, 2016.
31. Kahn, Paul. *Origins of Order: Project and System in the American Legal Imagination* (New Haven: Yale University Press, 2019
32. Kahn, Paul. *Putting Liberalism In Its Place*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
33. Kahn, Paul. *Political Theology: Four New Chapters On The Concept Of Sovereignty* (New York: Columbia University Press, 2011.
34. Kumm, Mattias. „The Idea of Socratic Contestation and the Right to Justification: The Point Rights-Based Proportionality Review“ *Law and Ethics of Human Rights* 2, No. 4 (2010): 141-175.
35. Kūris, Egidijus. „Konstitucijos dvasia“ *Jurisprudencija* 30, No. 22 (2002): 16-31.
36. Kūris, Egidijus. „Politinių klausimų jurisprudencija ir Konstitucinio Teismo obiter dicta: Lietuvos Respublikos Prezidento institucija pagal Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimą.“ *Politologija* 11, No. 1 (1998): 3-94.
37. Lewis, John Underwood. „Jean Bodin's Logic of Sovereignty“ *Political Studies* 16, No. 2 (1968): 206-222.
38. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*, Vilnius, 2011 09 28, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta159/content> (žiūrėta 2020 m. sausio 10 d.),.
39. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Referendumo įstatymo nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*, Vilnius, 2014 liepos 11, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta24/content>, (2020 m. sausio 10 d.),.

40. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinė padėtis“ 43 straipsnio 1 dalies 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*, Vilnius, 2019 01 11, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1898/content>, (2020 m. sausio 10 d.),.
41. Loughlin, Martin. „Ten Tenets of Sovereignty,“ in *Sovereignty in Transition*, ed. Neil Walker. Oxford: Hart Publishing, 2006.
42. Loughlin, Martin ir Neil Walker „Introduction,“ in *The Paradox of Constitutionalism: Constituent Power and Constitutional Form*, ed. Martin Loughlin, Neil Walker. Oxford: Oxford University Press, 2007.
43. Loughlin, Martin. „Evolution of State and Constitution“, London School of Economics, žiūrėta 2021m. gruodžio 2 d., https://www.lse.ac.uk/assets/richmedia/channels/government/slides/20131028_week3_evolutionStateConstitution.pdf.
44. Loughlin, Martin. „Against Constitutionalism“, Harvard University Press, žiūrėta 2021m. gruodžio 2 d., <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674268029>.
45. MacCormick, Neil, *Questioning Sovereignty; Law, State, and Nation in the European Commonwealth*. New York: Oxford University Press, 1999.
46. McIlwain, Charles Howard, *Constitutionalism: Ancient and Modern*. New York: Cornell University Press, 1947. Ross, Alf, *A Textbook of International Law: General Part*. London: Longmans, Green and Co., 1947.
47. Mansfield, Harvey. *America's Constitutional Soul*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993.
48. Mansfield, Harvey. „Hobbes and the Science of the Indirect Government“ *The American Political Science Review* 65, No. 1 (1971): 97-110.
49. Maritain, Jacques. „The Concept of Sovereignty“ *The American Political Science Review* 44, No. 2 (1950): 343-357.
50. Melzer, Arthur. *Philosophy Between The Lines: The Lost History of Esoteric Writing*. Chicago: University of Chicago Press, 2015.
51. Montesquieu, Charles Louis de. *The Spirit of the Laws*. Wroclaw: Amazon Fullfilment, 2015.
52. Mouffe, Chantal. *For A Left Populism*. London: Verso Books, 2019.

53. Muller, Jan Verner. *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe*. New Haven: Yale University Press, 2011.
54. Paine, Thomas. *Rights of Man, Common Sense and Other Political Writings*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
55. Passerin d'Entreves, Alexander. *The Notion of the State: An Introduction to Political Theory* (London: Oxford University Press, 1967.
56. Ross, Alf, *A Textbook of International Law: General Part*. London: Longmans, Green and Co., 1947.
57. Riomeris, Mykolas. *Konstitucinės institucijos: Suverenitetas*. Vilnius: Pradai, 1995.
58. Rousseau, Jean-Jacques. *Of The Social Contract and Other Political Writings*. London: Penguin Books, 2012.
59. Roznai, Yaniv. *Unconstitutional Constitutional Amendments: The Limits of Amendment Powers*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
60. Sinkevičius, Vytautas ir Dainius Žalimas, Airė Kutarakienė, Vaidas Lubauskas (sud.), *Oficialioji konstitucinė doktrina: Svarbiausios nuostatos 1993-2020*. Vilnius: Konstitucinis Teismas, 2020.
61. Sinkevičius, Vytautas (sud.), *Konstituciniai ginčai*. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2019.
62. Skinner, Quentin, Hent Kalmo „Introduction: a concept in fragments,“ in *Sovereignty in Fragments: The Past, Present and Future of a Contested Concept*, ed. Hent Kalmo, Quentin Skinner. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
63. Skinner, Quentin. *The Foundations of Modern Political Thought: The Age of Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
64. Skinner, Quentin. *The Foundations of Modern Political Thought: The Renaissance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978
65. Skinner, Quentin. *Machiavelli*. New York: Hill and Wang, 1981.
66. Stock, Kathleen. *Material Girls: Why Reality Matters for Feminism*. London: Fleet, 2021.
67. Schmitt, Carl. *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005.
68. Sumption, Jonathan. *Trials of the State: Law and the Decline of Politics*. (London: Profile Books, 2019.

69. Schmitt, Carl. *Constitutional Theory*. London: Duke University Press, 2008.
70. Somek, Alexander. *The Cosmopolitan Constitution*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
71. Sieyes, Emmanuel Joseph. *Political Writings*. Indianapolis: Hackett Publishing, 2003.
72. Sweet, Alec Stone. „Why Europe Rejected American Judicial Review And Why It May Not Matter“ *Michigan Law Review* 101, No. 8 (2003): 2744-2780.
73. Šileikis, Egidijus. „Apkaltos instituto konceptualaus supratimo paieška“ *Jurisprudencija* 19, No. 3 (2012): 955-985.
74. „Šventasis Raštas“, Lietuvos vyskupų konferencija, žiūrėta, 2021 m. gruodžio 7 d., https://biblija.lt/index.aspx?cmp=reading&doc=BiblijaRKK1998_Rom_13#131.
75. Therborn, Goran. *Between Sex and Power: Family in the world, 1900-2000*. London: Routledge 2004.
76. Tocqueville, Alexis de. *Democracy in America*. New York: Bantam Classic, 2000.
77. Vinx, Lars. *The Guardian of the Constitution: Hans Kelsen and Carl Schmitt on the Limits of Constitutional Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
78. Wilkinson, Michael. *Authoritarian Liberalism and the Transformation of Modern Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2021.
79. Ziller, Jacques. „Sovereignty in France: Getting Rid of the *Mal de Bodin* ,“ in *Sovereignty in Transition*, ed. Neil Walker. Oxford: Hart Publishing, 2006.
80. Žalimas, Dainius. „The Concept of Democracy as Safeguard by the Constitution: Regional and National Challenges “ *Konstitucinė Jurisprudencija* 58, No. 2 (2020): 141-153.